อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางชลวิสัยเสนี

(แส สมรรคจันทร)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๑๙

อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นางชลวิสัยเสนี
(แส สมรรคจันทร)

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม
วันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๑๕

พระมหากรุณาธิคุณ

ในโอกาสที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานเพลิงเผาศพนางชลวิสัยเสนี (แส สมรรคจันทร) เป็นกรณีพิเศษ ข้าพระพุทธเจ้าบรรดาบุตรชายหญิงและหลาน ซึ่งเป็นเจ้าภาพ รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ให้เกียรติเป็นอย่างสูงแก่ผู้ล่วงลับตลอดจนบรรดาข้าพระพุทธเจ้า

ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมเกล้า ฯ ถวายพระพรให้องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอทั้งสี่พระองค์ จงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ
บุตร ธิดา และหลาน

ที่ พว ๐๐๐๑/๗๙๕ สำนักพระราชวัง

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

เรื่อง พระราชทานเพลิงเผาศพเป็นกรณีพิเศษ

เรียน นาวาเอก อัพภันตร์ สมรรคจันทร์

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๕

ตามหนังสือที่อ้างข้างต้น ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเพลิงศพ นางชลวิสัยเสนี (แส สมรรคจันทร์) ผู้เป็นมารดา ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม ในวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๑๕ เวลา ๑๖.๓๐ น. นั้น

สำนักพระราชวังได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเพลิงเผาศพ นางชลวิสัยเสนี เป็นกรณีพิเศษ.

ขอแสดงความนับถือ

กลัย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา

นายกลัย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา

เลขาธิการพระราชวัง

สำนักงานเลขานุการ

ขอขอบพระคุณ

นับตั้งแต่วาระที่คุณแม่ได้ถึงแก่กรรมลง เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ ได้มีท่านผู้มีเกียรติ ญาติ และมิตร เป็นจำนวนมาก ได้มาแสดงความเสียใจ และร่วมเป็นเจ้าภาพสวดศพและมาเคารพศพ พร้อมทั้งได้กรุณาช่วยเหลือ และกรุณาต่าง ๆ ตลอดมาจนถึงวันนี้ ลูก ๆ รู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงแก่คุณแม่และให้เกียรติแก่ลูก ๆ ทุกคน จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ขอกุศลที่ท่านได้บำเพ็ญร่วมกันครั้งนี้ จงดลบันดาลให้วิญญาณของคุณแม่จงประสบความสุขความสงบตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ

และขออำนาจแห่งบุญกุศลนั้น จงกลับมาสนองแก่ทุกท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำบุญกุศลด้วย

นางชลวิสัยเสนี

(แส สมรรคจันทร)

ชาตะ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑

มรณะ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔

[illegible]

([illegible])

[illegible] พ.ศ. [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] พ.ศ. [illegible] [illegible] [illegible]

ประวัติ

คุณแม่แส สมรรคจันทร เป็นบุตรีของนายพึ่ง นางสาย บุณยมัต เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ที่บ้านสวนตำบลดาวคนอง จังหวัดธนบุรี เนื่องจากเป็นกำพร้าบิดามารดาแต่อายุน้อย คุณแม่แส ได้ใช้นามสกุลก่อนสมรสว่าบุณยมัต ตามฝ่ายมารดาของท่านซึ่งเป็นบุตรีของคุณพระรัตนพิมล คุณแม่แสมีน้องร่วมบิดามารดาอีก ๑ คน ยังมีชีวิตอยู่ คือ นายแผ้ว พึ่งเชื้อ หลังจากบิดามารดาสิ้นชีวิต ได้รับความอุปการะจากญาติผู้ใหญ่ และได้รับอุปการะประดุจบุตรบุญธรรมของ นายพร้อม นางแจ่ม คงคุณ จนได้สมรสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ กับนาวาตรี หลวงชลวิสัยเสนี (ลับ สมรรคจันทร) เมื่อครั้งมียศเป็นนายเรือตรี มีบุตรชาย หญิง ๕ คนคือ

๑. น.ส. นิภาพรรณ สมรรคจันทร อนุปริญญาพยาบาลและผดุงครรภ์ (ศิริราช), R.N., B.A. สหรัฐอเมริกา ปัจจุบันพำนักอยู่ในสหรัฐอเมริกา

๒. นาวาเอก (พิเศษ) อัพภันตร์ สมรรคจันทร วท.บ. (จุฬา), น.บ. (ธรรมศาสตร์), M.S. (Indiana) สมรสกับ น.ส. ประสานศิริ บุณยนิตย์ B.B.A. (University of Washington)

๓. นาวาโทหญิง อำภาศรี ขจรบุญ พ.บ. (แพทย์ศาสตร์ศิริราช) สมรสกับนาวาอากาศเอก (พิเศษ) สุเทพ ขจรบุญ พ.บ. (แพทย์ศาสตร์ศิริราช), F.I.C.S.

๔. นายนนที สมรรคจันทร ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๒๑ ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ขณะศึกษาวิชาเภสัชกรรมศาสตร์ ปีสุดท้ายในมหาวิทยาลัยแพทย์ศาสตร์

๕. พันโท วีระ สมรรคจันทร สมรสกับ น.ส. ประไพพร สุนทรรัตน์

คุณแม่แส มีหลานย่าและยายเป็นผู้ชาย ๗ คนคือ นายทิพนัฐ, นายสุทัสพันธุ์, นันทพล ขจรบุญ ทั้ง ๓ คนกำลังศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา และนายถาวรัตถ์, ด.ช. ประภัสรพงษ์, ด.ช. แหลมทอง, ด.ช. สยาม สมรรคจันทร เป็นผู้หญิง ๒ คนคือ ด.ญ. อัพภันตรี สมรรคจันทร และ ด.ญ. กมลศิริ ขจรบุญ

หลังจากสามีออกจากราชการรับบำนาญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองสมัย พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว คุณแม่แส ก็ได้เป็นกำลังช่วยสามีประกอบอาชีพค้าขายเพื่อเลี้ยงดูบุตรชายหญิงและส่งเสริมให้ได้รับการศึกษาตามฐานะ จนกระทั่งสามีนายนาวาตรี หลวงชลวิสัยเสนี ได้ถึงแก่กรรมไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ ขณะบุตรชายหญิงยังอยู่ในระหว่างการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ๒ คนและเตรียมอุดม ๑ คน คุณแม่แสต้องเป็นหลักของครอบครัวทั้งที่คุณแม่ได้ศึกษาน้อย เพราะลูกผู้หญิงสมัยนั้นไม่ค่อยได้เล่าเรียนกันสูง และก็เป็นกำพร้าบิดามารดาด้วย คุณแม่แสก็สามารถส่งเสริมการศึกษาของบุตรชายหญิงจนกระทั่งจบการศึกษากันในวิชาที่ทุกคนปรารถนาไว้ คุณแม่แสยังได้เป็นที่พึ่งของบรรดาหลานและญาติทั้งที่ใกล้ชิดและรู้จักคุ้นเคยทางต่างจังหวัด มาขออาศัยเพื่อพำนักบ้าง ศึกษาเล่าเรียนบ้าง คุณแม่แสได้ปกครองด้วยความเที่ยงธรรม ไม่มีการแบ่งแยกฐานะว่าเป็นลูกคนมีหรือคนจน จนกระทั่งประสบความสำเร็จในชีวิตไปตามๆ กัน คุณแม่แสเป็นบุคคลที่มีอุปนิสัยใจคอเยือกเย็น โอบอ้อมอารี ขยันหมั่นเพียร มองผู้อื่นในแง่ดีเสมอ มีความเห็นอกเห็นใจทุกคน ให้อภัยแก่ผู้ผิดเสมอ ไม่ถือโกรธผู้ใดทั้งสิ้น ชอบใช้เวลาว่างศึกษาหาความรู้ อ่านหนังสือวรรณคดี หนังสือเกือบทุกชนิดรวมทั้งหนังสือพิมพ์ และสนใจข่าวการเมืองมาก นอกจากนี้ยังใช้เวลาว่างในการทำสวนครัวและปลูกต้นไม้ยืนต้น จนกระทั่งร่างกายไม่อำนวยให้ที่จะลงมือด้วยตนเอง ก็ยังให้คนในบ้านปลูกต้นไม้ให้ในบริเวณบ้านหรือสวน และสอนให้บุคคลในบ้านรู้จักปลูกไปด้วย คุณแม่แสได้เป็นผู้ส่งเสริมและเข้าถึงพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ได้อุปสมบทในพรรษาให้บุตรชายทั้งสองคน ประกอบการทำบุญกุศลโดย

ใส่บาตรประจำทุกวัน บริจาคทรัพย์เพื่อทานการกุศลเสมอ ถ้ามีเวลามักไม่เคยขาดในการไปร่วมทอดกฐินผ้าป่ากับญาติและบุคคลที่คุ้นเคย ครั้งสุดท้ายเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๔ ได้เดินทางไปทางเหนือร่วมทอดกฐินถึงวัดถ้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่กับรถบัสของบริษัทบุณย์วานิช และทางทิศตะวันออกไปร่วมทอดกฐินที่จังหวัดจันทบุรีกับบุตรสาวบุตรเขย คุณแม่แสเป็นผู้มีสุขภาพดีไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วย เคยป่วยนอนโรงพยาบาลเพียง ๒ ครั้ง ครั้งที่สำคัญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ รับการผ่าตัดที่โรงพยาบาลศิริราชเกี่ยวกับโรคมดลูก และอีก ๑ ครั้ง เป็นโรคท้องร่วงซึ่งไม่รุนแรงมากนัก

โดยปกติคุณแม่แสพำนักอยู่ที่บ้านซอย ๑ เทเวศร์ ในระยะ ๘–๑๐ ปีหลังด้วยการขอร้องของลูก ๆ ได้มาพำนักที่บ้านบางปะแก้วกับบุตรสาวบุตรเขยที่เป็นหมอเพื่อดูแลสุขภาพโดยใกล้ชิด แต่ก็ยังไป ๆ มา ๆ ที่บ้านซอย ๑ เทเวศร์เสมอ คุณแม่แสมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ทำงานทุกอย่างด้วยตนเองไม่ว่าจะเป็นงานแม่บ้าน งานควบคุมโรงงานประกอบตู้โต๊ะ เก้าอี้ส่งหน่วยราชการ บ่อยครั้งลงมือทำแชลแลคเองเป็นรายได้พิเศษช่วยส่งเสียการศึกษาของบุตรชายหญิง ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อทางจังหวัดพระนครประสบภัยจากลูกระเบิด คุณแม่แสได้อพยพพร้อมด้วยลูก ๆ มาอยู่ที่สวนวัดดีดวด ได้ปรับปรุงให้มีผลไม้ยืนต้นนานาชนิด คุณแม่มีเมตตาต่อชาวสวน ชาวบ้านใกล้เคียงผู้ใดจะเข้ามาเก็บของในสวนโดยไม่ขออนุญาต ก็ไม่ว่ากล่าวแต่อย่างใด ส่วนมากมักจะลักขโมยของในสวนโดยทำลายรั้วเข้ามา ถ้าอยู่ก็อนุญาตเพราะถือเป็นเรื่องเล็กน้อย ทำให้พวกที่ขโมยมักจะเกรงใจไปเอง คุณแม่แสอ่านนิสัยใจคอบุคคลไม่ผิดและมักรู้เท่าทันคน เมื่อมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่เป็นที่พอใจ มักจะใช้การนิ่งเฉยไม่พูด แม้บุตรชายหญิงซึ่งมีโอกาสเล่าเรียนกันสูง ๆ มีบางครั้งทำอะไรไม่เป็นที่พอใจ ก็ไม่เคยพูดให้ช้ำใจเลย การนิ่งเฉยของคุณแม่ได้ทำให้ทุกคนเกิดความเกรงใจ คุณแม่แสเป็นผู้ที่รอบคอบไม่อยู่ในความประมาท ก่อนถึงแก่กรรมได้เขียนพินัยกรรมด้วยลายมือเอง และจัดการทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยโดยไม่รบกวนลูก ๆ เลย

ในบรรดาผู้สูงอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน นับได้ว่าคุณแม่แสเป็นผู้มีกำไรชีวิตมากมาย และน้อยคนที่จะดำเนินชีวิตได้เหมือน หลังจากที่ลูก ๆ จบการศึกษากันหมดแล้ว คุณแม่แสอยู่แบบชาวสวน ใช้ชีวิตบำเพ็ญกุศลโดยไปทอดกฐินบ้าง ผ้าป่าบ้าง เกือบทุกจังหวัดในประเทศไทย ทางใต้ก็เคยเดินทางไปถึงประเทศมาเลเซีย, ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ คุณแม่แสได้เดินทางรอบโลกไปเยี่ยมบุตรสาวคนโตและหลานที่สหรัฐอเมริกาพร้อมกับแพทย์หญิงอำภาศรี ได้ใช้เวลาในต่างประเทศถึง ๕ ๑/๒ เดือนซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในสหรัฐอเมริกา ได้ใช้เวลาอยู่ในยุโรปประมาณ ๒ สัปดาห์ ทำให้ได้มีโอกาสเปิดหูเปิดตาชมสถานที่ ความเป็นอยู่และศึกษาวัฒนธรรมของเอเซีย สหรัฐอเมริกา และยุโรป

บุตรชายหญิง หลาน ๆ ญาติและมิตรได้ทำบุญ ๖ รอบให้เมื่อ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๓ ได้รับความอบอุ่นจากบรรดาญาติมิตรตลอดจนเพื่อนฝูงของบุตรชายหญิงและหลาน ๆ เป็นที่ปลาบปลื้มมาก

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ ในตอนเช้าได้เดินทางไปสัตหีบพร้อมกับบุตรชายคนโต เพื่อเยี่ยมบุตรสาวที่เป็นแพทย์ซึ่งย้ายไปรับราชการ ณ โรงพยาบาลอาภากร เกียรติวงศ์ สัตหีบ และได้ประจำมากว่า ๖ เดือนแล้ว โดยที่มีโอกาสกลับกรุงเทพทุก ๆ ๒ สัปดาห์ได้เดินทางกลับถึงบ้าน ๑๘ น. เศษ ปกติคุณแม่แสได้เคยไปพำนักอยู่กับบุตรสาวเสมอที่บ้านพักสัตหีบ หรือไม่ก็ไปเยี่ยมบุตรสาวสำหรับสัปดาห์ที่บุตรสาวไม่กลับบ้านที่บางปะแก้วฝั่งธนบุรี โดยเดินทางด้วยรถยนต์พร้อมกับบุตรเขยบ้างหรือไม่ก็บุตรชายคนโตบ้าง ในค่ำวันอาทิตย์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ นั่นเอง ทั้ง ๆ ที่มีสุขภาพเป็นปกติ เพลิดเพลินจากการเดินทางในตอนกลางวัน ได้แวะเยี่ยมสถานตากอากาศที่น่าดู เช่นที่พักตากอากาศบางสะเหร่ ฯ ล ฯ ได้กลับมาพักผ่อนพูดคุยกับบุตรเขยและบุคคลภายในบ้าน เล่าถึงการเดินทาง ความเพลิดเพลินที่ได้รับ และได้หยอกล้อกับหลานผู้หญิงคนเล็กอย่างมีความสุข เวลาประมาณ ๒๑ น. เศษ ก็เข้าห้องน้ำเพื่อชำระร่างกายตามปกติ

ที่เคยปฏิบัติ ได้เกิดอาการทางหัวใจอย่างฉับพลันหมดสติไป ซึ่งหมอสุเทพบุตรเขยก็ได้ปฐมพยาบาลโดยทันทีด้วยการนวดหัวใจ และนำส่งโรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าโดยด่วน นายแพทย์เวรและหมอสุเทพพร้อมด้วยพยาบาลได้ช่วยเหลืออย่างสุดความสามารถเพื่อแก้ไขอยู่ร่วม ๑ ชั่วโมงก็ไม่เป็นผลดีขึ้น คุณแม่แสได้จากไปอย่างสงบเหมือนนอนหลับเป็นปกติท่ามกลางความไม่คาดฝันของบรรดาบุตรชายหญิง ญาติและผู้ที่ใกล้ชิด ยังความเศร้าสลดใจให้อย่างสุดซึ้งแก่ทุก ๆ คน เพราะไม่ได้มีอาการเจ็บป่วยมาก่อนเลย และทุก ๆ คนไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจไว้เลยสำหรับเหตุการณ์เช่นนี้ นับได้ว่าชีวิตมนุษย์นั้นเป็นอนิจจัง และสิ่งที่แน่นอนที่สุดในชีวิตมนุษย์นั้นก็คือความตายซึ่งทุกคนจะต้องประสบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในฐานะที่ได้ถือกำเนิดมาแล้ว สมดังพุทธวจนะที่กล่าวว่า "อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน สพฺเพ มจฺจุวสํ ยนฺติ สพฺเพ มจฺจุปรายนา" ซึ่งแปลว่า "สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องเสื่อมสิ้นไป สัตว์ทั้งหลายต้องอยู่ในอำนาจความตายทั้งหมด ทุกคนจะต้องบ่ายหน้าสู่ความตาย".

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวการถึงแก่อนิจกรรมของคุณป้าแส สมรรคจันทร เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ ด้วยความเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้รับคำขอให้เขียนคำไว้อาลัยเพื่อพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์แจกในงานศพ จึงยินดีสนองรับคำขอนี้ด้วยความเต็มใจยิ่ง

คุณป้าแส เป็นผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้ารู้จักและเคารพนับถือ เสมือนหนึ่งญาติสนิท ทั้งนี้เนื่องจากคุณป้าแสมีนิวาสถานตั้งอยู่ในซอยเทเวศร์ ๑ ใกล้เคียงกับบ้านของข้าพเจ้า คุณป้าแสได้สนิทสนมคุ้นเคยไปมาหาสู่กับบิดามารดาของข้าพเจ้า อันอาจจะกล่าวตามพุทธวจนะสุภาษิตได้ว่า "สํสาปรมาญาติ" ไม่ใช่ญาติก็เปรียบเสมือนญาติ นอกเหนือจากความคุ้นเคยในระดับผู้ใหญ่แล้ว บรรดาลูกหลานของคุณป้าแส ก็ได้มีความสัมพันธ์สนิทสนมเป็นอย่างดีกับบรรดาญาติพี่น้องของข้าพเจ้าอีกด้วย

คุณป้าแส เป็นผู้ที่มีอุปนิสสัยใจคอเยือกเย็นโอบอ้อมอารี นอกจากจะเป็นที่พึ่งแก่ลูกหลานโดยการทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวให้การศึกษาเล่าเรียนแก่บุตรธิดา ภายหลังจากที่ นาวาตรี หลวงชลวิสัยเสนี ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว ความโอบอ้อมอารีของคุณป้าแสยังได้เอื้อเฟื้อเจือจานไปถึงหลาน ๆ และบรรดาญาติที่ใกล้ชิดที่มีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัดโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ด้วยการให้เข้ามาพำนักศึกษาเล่าเรียนจนหลานและญาตินั้น ๆ ต่างก็ประสบความสำเร็จในชีวิตโดยถ้วนหน้าทั่วทุกคน

โดยปกติแล้วคุณป้าแสเป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรง พลานามัยสมบูรณ์ไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วยประกอบกับมีจิตศรัทธาปสาธะในบวรพุทธศาสนา จึงมักจะบริจาคทรัพย์เพื่อทานการกุศลและมักจะร่วมเดินทางไปในงานทอดกฐินหรือผ้าป่าตาม

สถานที่ต่าง ๆ ครั้งสุดท้ายในเดือนตุลาคม ๒๕๑๔ ได้เดินทางร่วมในงานกฐินทัศนาจร ของบริษัท บุณยวานิชย์ จนถึงถ้ำเชียงดาวจังหวัดเชียงใหม่ นอกเหนือจากการเดินทางภายในประเทศแล้วข้าพเจ้ายังได้รับทราบว่าในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ คุณป้าแสได้เดินทางรอบโลกผ่าน เอเซีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา เพื่อไปเยี่ยมบุตรสาวคนโตและหลาน ๆ เป็นเวลานานถึง ๕ เดือนเศษ

ด้วยวัยและสังขารของคุณป้าแส ซึ่งขณะนั้นมีอายุกว่า ๗๐ ปีเศษแล้ว แต่ก็ยังสามารถเดินทางท่องเที่ยวไปในต่างประเทศได้เช่นนี้ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงศรัทธาและกำลังใจอันมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว มีความเชื่อมั่นในตนเองเป็นอย่างดียิ่ง

ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้รับทราบข่าวว่า คุณป้าแสได้ถึงแก่อนิจกรรมไปด้วยโรคหัวใจในลักษณะฉับพลัน จึงเป็นข่าวที่ญาติพี่น้องทุกคนไม่คาดหมายและย่อมนำมาซึ่งความเศร้าสลดอาลัยตามวิสัยของปุถุชน แต่เมื่อได้พิจารณาถึงธรรมดาโลก สังขารมนุษย์ อันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันไม่มีผู้ใดสามารถเลี่ยงหลีกหนีพ้น รวมถึงได้พิจารณาจากกุศลคุณความดี ที่คุณป้าแสได้กระทำมาด้วยดีแล้ว การจากของคุณป้าแสจึงเป็นแต่เพียงการจากเฉพาะร่างกายเท่านั้น แต่ส่วนคุณความดีของคุณป้าแสย่อมยืนยงคงอยู่และประทับอยู่ในความทรงจำของบุตรหลาน ญาติมิตรตลอดจนผู้คุ้นเคยสนิทสนมได้รำลึกถึงพระคุณความเมตตาการุณเอื้ออเฟื้อเผื่อแผ่ ไปตลอดชั่วกาลนาน

ขอกุศลบุญราศีที่คุณป้าแสได้กระทำมาด้วยดีและด้วยกุศลผลบุญที่ญาติมิตรบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ จงเป็นพลวปัจจัยตามส่งให้ดวงวิญญาณของคุณป้าแส จงไปสู่สุคติ ประสพความสุขสงบในสัมปรายภพตลอดกาลนานเทอญ.

พลเอก จ. [signature]

(จิตติ นาวีเสถียร)

ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารสูงสุด

คำไว้อาลัย

นางแส สมรรคจันทร เป็นภรรยา น.ต. หลวงชลวิสัยเสนี ร.น. (ลับ สมรรคจันทร) ที่ได้ล่วงลับไปนานแล้ว หลวงชลวิสัยเสนีเป็นเพื่อนรักเพื่อนตายของข้าพเจ้ามาตั้งแต่เป็นนักเรียนนายเรือตลอดมา

ข้าพเจ้ารู้สึกมีความเสียใจอย่างสุดซึ้งที่นางแส สมรรคจันทร ได้มาถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจในปัจจุบันทันด่วน โดยหมดสติที่บ้านพักตำบลดาวคนองและไปถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า สำหรับผู้นี้ข้าพเจ้าถือเสมือนเป็นน้องสาวของข้าพเจ้าโดยแท้จริง เพราะข้าพเจ้าเป็นผู้มีส่วนทำหน้าที่เป็นเถ้าแก่ไปสู่ขอให้แก่เพื่อนรักของข้าพเจ้าด้วยตนเอง จนเป็นที่ตกลงทำการสมรสกันเป็นที่เรียบร้อย ก็เนื่องจากข้าพเจ้าอยู่บ้านพักใกล้กับผู้ปกครองของนางแส และเป็นที่ชอบพอนับถือต่อกันเป็นอย่างดี

เมื่อได้ทำการสมรสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้ว ก็ได้มาอยู่ร่วมกันที่บ้านของข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้มีครอบครัวแล้วเหมือนกัน ข้าพเจ้าถือว่านอกจากจะเป็นเพื่อนรักเพื่อนตายแล้ว ก็ยังถือเสมือนว่าเป็นญาติอันสนิทอย่างยิ่งอีกด้วย

นางแสเป็นผู้มีคุณลักษณะดีเด่นอยู่หลายประการกล่าวคือ มีรูปลักษณะสวยงาม มีสง่าราศีเด่นชัด มีนิสัยโอบอ้อมอารี มีความเคารพกตัญญูต่อผู้หลักผู้ใหญ่ มีกิริยามารยาทเรียบร้อย มีความอดทนขยันขันแข็งมากเป็นพิเศษ มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั่ว ๆ ไป เป็นผู้มีใจบุญสุนทาน บริจาคทรัพย์เพื่อทานการกุศลเป็นประจำอยู่เสมอ ทำหน้าที่ปกครองดูแลกิจการงานในครอบครัวและลูกหลานนับว่าดีเด่นสมควรจะยกย่องจริง ๆ และมีนิสัยชอบกิจการค้าขายเป็นสัมมาอาชีพ พอที่จะเลี้ยงครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขได้เป็นอย่างดี และสามารถให้บุตรชายหญิงทุกคนได้รับการศึกษาชั้นสูง ๆ ลูกคนใดจะเรียนวิชาใดก็ได้มอบให้

ข้าพเจ้าเป็นผู้กำหนดแนะนำให้เรียนวิชาที่เหมาะแก่จริตและอัธยาศัยของแต่ละบุคคลเสมอไป ก็เนื่องจากเป็นที่ไว้วางใจรักใคร่นับถือประดุจญาติอันสนิทนั่นเอง ถึงแม้กิจการงานและเรื่องที่สำคัญ ๆ อันเกี่ยวกับครอบครัวนี้ ก็จะต้องมาปรึกษาหารือข้าพเจ้าเช่นเดียวกัน

ในสุดท้ายนี้ ขอให้นางแส สมรรคจันทร จงไปบังเกิดในสุขคติภพ และจงเป็นสุขอย่างแท้จริงชั่วกาลนานเทอญ.

น.ท. พระศรฤทธิ์รณชัย ร.น.
(เสงี่ยม ทศานนท์)

คำไว้อาลัย

แด่

คุณยายแส สมรรคจันทร

ข้าพเจ้าทราบดีว่า ความตายเป็นของธรรมดาที่ทุกคนจะต้องประสบ โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงให้พ้นไปได้ ในเมื่อเราได้เกิดมาแล้ว แต่จะตายช้าหรือเร็วเท่านั้นเอง แม้จะทราบอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้ายังอดเศร้าสลดใจและเสียดายคุณยายไม่ได้ เพราะท่านมีเมตตาอารีต่อทุก ๆ คน ที่รู้จักมักคุ้นกับท่าน โดยเฉพาะข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าได้อยู่ศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ มาเป็นเวลาถึง ๘ ปี จนกระทั่งจบปริญญา ก็ได้อาศัยตระกูลของคุณยายเป็นกำลังสำคัญ นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังพาพระภิกษุสามเณรผู้อาพาธอื่น ๆ มาหาคุณโยมนายแพทย์สุเทพ ขจรบุญ และคุณโยมแพทย์หญิง นาวาโท อำภาศรี ขจรบุญ จนนับครั้งไม่ได้ ท่านทั้งสองก็ให้ความอุปถัมภ์เป็นอย่างดีตลอดมา

เมื่อข้าพเจ้าลาตระกูลของคุณโยม ออกไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ต่างจังหวัด ก็ไม่ค่อยมีเวลาลงมากรุงเทพ ฯ เป็นเวลาเกือบสองปี เพิ่งมีโอกาสเข้ามาเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๑๔ นี้เอง และได้แวะมาเยี่ยมครอบครัวของคุณยาย ในตอนเย็นวันนั้น พอถึงบ้านก็ได้ทราบว่า คุณยายได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว และเพิ่งทำบุญครบ ๗ วัน ขณะนี้ได้เชิญศพไปไว้ที่วัดมกุฎ ฯ แล้ว ในตอนเย็นวันนี้เอง

อนิจจา คุณยายที่นับถือของข้าพเจ้า ท่านได้จากไปเสียแล้วโดยไม่มีวันกำหนดกลับ ทำให้บุตร ธิดาตลอดถึงวงศาคณาญาติต้องโศรกเศร้าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องสูญเสียท่านผู้มีพระคุณไป ซึ่งเปรียบประหนึ่งร่มโพธิ์ทอง ข้าพเจ้านึกน้อยใจมากที่ไม่ทราบและมาไม่ทันกาล ในโลกนี้ไม่มีอะไรแน่นอน ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกฎแห่งกรรม และธรรมชาติ ใครทำกรรมใดไว้

ก็ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น คุณยายได้ประกอบคุณงามความดีที่เรียกว่าบุญกุศลไว้มาก ทำบุญตักบาตรที่บ้านเป็นประจำ สร้างโบสถ์ สร้างวิหารศาลาการเปรียญไว้หลายแห่ง ข้าพเจ้าเคยไปร่วมทอดกฐินกับคุณยายเช่นกัน เมื่อก่อนคุณยายจะถึงแก่กรรม ข้าพเจ้าได้ทราบว่า ท่านไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยอะไร สุขภาพร่างกายก็ยังแข็งแรงดี เมื่อปี ๒๕๑๒ นี้เอง คุณยายยังไปเที่ยวต่างประเทศมาหลายแห่งเช่น รัฐคาลิฟฟอเนีย รัฐชิกาโก้ ลอสแองเจลิส วอชิงตัน และนครนิวยอร์ค เป็นต้น

ด้วยเดชะผลศีลผลทานที่คุณยาย และบุตร ธิดา ตลอดถึงวงศาคณาญาติได้บำเพ็ญมาแล้ว รวมกับบุญบารมีที่ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติกิจพระศาสนามาเป็นเวลา ๑๘ พรรษานี้ จงประมวลมาเป็นพลวปัจจัยตามส่งให้ดวงวิญญาณของคุณยายแส สมรรคจันทร จงไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในสัมปรายภพ ขอให้ประสบแก่ความสุขเกษมสำราญตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ.

พระมหาคล้อย เรืองโรจน์

รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ภาคทักษิณ

อาลัยแม่

แม่ได้จากไปอย่างกระทันหัน อย่างสงบ ไม่ทันได้ให้ลูก ๆ และญาติพี่น้องได้เตรียมตัวเตรียมใจไว้ก่อนเลย ไม่ทันได้ให้ลูกเฝ้ารักษาพยาบาล ทำให้ลูกทุกคนอดเศร้าใจและเสียใจอย่างสุดซึ้งไม่ได้แม้จนทุกวันนี้ ปกติแม่มีสุขภาพดี ไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วย ในระยะ ๘–๑๐ ปีหลัง ลูก ๆ ขอร้องให้แม่พำนักอยู่ที่บ้านบางปะแก้วกับบุตรสาวบุตรเขยซึ่งเป็นหมอ เพื่อให้ดูแลสุขภาพอย่างใกล้ชิด แทนที่จะให้พำพักอยู่ที่บ้านซอย ๑ เทเวศร์ ซึ่งเป็นภูมิลำเนาหลักที่แม่รักมาก ตั้งแต่น้อยคุ้มใหญ่ลูกทุก ๆ คนได้ใกล้ชิดอยู่กับผู้ให้กำเนิดทั้งพ่อและแม่มาตลอด จนกระทั่งพ่อได้จากเราไปเมื่อ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๗ ชีวิตแม่เท่าที่ลูก ๆ ได้รับฟังจากคำบอกเล่า นับว่าตกระกำลำบากระเหเร่ร่อนเพราะเป็นกำพร้า ได้อาศัยญาติผู้ใหญ่ให้ความอุปการะมาตลอด ซึ่งสร้างนิสัยให้แม่มีความขยันขันแข็งมานะอดทน ทำงานต่าง ๆ ด้วยตนเอง ในฐานะเป็นภรรยาของข้าราชการในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ครอบครัวของเราก็ไม่ได้มีคนใช้กับเขา ลูก ๆ ทุกคนเมื่อกลับจากโรงเรียนต้องมาช่วยทำงานบ้าน พ่อและแม่ได้กำหนดหน้าที่ไว้ให้เสร็จ ให้ลูกช่วยกันทำงาน แม้แม่ไม่ได้มีโอกาสเล่าเรียนมาก แต่แม่ก็มีความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะให้ลูก ๆ ได้เล่าเรียนกับทุกคนตามฐานะและสติปัญญา แม่ได้บำเพ็ญตนเป็นตัวอย่างที่ดีของลูก ๆ แนะนำตักเตือนให้เป็นผู้มีความมานะอดทนในการศึกษาหรือหน้าที่การงาน ให้เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรในการหาวิชาความรู้และการประกอบอาชีพ ให้เป็นผู้มีสติอยู่ในศีลธรรมอันดี ผู้จักระงับความโลภ โกรธ หลง พยาบาท ให้มีความคิดเห็นในทางที่ชอบ แม่เป็นผู้มีนิสัยใจคอเยือกเย็น โอบอ้อมอารี แม่ได้เป็นที่พึ่งของญาติและหลาน ๆ ที่ได้อาศัยพำนักเล่าเรียน และแม่ก็ได้ถ่ายทอดอุปนิสัยที่ดีต่าง ๆ ให้ในทำนองเดียวกัน ซึ่งญาติทุกคนได้เคยพักพิงเรียกบ้านหลักของเราที่เทเวศร์ว่าเป็นโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยกันก็มี เพราะได้ทำให้

เขาประสบความสำเร็จในชีวิตกัน หลังจากพ่อได้จากไปในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ครอบครัวเราก็สูญเสียสมาชิกบุตรคนที่ ๔ ไปอีก ๑ คน เมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ ระยะเวลาห่างกัน ๓ เดือนเศษ แม่ได้เป็นหลักของครอบครัวหารายได้ส่งเสียให้ลูกที่อยู่ในระหว่างศึกษาได้เล่าเรียนกันจนจบในวิชาที่แต่ละคนปรารถนาไว้ ในระยะแม่เป็นหัวหน้าครอบครัว แม่ยังสามารถสะสมเงินซื้อที่ดินตาวคนองที่เป็นสวนไว้ได้อีก ๑ แปลง ซึ่งแม่ก็ได้มีโอกาสมาใช้พำนักอยู่ในบั้นปลายชีวิตกับบุตรสาวบุตรเขย แม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของแม่ด้วยดีจนกระทั่งหมดหน้าที่ไปเองตามวาระของแม่ แม่ให้ความอบอุ่นแก่ลูกหลานทุกคน แม่เป็นร่มโพธิ์ เป็นหลัก เป็นที่ปรึกษาแก่ลูก เป็นเพื่อนของลูกทั้งในยามสุขและทุกข์ เป็นที่รวมจิตใจของลูกและบรรดาญาติ ต่อนี้ไปลูก ๆ ก็จะขาดแล้วซึ่งร่มโพธิ์ ลูกขออธิษฐานว่ากรรมดีที่แม่และลูก ๆ ได้ประกอบร่วมกันในชาตินี้หรือในอดีตกาลมา จงเป็นผลให้ได้พบปะกับแม่ในทุก ๆ ภพ และขอให้เป็นปัจจัยส่งให้แม่ได้ถึงซึ่งสุคติในสัมปรายภพดังที่แม่ปรารถนา.

ลูกทุกคนของแม่

ไปต่างประเทศ – – –

เยี่ยม บุตร – หลาน ในสหรัฐอเมริกา

คำนึงอนุสรณ์

ของ ฉัตร, มหามนตรี โชติกเสถียร

ในงานศพมารดาของหลาน ๆ ชายหญิง เจ้าภาพได้ขอให้ข้าพเจ้าผู้เป็นมิตรหรือญาติอันสนิทที่รักใคร่นับถือผูกพันกันมาแต่เยาว์วัยของหลวงชลวิสัยเสนี (ลับ สมรรคจันทร) ผู้วายชนม์ไปแล้ว ได้เขียนประวัติความหลังจัดเป็นอนุสรณ์คำนึงร่วมในงานเทอดทูนสนองพระคุณมารดาบังเกิดเกล้าครั้งนี้ด้วย ข้าพเจ้าขอน้อมรับและขออนุโมทนาจัดเป็นมิตรพลีส่วนหนึ่งพอเป็นสังเขปแด่ตระกูลของเราทั้งสองต่อไป

ในวัยการศึกษาขั้นต้นของข้าพเจ้ากับสามีเธอผู้ตายนั้น ท่านบุรพการีของเราทั้งสองจัดให้เข้าศึกษาร่วมกันมากับพระอาจารย์เจ้าอาวาสวัดบพิตรภิมุข มีท่านเจ้าคุณนิกรมมุนี (น่วม ภายหลังมีสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปิฎกเจ้าอาวาสวัดสระเกษ) เป็นประธาน วัดบพิตรภิมุขนี้อยู่ข้างบ้านปลายสพานยาววัดบพิตรภิมุข ริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากคลองโอ่งอ่างฝั่งใต้ พระภิกษุสงฆ์ทั้งวัดได้รับอุปการะจากทางบ้านทั้งสิ้น มีคุณยายจันทร สมรรคจันทร ซึ่งตระกูลโชติกเสถียรของผู้เขียนได้ยกย่องนับถือเป็นญาติผู้ใหญ่ของตระกูล อำนวยการ จัดการเลี้ยงดูพระและกรมทหารมหาดเล็กซึ่งโปรดเกล้า ๆ ในรัชกาลที่ ๕ ให้สถาปนาขึ้น และโปรดเกล้าให้จัดโรงครัวเลี้ยงดูขึ้นในพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น คุณยายจันทรจึงเป็นที่ทรงคุ้นเคยกับเจ้านายทุกพระองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ทรงเป็นทหารมหาดเล็กเข้าประจำเวรฝึกหัดและเวรราชองครักษ์รักษาพระองค์นี้เป็นประวัติย่อของคุณยายผู้เป็นบุรพการีของตระกูลร่วมกันมา หลังจากเราทั้งสองได้ผ่านการศึกษาจากพระสงฆ์องค์เจ้าตามประเพณีดั้งเดิมมา เพื่อได้อบรมบ่มนิสัยในหลักคุณธรรมอันดีงามเสียแต่เยาว์วัยแล้ว เราทั้งสองก็เข้าเรียนปฐมศึกษาที่ ร.ร. วัดบพิตรภิมุขนั่นเอง ซึ่งสมัยนั้นก็มีพระสงฆ์ในวัดนั้นเป็นครูสอนอยู่ด้วยอีกหลายองค์ พระสมุหสุข (สุข มาศกุล) เป็นครูใหญ่ ภาคค่ำเรายังขยัน

ไปเรียนพิเศษภาษาอังกฤษเบื้องต้นที่ ร.ร. ป้อมใหญ่เสาธง หน้าโรงไฟฟ้าวัดเลียบ ป้อมนี้มีเสาธงสูงเห็นได้แต่ไกล ชักธงขึ้นลงบอกสัญชาติเรือเข้าออกผ่านสันดอนและด่านภาษี มีครูเป็นเจ้าหน้าที่ของกรมเจ้าท่า ใช้เวลาว่างราชการและอาศัยสถานที่เป็นที่ให้การศึกษาด้วย บัดนี้กลายเป็นสถานที่ราชการขององค์การโทรศัพท์ไปแล้ว

เมื่อสำเร็จปถมศึกษา หลวงชล ฯ ย้ายไปเข้า ร.ร. นายเรือ กินนอนที่ ร.ร. ส่วนข้าพเจ้าสำเร็จภายหลัง ไปเข้า ร.ร. ราชกุมารในพระบรมมหาราชวัง จากนี้ไปเราต้องห่างเหินกัน วันเสาร์อาทิตย์จึงจะพบพร้อม ๆ กันรวมทั้งพี่ชายข้าพเจ้า (พระสราภัย ฯ กมล โชติกเสถียร ซึ่งจะสำเร็จจาก ร.ร. นายร้อยทหารบกอยู่แล้ว) ชั้นหลัง ๆ นี้หลวงชล ฯ ไม่ค่อยกลับบ้านหมกมุ่นกับการเรียนและออกฝึกหัดทะเลบ่อยๆ หลวงชลสำเร็จเป็นนายทหารประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ส่วนข้าพเจ้าสำเร็จมัธยมศึกษาบริบูรณ์เข้ารับราชการปี ๒๔๕๖ ในรัชสมัย ร. ๖ ด้วยกัน ระหว่างรับราชการเราได้ประจวบงานราชการด้วยกันครั้งหนึ่ง ซึ่งน่าจะบันทึกไว้คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เมื่อเสร็จพระราชพิธีขึ้นปีใหม่และตรุษสงกรานต์แล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรภูมิประเทศฝั่งทะเลตวันออก ที่กำหนดจะจัดสร้างเป็นฐานทัพเรือสัตตหีบปัจจุบันนั่นเอง กองทัพเรือได้เชิญเสด็จ และจะมีการประลองยุทธทางเรือและยิงตอร์ปิโดจากเรือเสือทั้งสองลำ ซึ่งเป็นของใหม่ไม่เคยเห็นกัน ถวายทอดพระเนตรด้วย หลวงชล ฯ แจ้งข่าวมาก่อนว่าจะโดยเสด็จครั้งนี้ในหน้าที่ต้นตอร์ปิโดเรือเสือคำรณสินธุ ข้าพเจ้าดีใจมากที่ได้ตามเสด็จครั้งนั้น ทั้งจะได้เห็นฝีมือเพื่อนด้วย กองทัพเรือจัดเรือพระที่นั่งมหาจักรี (ลำเก่า ร. ๕) เป็นเรือพระที่นั่งและเป็นเรือธงในการประลองยุทธทางเรือนี้ ในการเสด็จครั้งนี้กองทัพเรือยังได้จัดนายทหารเรือไทยชุดแรกถวายเป็นประวัติศาสตร์ (เพราะแต่ก่อนใช้กัปตันต่างประเทศ กัปตันคนหลังสุดชื่อทรอลเล นำเสด็จ ร. ๖ เมื่อปี ๒๔๕๔) ซึ่งมีพระปติยัตินาวายุทธ (ศรีกมลนาวิน ภายหลังเป็นพระยาราชวังสัน) เป็นกัปตัน หลวงหาญกลางสมุทร (ภายหลังเป็นพระยาหาญกลางสมุทร) เป็นต้นหน หลวงจักรานุกิจ (วงษ์ สุจริตกุล)

เป็นต้นกล ในหลวงทรงพระโสมนัสและพวกเราก็ตื่นเต้นกันมากที่เห็นความสามารถของนายทหารกองทัพเรือไทย นำเรือพระที่นั่งได้เป็นอย่างดีแล้ว ไม่ต้องจ้างฝรั่งอีกต่อไป การประลองยุทธทางเรือได้เริ่มในคืนหนึ่งในบริเวณอ่าวแถวสัตหีบนั่นเอง เรือเสือทั้งสองลำได้แสดงความสามารถ เล็ดลอดเต็มฝีจักรผ่านช่องแคบระหว่างเกาะร้างเล็ก ๆ สองเกาะอย่างน่ากลัวอันตรายและนึกไม่ถึง เข้าโจมตีฝ่ายตรงข้ามอย่างตื่นเต้นน่าชื่นชมที่สุด ตอนกลางวันมีการปล่อยตอร์ปีโดของเรือเสือทั้งสองลำถวายด้วยการแล่นเต็มฝีจักร เรือลำแรกเสือทยานชลปล่อยตอร์ปีโด ได้เห็นเป็นทางน้ำขาวโพลนสู่จุดเป้าหมายมิได้พลาด ส่วนหลวงชล ฯ เพื่อนเราปล่อยเงียบหายไปเลยพวกเราที่เฝ้าดูก็เงียบสงบกันหมด ส่วนข้าพเจ้าแทบเป็นลม สงบกันอยู่สักครู่ใหญ่จึงเห็นควันขาวพลุ่งขึ้น ตรงและใกล้เป้าหมายยิ่งกว่าลำแรกเสียอีก พวกเราทุกคนจึงมีเสียงฮาดังขึ้นพร้อมกันด้วยโล่งอก ท่านผู้อำนวยการประลองยุทธจึงกราบบังคมทูลรายงานว่า ตอร์ปีโดลูกหลังนี้เขาตั้งให้กินน้ำลึก จึงไม่เห็นร่องรอยบนผิวน้ำเลย ท่านไม่กราบบังคมทูลเสียก่อน ซึ่งทำเอาโดยเฉพาะข้าพเจ้าแทบหายใจไม่ออก

ปี ๒๔๗๖ หลวงชล ฯ ถูกปลดจากประจำการ ส่วนข้าพเจ้าก็ถูกปลดเป็นข้าราชการบำนาญ นับแต่นั้นมาเราต่างคนต่างตั้งหน้าหาอาชีพอย่างเคร่งเครียดมาด้วยกัน และได้ติดต่อเล่าสาระทุกข์สุขดิบกันอยู่เสมอ ครอบครัวนี้จึงถือเสมือนเป็นญาติอันสนิทของข้าพเจ้าตลอดมา สำหรับเธอผู้ตายซึ่งเป็นภรรยาของหลวงชล ฯ ผู้เพื่อนและญาติของข้าพเจ้านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ผู้ครองเรือนอย่างสมบูรณ์แบบที่ดีงามตลอดทั้งสองสมัย (ครั้งที่สามียังมีชีวิตอยู่และครั้งที่เป็นม่าย) มีบัณฑิตย์วิสัยในคุณธรรมส่วนสำคัญ โอบอุ้มอุปถัมภ์ค้ำชูบุตรชายหญิงด้วยความเหนื่อยยาก น้ำพักน้ำแรง มิได้ย่อท้อถอยตามพระบรมพุทธโธวาทการครองชีพและครองเรือน จนสำเร็จผลทายาทบุตรชายหญิงมีหลักฐานมั่นคงมาได้ทุกคนจัดเป็นแบบอย่างกุลสตรี น่าชื่นชมยิ่งนัก เธอด่วนจากลูก ๆ ไปเสียเร็วเกินไป ทั้ง ๆ ที่สุขภาพก็ยังแข็งแรงไม่เจ็บไข้ได้ป่วยกำลัง

มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข ดุจดังเรือล่มเมื่อจอดแท้ทีเดียว น่าจะอยู่เสพย์สุขสมบูรณ์ จากการอยู่กับลูก ๆ ผู้เทอดทูนสนองพระคุณ สมใจรักนานช้ากว่านี้

บัดนี้เธอก็ได้ล่วงลับไปแล้วตามสภาวะธรรม การเกิดขึ้นเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และแตกสลายดับสิ้นสูญในที่สุด หลีกหนีมิได้

ขอกุศลบุญราศีที่บำเพ็ญในกาลนี้ จงเป็นผลดลบันดาลให้เธอผู้ตายประสบอิฐคุณวิบุลย์ผลในสัมปรายภพ ทุกประการเทอญ.

ไว้อาลัยแด่คุณโยมป้า

ชล	เนตรหลานลูกท้น	สุดกู่	ท่านคืน
วิสัย	บุญวานชู	ท่านด้วย	
เสนี	เทพเร็วตรู	พาท่าน	เร็วไว
พา	สู่สวรรค์แล้วฉ้วย	ส่งย้อนข่าวสาร	

เมื่อคืนวันอาทิตย์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลาประมาณ ๒๔.๐๐ น. ขณะที่ข้าพเจ้าเข้าจำวัตรและกำลังจะหลับ ก็ได้ยินเสียงเคาะประตูห้องและเสียงร้องเรียกของหลานชาย ซึ่งนอนอยู่หน้าห้องว่า "หลวงน้าครับมีโยมมาหา" เมื่อเปิดประตูห้องออกไปก็พบกับ พ.ต.อ. สังข์ เผ่าพิมพา บุตรสาวและคู่หมั้นของบุตรสาวยืนงงๆ อยู่หน้าห้อง จึงเชิญให้นั่งคุณโยมสังข์ก็บอกว่าจะมาบอกให้ทราบว่า "พี่แสร์สิ้นเสียแล้ว" ข้าพเจ้าไม่เชื่อหูตนเอง ก็ถามย้ำอีกว่า "คุณโยมว่าอะไรนะ" คราวนี้คุณโยมสังข์น้ำตาไหลและพูดเสียงสะอื้นว่า "พี่แสร์สิ้นใจเสียแล้วเมื่อกี้นี้เอง"

โยมป้า เป็นคำเรียกสั้น ๆ ที่ข้าพเจ้าใช้เรียกนางชลวิสัยเสนีซึ่งเป็นป้าสะใภ้คนเดียวที่มีอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ตามความรู้สึกส่วนตัวแล้วเป็นป้าจริง ๆ หรือบ่อยครั้งที่รู้สึกว่าเหมือนโยมแม่จริงๆ เพราะโยมป้าจะเป็นทุกข์ ห่วงใย เมื่อข้าพเจ้าเจ็บป่วยหรือเดือดร้อน และจะปลาบปลื้มดีใจ เมื่อข้าพเจ้าอยู่ดีมีความสุข ตลอดเวลา ๑๘ ปี ที่ข้าพเจ้าได้เข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ

โยมป้า เป็นผู้มีใจคอเยือกเย็น หนักแน่น มีมานะอดทนขยันขันแข็ง มีเมตตา ไม่เป็นภัยกับใคร ๆ ทั้งต่อหน้าและลับหลังรักความสามัคคีและยุติธรรม เป็นนักฟังที่ดี และเป็นผู้แนะนำที่น่าเคารพ มีจิตใจประกอบด้วยกุศล เช่น ถวายอาหารบิณฑบาตรแก่พระสงฆ์เป็นประจำ ร่วมจัดทอดกฐิน–ผ้าป่า สร้างถาวรวัตถุ

ไว้ในพระพุทธศาสนา ถวายตั้งทุนมูลนิธิบำรุงการศึกษาแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรไว้ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เป็นต้น เป็นผู้หนักในการสงเคราะห์ญาติ พวกหลาน ๆ จะถือว่าโยมป้าเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ได้พึ่งพาอาศัยทั้งเรือนร่างและเรือนใจ ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้จะหาไม่ได้ง่ายนักในคนคนเดียวกัน จึงเป็นความพูมใจและเป็นคติธรรมสำหรับลูกหลาน

การจากไปอย่างกระทันหันของโยมป้า โดยไม่มีเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเจ็บป่วยมาก่อน หรือมีโอกาสให้ลูกหลานได้พยาบาลรักษาเช่นนี้ เป็นความทารุณต่อจิตใจลูก–หลานอย่างแสนสาหัสทั้ง ๆ ที่รู้ว่า การเจ็บ การแก่ การตาย เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เช่นนี้ ชวนให้ระลึกถึงภาษิตของพระธรรมเสนาบดี (พระสารีบุตร) แสดงแก่พระนางมัลลิกาเทวีว่า

อนิมิตฺตมนญฺญาตํ มจฺจานํ อิธ ชีวิตํ
กสิรญฺจ ปริตฺตญฺจ ตญฺจ ทุกฺเขน สํยุตฺตํ.

เพราะชีวิตไร้เพื่องคือเครื่องหมาย แม้วันตายก็ลุ่มลึกจะนึกฝัน
จะตายวันคืนใดรู้ไม่ทัน ทุกข์อนันต์ซ้ำมีค่าราคาน้อย
เมื่อท่านสิ้นชีพดับลับโลกแล้ว ร่มโพธิ์แก้วบุญช่วยชูอย่ารู้ถอย
เป็นบันไดทองทอดมาจอดคอย นำท่านคล้อยสู่สวรรค์สุขสันต์เทอญฯ

พระมหาสิริ สิริธมฺโม
(พระหลานชาย)
๑๘ มหาธาตุ ฯ พระนคร

ในอิตาลี

ในฝรั่งเศส

แม่จ๋า

แม่จากลูกไปแล้ว ช่างรวดเร็วไม่มีใครและอำนาจใดเหนี่ยวรั้งแม่ไว้ได้ ลูก ๆ ไม่มีโอกาสได้ตอบแทนพระคุณรักษาพยาบาลแม่ในวาระสุดท้ายนี้เลย แม่ไม่ได้เจ็บป่วย วัยชราของแม่มีความเปลี่ยนแปลงของสังขารร่างกาย ซึ่งเป็นปกติธรรมดา แต่ประสาทและจิตต์ใจของแม่ปกติ แม่ยังแข็งแรง มีอารมณ์อันแจ่มใส แม่มีกุศลกรรมอันดี จึงจากไปอย่างสงบสุขไม่มีความทุกข์ทรมานของสังขาร ความสิ้นสุดของแม่รวดเร็วกระทันหัน แม่จากไปเป็นสุขสงบ ทิ้งความสลดและเศร้าโศรกแก่ลูก ๆ สุดที่จะพรรณา

แม่คงทราบด้วยญาณวิถีว่าลูกได้เขียนข้อความเพื่อเป็นอนุสรณ์ความดีของแม่นี้ด้วยความวิปโยคเป็นที่ยิ่ง ลูกจะรำพรรณพระคุณความดีของแม่สักเพียงใด หรือกระทำสิ่งใดก็ไม่สามารถเทียบเท่า ในการตอบแทนพระคุณที่แม่ได้มีน้ำใจให้ความรักเลี้ยงดูห่วงใยทนุถนอมลูกมาแต่เกิดจนเติบใหญ่ ทั้งในยามดี เจ็บป่วย ทุกข์และสุข พระคุณของแม่สุดที่ลูกจะรำพรรณได้หมดสิ้น ตลอดชีวิตของแม่ลูกได้แลเห็นแต่แม่ประกอบบุญและทานเป็นนิตย์ แม่มีความอ่อนโยน สงบกายวาจาและใจ แม่มีอารมณ์ที่เยือกเย็น มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตาอารีต่อลูกหลานวงศ์ญาติพี่น้องและมิตรสหายทั่ว ๆ ไป ประกอบแต่กุศลกรรม มิได้คิดเห็นแก่ความยากลำบากหรือเหน็ดเหนื่อย มีความเข้มแข็งและอดทน ขยันหมั่นเพียรมั่นในสุจริตธรรม ได้พยายามอบรมกล่อมเกลาลูกหลาน ให้ยึดถือและประพฤติตามคติธรรม ให้ยึดมั่นในแนวทางพระธรรมเป็นที่พึ่งและนำทางแห่งชีวิตของตน แม่เป็นทั้งเพื่อนของลูก ๆ ทั้งในยามสุขและทุกข์เมื่อได้อยู่ใกล้แม่ ลูก ๆ ก็ลืมวัยของแม่และของตัวเองซึ่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว เพราะแม่ยังแข็งแรงรื่นเริงสนุกสนานกับลูก ๆ แม่มีชีวิตเป็นที่พึ่งอันอบอุ่นของลูกหลังจากมรณกรรมของพ่อ

แล้วถึง ๒๗ ปี แม้ลูกจะระลึกหลักธรรมดาของมนุษย์ ซึ่งมีความเกิด แก่ เจ็บ ตายอันเป็นธรรมดาของสังขาร แต่ไม่ทันคาดว่าวาระสุดท้ายของแม่จะสิ้นสุดลงโดยที่แม่ไม่ได้เจ็บป่วย แม่ประกอบแต่กรรมดี สังขารร่างกายของแม่จึงมิได้รับความทุกข์ทรมานในการจากไปในวาระสุดท้าย แต่ก็ยากยิ่งที่ลูกจะหักห้ามใจในความทุกข์เศร้าโศรกในการจากไปของแม่

ครั้งสุดท้ายที่แม่มาเยี่ยมลูกถึงถิ่นที่ห่างไกลนี้ จนบัดนี้แม่ยังนำความสุขและความอบอุ่นที่แม่ได้มาพำนักอยู่หลายเดือน ลูกไม่เคยคิดว่าความสุขในครั้งนั้นจะเป็นครั้งสุดท้ายที่มีอยู่ในบ้านด้วย ลูกยังระลึกถึงว่าลูกมีโชคดีที่ได้มีโอกาสกลับมาร่วมทำบุญฉลองอายุแม่เมื่อครบ ๗๒ ปี ได้กลับมาพบกับแม่และไม่เคยคิดว่าเป็นการพบแม่ครั้งสุดท้าย เป็นบุญกุศลของลูกที่ได้พบกับแม่ในยามที่แม่มีปีติสุขในวัยบั้นปลาย ความแตกดับของสังขารและชีวิตเป็นการจากกันในโลกนี้ แต่ความรู้สึกใกล้ชิดและความรักของแม่ ในความรำลึกของลูกแล้ว แม่ไม่ได้ห่างจากลูกเลย พรอันประเสริฐในการมาเยี่ยมลูกถึงถิ่นไกล และความสุขในยามท่องเที่ยวไปด้วยกันกับแม่ในถิ่นที่แปลกต่าง ๆ เป็นความทรงจำที่เป็นความสุข วิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่ตายเวียนว่ายไปตามผลกุศลบุญกรรมที่ทำไว้ ตามความเชื่อมั่นในพุทธ-ศาสนาของลูก ลูกขออธิษฐาน สิ่งที่เป็นกรรมดีที่ลูกและแม่ได้ร่วมประกอบด้วยกันในชาตินี้ ให้เป็นผลให้ได้พบปะกันอีกในภพอื่นต่อ ๆ ไป และขอให้วิญญาณของแม่ที่จากไปนี้ ขอให้จงไปสู่สุขคติภพสมดังที่แม่ปรารภและปรารถนาไว้ด้วย.

นิภาพรรณ

แม่จ๋า

ลูกคาดไม่ถึงเลยว่าแม่จะด่วนจากลูกไปรวดเร็วเช่นนี้ ในตอนกลางวันของวันที่ ๒๘ พ.ย. ที่แม่ถึงแก่กรรมลูกยังได้พบกับแม่ แม่สมบูรณ์แจ่มใสและมีความสุขดี ได้พบและคุยกันกว่าชั่วโมง บังเอิญลูกมีธุระจำเป็นบางอย่างที่จะต้องทำในวันนั้นซึ่งแม่ก็ทราบล่วงหน้าอยู่แล้ว แม่เองก็อยากไปกับลูกแต่เกรงว่าจะช้า เมื่อเสร็จธุระแล้วลูกก็กลับบ้าน แม่เดินทางกลับก่อนที่ลูกจะกลับจากธุระ ลูกทราบจากเด็กเฝ้าบ้านว่าแม่จะแวะบางเสร่ก่อนและจะแวะแห่งอื่น ๆ ขากลับบ้าน คลาดกันเดี๋ยวเดียวลูกรู้สึกเสียดายไม่ได้คุยกับแม่นานกว่านั้น ใจคิดอยากจะตามไปแต่ลูกก็รู้สึกเพลียอยู่แล้ว จะต้องขับรถเองไม่ทราบว่าจะไปเจอกันที่ใด จึงไม่ได้ขับตามไป ค่ำวันนั้นลูกเข้านอนหัวค่ำหน่อยประมาณ ๓ ทุ่มครึ่ง แพทย์เวร ที่ ร.พ. อาภากรได้มาปลุกลูก ลูกก็คิดว่ามาปรึกษาเรื่องคนไข้ กลับได้รับข่าวว่าแม่ป่วยหนัก ลูกแทบไม่เชื่อหูตนเองเพราะแม่สบายดี ลูกตกใจระล่ำระลักถามย้ำแล้วย้ำอีกก็ได้รับการยืนยัน ลูกเข้าใจว่าแม่คงเกิดอุบัติเหตุรถยนต์ที่เดินทางกลับ แพทย์เวรทาง ร.พ. สมเด็จพระปิ่นเกล้าโทรศัพท์ทางไกลแจ้งมาให้ทราบและให้รีบเดินทางมา ลูกเข่าอ่อนมือไม้ไม่มีแรง ใจคอหดหู่ไม่รู้ว่าแม่จะมีอาการอย่างไร ปกติลูกขับรถไปมาสัตหีบ–กรุงเทพ ฯ ในโอกาสที่ได้กลับ แต่ขณะนี้ลูกหมดปัญญาที่จะขับเองได้และทุกข์ใจเหลือเกิน ลูกอยากจะเหาะมาให้ได้ดังใจ แต่แล้วแพทย์เวร ร.พ. อาภากร เกียรติวงศ์ก็ได้กรุณาจัดหาคนขับมาให้ลูกกลับมาหาแม่จนได้ ๒ ชั่วโมงเศษลูกก็ถึง ร.พ. สมเด็จพระปิ่นเกล้า ลูกตั้งใจจะมาเฝ้าปฏิบัติพยาบาลดูแลรักษาแม่ แต่ลูกไม่พบแม่ที่ตึกคนไข้เลย แม่ได้ถูกฉีดยาและได้ถูกเก็บไว้ในตู้เย็นของตึกพยาธิแล้ว ลูกงงจังงงแทบหมดสติ วิ่งไปถามรายละเอียดจากแพทย์เวรให้แน่ใจ ได้รับการบรรยายลักษณะอาการ การรักษา การกระทำต่อแม่ ซึ่งทุกคนได้ช่วยเหลือ

อย่างดีที่สุด แต่แม่ก็ไม่สามารถจะกลับฟื้นคืนดีได้ตามปกติ แม่ได้จากไปแล้วอย่างสงบ อย่างกระทันหัน แม่ไม่ได้รบกวนใครให้รักษาพยาบาล แม่ไม่ทรมานเลย แม่ไม่ได้ให้ใครหมดเปลือง ใคร ๆ ปลอบลูกว่าเป็นบุญของแม่แล้วที่ไม่ทรมานเช่นนี้ เพราะทุกคนต้องตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงพ้น แต่ลูกก็สุดที่จะหักห้ามความรักอาลัยแม่อย่างสุดซึ้ง จนไม่รู้จะสรรหาคำใดมาบรรยายให้สมใจได้ ชาติใดภพใด ขอให้ลูกได้เกิดเป็นลูกของแม่อีก ลูกจะพยายามหักใจ เพราะพุทธวจนะได้กล่าวไว้ว่า "อนิจจา วต สงฺขารา" ซึ่งแปลว่า "สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ" ร่างกายนี้เป็นเครื่องอาศัยไม่จีรังยั่งยืน ความดีเท่านั้นที่ไม่ตาย ผลแห่งความเมตตากรุณามีใจเยือกเย็น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประพฤติดีประพฤติชอบ มั่นอยู่ในศีลธรรมจรรยา ยึดมั่นอยู่ในหลักพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะของแม่ คงยังผลให้แม่ของลูกไปสู่สัมปรายภพในสวรรค์ชั้นฟ้า เสวยสุขตามกรรมดีที่แม่ได้ทำไว้.

ด้วยความเคารพรักและอาลัยอย่างสุดซึ้ง

อำภาศรี

อาลัยแด่แม่ของเรา

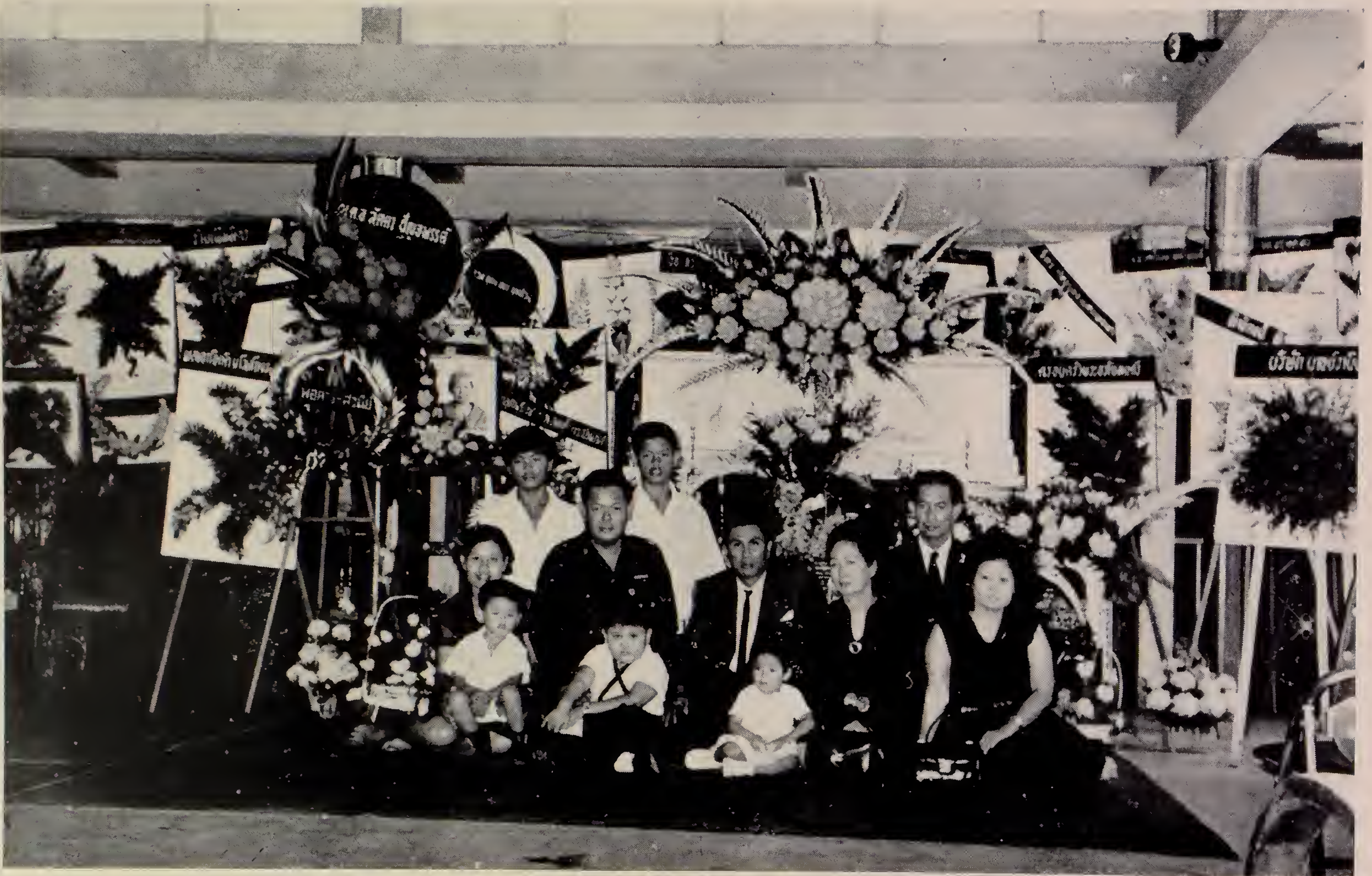
ความอาลัยของลูกที่มีต่อแม่นั้น เหลือที่จะหาคำใด ภาษาใด มาบรรยายได้ ดวงวิญญาณของแม่เท่านั้นที่จะหยั่งทราบได้ ลูกรักแม่เหลือเกินและจะระลึกถึงพระคุณของแม่ไปจนวันตาย แม่จากลูกและญาติพี่น้องไปแล้ว ขอได้ไปอยู่ในที่สงบสุขตามที่แม่ต้องการ ลูกขออธิษฐาน เกิดชาติหน้าฉันใด ให้แม่ได้มาเป็นที่พึ่งแก่ลูก ๆ และหลานดังเคยเถิด.

ลูกของแม่ ทิพนัฐ ขจรบุญ

(ทิพนัฐ เป็นหลานคนแรกและเป็นหลานยายคนโตที่คุณแม่แสได้เลี้ยงดูและให้ความรักเสมือนลูก เรียกยายว่าแม่ของเรา)

บรรดาญาติที่มาร่วมทำบุญครบ ๗ วัน

บุตร ธิดา และ หลาน

ระลึกถึงคุณแม่

ในชีวิตดิฉัน คุณแม่นับเป็นบุคคลอันเป็นที่รักคนที่สามที่ได้จากดิฉันไปในลักษณะคล้ายกันด้วยอาการหัวใจวายและไม่มีเวลาที่จะสั่งเสียลูกหลาน คนแรกคือคุณย่าซึ่งจากครอบครัวดิฉันไปขณะรับประทานอาหารค่ำ คนที่สองคือคุณพ่อของดิฉันได้จากไปหลังจากการอาบน้ำและรับประทานอาหารเย็นที่บ้านพักหัวหิน ดิฉันรู้สึกตื้นตันไปหมดเมื่อก้าวลงจากรถเพื่อเดินขึ้นไปเยี่ยมคุณแม่ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าที่บุคคโล และได้รับแจ้งจากคุณอุ๋ย (หลานคุณแม่) ว่าท่านสิ้นลมเสียแล้ว เราค่อย ๆ เดินขึ้นไปบนตึกเพื่อเยี่ยมร่างที่ปราศจากลมหายใจและวิญญาณของคุณแม่ ถ้าดิฉันไม่เคยหัดข่มใจมาก่อนคงจะต้องปล่อยโฮแน่ ๆ ที่ได้เห็นภาพคุณภันต์ยืนนิ่งสงบอยู่ข้าง ๆ คุณแม่พร้อมด้วยคุณหมอสุเทพและหลาน ๆ คุณแม่อีกหลายคน เกือบ ๑๒ ปีในชีวิตสมรสของเราทำให้ดิฉันเข้าใจได้ดีว่าคุณภันต์ผู้เป็นลูกคนหนึ่งได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจมากที่สุดเพียงไร ในการเสียคุณแม่ครั้งนี้ ไม่ว่าเราจะไปไหน ๆ ภายในประเทศแล้วเราไม่เคยขาดคุณแม่เลยและคุณแม่เองก็มีความสุขที่ได้ไปเปิดหูเปิดตากับเรา ณ สถานที่ต่างๆ คุณแม่ได้เคยขึ้นเรือบินครั้งแรกในชีวิตเมื่อหลายปีมาแล้วพร้อมกับดิฉัน เมื่อ บ.ด.ท. เปิดเดินสายการบินภายในประเทศด้วยเครื่องแอฟโร่เจ๊ท และได้รับเชิญขึ้นเรือบินชมภูมิประเทศไปถึงจังหวัดสงขลา คุณแม่ได้พูดคุยถึงความรู้สึกในการขึ้นเรือบินครั้งแรกในชีวิตอย่างมีความสุขกับลูกหลาน ญาติ และบุคคลที่ใกล้ชิดเป็นเวลาหลายปีต่อมา จนกระทั่งในปี ๒๕๑๒ คุณแม่ก็ได้มีโอกาสเดินทางรอบโลกพร้อมกับหมออำภาศรี ไปอเมริกาเพื่อไปเยี่ยมบุตรสาวคนโตและหลาน ๆ ได้ใช้ชีวิตในต่างประเทศถึง ๕ ๑/๒ เดือน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในสหรัฐอเมริกา มีโอกาสเยี่ยมประเทศในยุโรปประมาณ ๒ สัปดาห์

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ อันเป็นวันสุดท้ายที่ท่านจะจากเรานั้น ในตอนเช้าคุณแม่ยังมีสุขภาพเป็นปกติ ร่าเริงและแจ่มใส เดินทางไปพัทยาและสัตหีบกับคุณกันตร์ ดิฉันยังมีโอกาสได้พูดคุยสนทนากับคุณแม่ในเช้าวันนั้นที่หน้าบ้าน คุณแม่ยังถามดิฉันว่าไม่ไปด้วยหรือดิฉันบอกว่าไม่ไปเพราะแพ้แดด ภาพที่เห็นครั้งสุดท้ายในวันนั้นเป็นภาพที่ดิฉันจะต้องจดจำจนวันตาย คุณแม่นั่งกลางขนาบข้างด้วยคุณวรรโณทัยและคุณกันตร์

คุณแม่เป็นผู้ใหญ่ที่น่ารัก รู้จักวางตัวและมีเมตตาจิตกับบุคคลทั่ว ๆ ไป ถึงแม้ว่าดิฉันจะไม่ค่อยได้ปรนนิบัติคุณแม่อย่างลูกสะใภ้ทั้งหลายที่พึงปรนนิบัติต่อแม่สามี แต่จากสายตาของคุณแม่ ทำให้ดิฉันทราบได้ว่าคุณแม่เองก็เอ็นดูดิฉันมาก เพราะคุณแม่ย่อมทราบดีว่าดิฉันเป็นผู้หญิงที่ต้องทำงานนอกบ้านและแบกภาระทางการงานไว้มากมายเหลือหลาย ย่อมต้องด้อยไปบ้างในทางการบ้านการเรือน คุณแม่โดยปกติเป็นคนขยันมาก ไม่ชอบปล่อยเวลาให้ว่างโดยเปล่าประโยชน์ ชอบปลูกต้นไม้เพาะพรรณต้นไม้ที่ให้ผล แนะให้ไปปลูกที่นั่นที่นี่ มักเก็บผลไม้จากสวนวัดดีดวดหรือสวนดาวคนองมาแจกญาติและลูกหลานอยู่เสมอ ชอบอ่านหนังสือพิมพ์โดยฉะเพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องการเมือง มีจิตใจเยือกเย็น ไม่โกรธง่าย เป็นที่รักของลูกหลานญาติและผู้รู้จักทั่วไป คุณแม่จากพวกเราในลักษณะผู้มีบุญ เหมือนนอนหลับไป ซึ่งจะต้องไปดีคือไปสู่สวรรค์ถ้ามีจริง ขอผลบุญกุศลที่คุณแม่ได้ทำไว้ขณะมีชีวิต เป็นปัจจัยส่งให้คุณแม่อันเป็นที่เคารพรักได้ประสบสุขในสัมปรายภพเทอญ.

ประสานศิริ

คำไว้อาลัย

นางแส สมรรคจันทร เป็นภรรยา น.ต. หลวงชลวิสัยเสนี ร.น. (ลับ สมรรคจันทร) ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว หลวงชลวิสัยเสนีเป็นเพื่อนรักเพื่อนตายของข้าพเจ้ามาตั้งแต่เป็นนักเรียนนายเรือตลอดมา

ข้าพเจ้ารู้สึกมีความเสียใจอย่างสุดซึ้งที่นางแส สมรรคจันทร ได้มาถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจปัจจุบันทันด่วน โดยหมดสติที่บ้านพักบางปะแก้วและไปถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า สำหรับผู้นี้ข้าพเจ้าถือเสมือนเป็นน้องสาวของข้าพเจ้าโดยแท้จริง เพราะข้าพเจ้าเป็นผู้มีส่วนทำหน้าที่เป็นเถ้าแก่ไปสู่ขอให้แก่เพื่อนรักของข้าพเจ้าด้วยตนเอง จนเป็นที่ตกลงทำการสมรสกันเป็นที่เรียบร้อย ก็เนื่องจากข้าพเจ้าอยู่บ้านพักใกล้กับผู้ปกครองของนางแส และเป็นที่ชอบพอนับถือต่อกันเป็นอย่างดี

เมื่อได้ทำการสมรสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ แล้ว ก็ได้มาอยู่ร่วมกันที่บ้านของข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้มีครอบครัวแล้วเหมือนกัน ข้าพเจ้าถือว่านอกจากจะเป็นเพื่อนรักเพื่อนตายแล้ว ก็ยังถือเสมือนว่าเป็นญาติอันสนิทยิ่งอีกด้วย

นางแสเป็นผู้มีคุณลักษณะดีเด่นอยู่หลายประการกล่าวคือ มีรูปลักษณะสวยงาม มีสง่าราศีเด่นชัด มีนิสัยโอบอ้อมอารี มีความเคารพกตัญญูต่อผู้หลักผู้ใหญ่ มีกิริยามารยาทเรียบร้อย มีความอดทนขยันขันแข็งมากเป็นพิเศษ มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั่ว ๆ ไป เป็นผู้มีใจบุญสุนทานบริจาคทรัพย์เพื่อทานการกุศลเป็นประจำอยู่เสมอ ทำหน้าที่ปกครองดูแลกิจการงานในครอบครัวและลูกหลาน นับว่าดีเด่นสมควรจะยกย่องจริง ๆ มีนิสัยชอบกิจการค้าขายเป็นสัมมาอาชีพ หลังจากสามีถึงแก่กรรมไปแล้วก็เลี้ยงครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขได้เป็นอย่างดี และสามารถ

ให้บุตรชายหญิงทุกคนได้รับการศึกษาชั้นสูง ๆ ลูกคนใดจะเรียนวิชาใดก็ได้มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้กำหนดแนะนำให้เรียนวิชาที่เหมาะแก่จริตและอัธยาศัยของแต่ละบุคคลเสมอไป ก็เนื่องจากเป็นที่ไว้วางใจรักใคร่นับถือประดุจญาติอันสนิทนั่นเอง ถึงแม้กิจการงานและเรื่องที่สำคัญ ๆ อันเกี่ยวกับครอบครัวนี้ ก็จะต้องมาปรึกษาหารือข้าพเจ้าเช่นเดียวกัน

ในสุดท้ายนี้ ขอให้นางแส สมรรคจันทร จงไปบังเกิดในสุขคติภพ และจงเป็นสุขอย่างจริงชั่วกาลนานเทอญ.

น.ท. พระศรฤทธิ์รณชัย ร.น.
(เสงี่ยม ทศานนท์)

อาลัยคุณแม่แส สมรรคจันทร

คุณแม่ดีต่อลูกเสมอต้นเสมอปลายตลอดชีวิตที่ลูกพบกับคุณแม่ ลูกประสพความสำเร็จปรารถนาในชีวิตก็เพราะคุณแม่ช่วยเป็นกำลังใจ คุณแม่ช่วยให้ลูกไม่ว้าเหว่ เมื่อลูกเสียบิดาบังเกิดเกล้าของลูกไป ลูกรู้สึกอบอุ่นและเป็นสุขใจตลอดเวลาที่คุณแม่ย้ายมาอยู่กับลูก ลูกยังไม่ทันที่จะได้ทดแทนบุญคุณของคุณแม่ให้สมกับความตั้งใจไว้ คุณแม่ก็มาด่วนจากไปอย่างกระทันหัน แม้ว่าลูกจะเป็นแพทย์ และประสพกับเหตุการณ์แบบนี้มาตลอดชีวิตการเป็นแพทย์ ลูกก็ยังรู้สึกเศร้าสลดใจอาลัยคุณแม่ไม่ได้ไปจนตลอดชีวิต หวังในผลบุญกุศลซึ่งลูกและคุณแม่ได้ร่วมกันสร้างไว้ในชาตินี้ จงเป็นผลส่งให้คุณแม่ประสพความสุขในสัมปรายภพและให้ลูกได้พบกับคุณแม่อีกทุก ๆ ภพ เทอญ.

นาวาอากาศเอก (พิเศษ) สุเทพ ขจรบุญ

อาลัย คุณป้า

●

หลาน ๆ ไม่มีใครนึกและคาดฝันมาก่อนเลย ว่าจะต้องมาเสียคุณป้าที่เคารพและรักไปอย่างกระทันหันเช่นนี้ คุณป้ายังแข็งแรงดี เมื่อได้พบท่านครั้งสุดท้าย และท่านก็ไม่ได้ป่วยเป็นไข้หรือเป็นอย่างอื่นแต่อย่างใด ปุปปับท่านก็จากพวกเราไปชั่งรวดเร็วเหลือเกิน รวดเร็วจนเป็นการทารุณจิตใจ ของพวกเราหลาน ๆ จนพูดไม่ถูก

คนดีอย่างคุณป้า โลกน่าจะเหลือไว้บ้าง คุณป้าเป็นผู้ดีและบริสุทธิ์ทั้งกายใจ ท่านเป็นนักบุญที่มองคนในทางดีตลอดเวลา และท่านไม่เคยทำให้คนอื่นต้องเสียใจเพราะท่านเลย ท่านเป็นผู้ให้แต่ฝ่ายเดียว ไม่ว่าอะไร ถ้ามีผู้ต้องการในเมื่อท่านช่วยได้ ท่านจะช่วยทันทีทุกคนที่บ่ายหน้ามาหาหรือมาพึ่ง ท่านจะยิ้มแย้มต้อนรับไม่เลือกเขาเลือกเรา ในชีวิตของท่านมีแต่การบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นเสมอ ๆ มิได้ขาด คุณป้าเหมือน "เล่าปี่" ในเรื่องสามก๊ก ที่ถูกขนานนามว่า "ผู้พนมมือให้แก่ชนทุกชั้น" พวกเราหลานเคยอยู่กับคุณป้า ที่บ้านเทเวศร์มานาน พวกเรามีความรู้สึกว่า เหมือนอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ของตนเอง เมื่อท่านมาจากพวกเราหลาน ๆ ไปอย่างรวดเร็วกระทันหันเช่นนี้ ความเสียใจเสียดายที่มีกับพวกเราหลานๆ นั้นมากมายจนพูดไม่ถูก ได้แต่สะอื้น และคิดว่าโลกนี้เป็นอนิจจังไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน นอกจากความตาย — — —

ขออานุภาพแห่งความรักความกตัญญู ของพวกเราหลาน ๆ ที่มีต่อคุณป้า จงเป็นผลดลบันดาล ให้วิญญาณของท่านจงได้รับแต่ความเกษมสำราญ ในสัมปรายภพทุกประการเถิด.

จากหลาน ๆ ของคุณป้า

อาลัยคุณป้า

เหมือนร่มไทรใบหนาพฤกษาใหญ่
แผ่กิ่งใบบังแดดที่แผดกล้า
ให้ร่มรื่นชื่นกมล คน – ไป มา
จนแดดกล้าซาร้อน ผ่อนสำราญ

บัดนี้ร่มโพธิ์ไทรใบดกหนา
ถึงกาล กิริยา อวสาน
ทิ้งรอยรัก รอยเศร้า รอยร้าวราญ
ให้คนผ่านวิปโยคโศรกไม่เบา

คุณป้านี้เป็นที่เคารพรัก
ทุกคนภักดิ์ในพระคุณดั่งขุนเขา
ตั้งแต่นี้โพธิ์ทองของพวกเรา
เหมือนของเก่าล้ำค่าถูกล่าไป

ใจสะท้อนตอนเห็นร่างเขาวางท่าน
อกป่วนปั่นสุดกลั้นน้ำตาได้ — — — — —
บรรจงหยดสิ่งหอมพร้อมน้อม — — — ใจ
ลงสู่มือท่านไว้เพื่อ — – — บูชา

ขอวิญญาณไร้บาปอย่าราบสูญ
เนื่องนาบุญของท่านที่ควาญ — — หา
จงพบสุขในวิมานอันโอฬาร
ณ เมืองแมนแดนฟ้า นภาลัย

๙

พร้อมสมบัติทิพย์สถานวิมานแก้ว
ซึ่งเพริดแพร้วงามฉวีไม่มี — — — ไหน
สะพรั่งพร้อมสาวสวรรค์กำนันใน
คอยรับใช้ปฏิบัติจัดเวรงาน

ถ้าชาติหน้ามีจริงดั่งพระ — — — ว่า
ขอให้ข้า — — ได้เป็นเช่นลูกหลาน
ขอกุศลบารมี ในบุญทาน
ให้วิญญาณ คุณป้าอย่าอาดูร

สุรพล ถวิลแก้ว

ทำบุญทอดกฐินร่วมกับญาติ

พระพุทธศาสนา

โดย

พระมหาสิงห์ทน นราสโภ ปธ, ๗., พ.ม., พธ.บ., **M.A., Ph. D.**

วัดพระเชตุพน

พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาหนึ่งในบรรดาศาสนาที่เรียกว่าศาสนาสากล มีผู้ยอมรับนับถือหลายร้อยล้าน ปัจจุบันก็ยังมีพุทธบริษัทปฏิบัตินับถือกันอยู่ พระพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา สอนโดยพระพุทธเจ้าที่ประเทศอินเดียก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี พระพุทธศาสนา ดำรงอยู่ได้ด้วยการช่วยเหลือตนเองไม่มีองค์การที่เป็นส่วนกลางให้ความอุปถัมภ์ช่วยเหลือเช่นศาสนาอื่น ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็นนิกายใหญ่ ๆ ๒ นิกายคือ เถรวาทหรือหีนยานและมหายาน เถรวาทก็คือ นิกายที่มีความเคารพเชื่อถือในพระเถระผู้ทำสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงครั้งสุดท้ายตลอดจนผลงานของท่าน ปัจจุบันนี้ก็ปฏิบัตินับถือกันอยู่ในประเทศลังกา, พม่า, ไทย, ลาว, เขมร, และในบางส่วนของปากีสถาน เช่น จิตตกองและประเทศอินเดียเป็นต้น ส่วนมหายานนั้นเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายอาจาริยวาทที่ปฏิบัตินับถือกันในประเทศจีน ธิเบต ญี่ปุ่น มองโกเลีย เกาหลี เวียตนาม เป็นต้น

เมื่อว่าด้วยความหมาย พระพุทธศาสนา หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าเกิดจากการตรัสรู้ของพระองค์ คำสอนในที่นี้ก็มิใช่อะไรอื่น ก็คือ สัจธรรมที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้านั่นเอง คำสอนมิใช่พระพุทธเจ้าได้สร้างขึ้นหรือทำให้เกิดมีขึ้นใหม่ แต่ว่าคำสอนนั้นเป็นสัจธรรมที่คงอยู่ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติในโลกนี้หรือไม่ก็ตาม หรือว่าจะมีใครค้นพบหรือไม่ก็ตาม สัจธรรมก็คงอยู่ตามสภาวะของมันเอง

พระพุทธศาสนาเป็นทั้งปรัชญาด้วย ในที่นี้หมายถึงผลที่ได้จากการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือว่าเป็นปรัชญาที่ค้นพบหรือคิดค้นโดยมนุษย์เอง จัดว่าเป็นทางสายกลางเพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณหรือเพื่อนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง จัดว่าเป็นศาสนาเป็นจิตวิทยา เป็นศาสตร์ที่ช่วยพัฒนาทางจิต บางครั้งก็กล่าวกันว่า พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนเกี่ยวกับเรื่องลึกลับต่าง ๆ ดังเช่นปฏิบัติกัน ถือกันในธิเบตเป็นต้นรากฐานของพระพุทธศาสนาก็คือ พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

พระพุทธเจ้า พระองค์มิใช่พระเจ้าหรือว่าเป็นศาสดาพยากรณ์ และพระองค์ก็ไม่ใช่เป็นอวตารของพระเจ้า แต่ว่าเป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญที่ใช้ความพยายามด้วยพระองค์เองได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นศาสดาหรือครูของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์เป็นผู้ช่วยสรรพสัตว์ เพียงแต่ชี้ทางเท่านั้น ไม่ใช่ช่วยด้วยอำนาจอื่นใด

เมื่อว่าตามรากศัพท์ คำว่า "พุทธะ" ซึ่งเป็นคำบาลี หมายถึงผู้รู้หรือเพื่อให้ความหมายชัดเจนขึ้น ก็หมายถึงผู้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ผู้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการบรรลุขั้นสูงสุด คือการที่พระองค์ได้บรรลุสัจธรรม นำมาซึ่งความสิ้นทุกข์ สิ้นกิเลสตัณหา พระองค์ได้เสด็จอุบัติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี เป็นโอรสของพระเจ้าสุโทธนะ กับพระนางสิริมหามายาผู้ครองนครกบิลพัสดุ์วงศ์ศากยะซึ่งตั้งอยู่ที่เขตติดต่อระหว่างอินเดียกับเนปาลในปัจจุบัน พระองค์มีพระนามว่าสิทธัตถะ แต่ว่าด้วยโคตรทรงพระนามว่าโคตมะ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา พระองค์ก็ได้สละโลก สละราชบัลลังก์ สละความสุขสำราญแบบกษัตริย์หรือราชกุมาร หลังจากพระองค์ได้แสวงหาโมกษธรรมภายใต้ศาสดาหรือครูต่างๆ ใช้เวลาถึง ๖ปี พร้อมกับประสบแต่ความล้มเหลวในการบำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยค คือ ทรมานร่างกายให้ได้ความทุกข์ ความลำบาก แล้วพระองค์ก็บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ คือ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติตามทางสายกลาง ภายใต้ต้นโพธิ์ที่คยา ภายหลังที่พระองค์ได้ประกาศพระศาสนาอย่างไม่รู้จักความเหน็ดเหนื่อย และประดิษฐานคำสอนของพระองค์อย่างมั่นคง ใช้เวลาถึง ๔๕ ปี แล้วพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินาราประเทศอินเดีย ซึ่งในขณะนั้นพระองค์มีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา

พระธรรม ไม่ใช่เป็นเทวองค์การหรือคำดลใจที่มาจากพระเจ้า แต่เป็นคำสอนของผู้ที่ตรัสรู้โดยอาศัยการรู้แจ้งเห็นจริงสัจธรรม ได้แก่คำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ คือเรื่องความทุกข์ เหตุแห่งความทุกข์ ความดับทุกข์ และทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ธรรม เป็นสิ่งเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน สอนให้มนุษย์เราตระหนักว่า การที่จะบรรลุโมกษธรรมย่อมสำเร็จด้วยความพยายามของเราเอง ด้วยการทำใจให้บริสุทธิ์ ใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ธรรมเป็นเครื่องย้อมใจ ทำให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้งเมื่อผู้ปฏิบัติได้รับผลและเป็นสิ่งที่มี

เหตุผลในตัว พระธรรมเป็นความจริงหรือเป็นสัจธรรมความรู้รวมทั้งเรื่องศีลธรรมธรรมดา ๆ เช่น การไม่รุกรานไม่เบียดเบียนกัน ความรักใคร่สงสาร ความสามัคคีปรองดองกัน พระธรรมสอนให้คนเรารู้จักใช้ปัญญาในการดำรงชีวิต เป็นทั้งปรัชญาแต่ปรัชญาเน้นไปทางปฏิบัติ ฝึกหัดอบรมใจให้บรรลุถึงความรู้แจ้งเห็นจริง

พระสงฆ์ หมายถึงหมู่ กลุ่ม หรือพวกพระภิกษุ ได้แก่พระภิกษุในพระพุทธศาสนา ในที่นี้หมายถึงพระอริยสงฆ์ ซึ่งตั้งขึ้นโดยพระพุทธเจ้าเอง ปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าจะมีพระสงฆ์มิใช่จะเป็นอริยสงฆ์ตามแบบที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสังฆคุณ เราจะเห็นพระสงฆ์ได้ในประเทศต่าง ๆ เช่น ลังกา พม่า ไทย เขมร ลาว จิตตกอง อินเดีย เป็นต้น พระสงฆ์เหล่านี้เรียกว่าสมมติสงฆ์ ท่านได้ใช้ชีวิตเพื่อความสงบสุขของประชาชนในฐานะเป็นผู้นำทางจิตใจ ไม่ติด ไม่มัวเมาในเรื่องเกี่ยวกับทางโลก

ตามคำสอนของพระพุทธศาสนา อริยสัจข้อที่ ๔ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในบรรดาพุทธศาสนาทุกนิกายว่า เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์ ทางนี้เท่านั้นที่จะนำชีวิตของมนุษย์เราไปสู่จุดหมายปลายทางที่ปรารถนา เป็นทางที่จะต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้เกิดปัญญา ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง[๑] เพราะว่าอริยมรรค ๘ นี้เมื่อพิจารณาถึงธาตุแท้ของมันก็คือศีล สมาธิและปัญญา ดังนั้นอริยมรรค ๘ จึงเป็นที่น่าสนใจควรนำมาศึกษา เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ไม่มีทางอื่นใดเลยที่จะนำมนุษย์เราให้พ้นจากความทุกข์ อริยมรรคไม่ใช่เพียงแต่การรวมทาง ๘ สายเข้าด้วยกันหรือว่าทาง ๘ สายซึ่งแยกกันออกไป แต่ว่าเป็นทางที่ต้องปฏิบัติพร้อมกันเพื่อให้เกิดปัญญานำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง เพื่อความสมบูรณ์เพื่อความสงบสุขแห่งชีวิต

การที่เรานำเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีและภาคปฏิบัติที่อาศัยมรรค ๘ เป็นพื้นฐานมากล่าวในที่นี้ก็จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาหลักพระพุทธศาสนา เพราะสมาธิกับวิปัสสนาถือว่าเป็นองค์สำคัญของมรรค ๘ ซึ่งเน้นให้เห็นความสำคัญของชีวิตที่จะต้องปฏิบัติไปตามหลักของมรรค ๘ คือ ศีล สมาธิ และวิปัสสนา แสดงถึงวิธีการอบรมจิตเพื่อให้มีความสงบสุขและเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง การปฏิบัติในตอนแรกทั้งสมาธิและวิปัสสนากล่าวได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดา ๆ หรือว่า

ยังเป็นโลกีย์อยู่ แต่เมื่อบรรลุถึงจุดหมายปลายทางหรือบรรลุมรรคผลแล้ว สมาธิและวิปัสสนาเรียกว่าเป็นมรรค เรียกว่าเป็นองค์ประกอบของสัมมาสัมโพธิญาณและองค์ประกอบของการตรัสรู้ เรียกว่าจบการปฏิบัติเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ฉะนั้นเราจะได้ศึกษากันต่อไป

ตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเราจะได้ยินคำว่า ภาวนา ซึ่งเป็นวิธีสำหรับปฏิบัติฝึกหัดอบรม ภาวนานี้หมายถึงสมาธิและวิปัสสนา โดยอาศัยศีลเป็นพื้นฐาน เมื่อว่าตามภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติคำว่าภาวนานี้เราจะพบในพระไตรปิฎก อัฏฐกถา ฎีกาและอนุฎีกา ปรากฏอยู่อย่างดาษดื่นทั้งตำราที่เป็นบาลีและสันสกฤต พุทธศาสนิกชนประสงค์ที่จะดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติตามหลักของศีลสมาธิและปัญญา อาศัยศีลสมาธิปัญญาเป็นเครื่องอยู่ ไม่ควรมองข้ามหลักทั้ง ๓ นี้ หากว่าองค์ประกอบอันใดอันหนึ่งขาดไป การบรรลุอริยมรรค อริยผลก็เป็นไปไม่ได้ ศีลและสมาธิไม่สามารถจะกำจัดอวิชชาได้ ซึ่งถือว่าอวิชชานี้เป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง วิปัสสนาเท่านั้นที่สามารถช่วยให้เราเข้าใจ สภาวธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง นักปราชญ์บางท่านได้มีมติว่าพระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องการทำใจให้สงบหรือเรื่องสมาธิเท่านั้น ทั้งนี้ก็เป็นเพราะการไม่เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาคือยังไม่เข้าใจว่า พระพุทธเจ้ายังสอนให้คนเราใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง[๒] ไม่เข้าใจการดำรงชีวิตอยู่โดยใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริง (ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน)

พระพุทธศาสนาทุกนิกายและแม้แต่ผู้ที่นับถือศาสนาอื่น[๓] ให้ความสำคัญของภาวนาว่ามีความจำเป็นที่จะทำให้มนุษย์บรรลุสัจธรรม เพราะว่าสัจธรรมไม่ใช่จะเข้าถึงด้วยการถกเถียงหรือการโต้แย้งกัน ผู้ที่มีความเชื่อถือในเรื่องนี้ย่อมจะตระหนักว่า สัจธรรมไม่ใช่รู้ด้วยการโต้กันด้วยเหตุผล เพียงแต่โต้กันด้วยเหตุผลไม่สามารถที่จะขจัดความเชื่อที่ฝังอยู่ในจิตของคนเราให้หมดไป หรือความเข้าใจผิด ก็ไม่สามารถที่จะขจัดให้หมดไปได้ด้วยการโต้แย้งหรือให้เหตุผล เป็นการเข้าใจผิดที่พยายามจะทำจิตให้หลุดพ้นด้วยการให้เหตุผลหรือโต้แย้งหรือจากการเรียนรู้ การฟังเท่านั้น ตามธรรมดาคนเรามีความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่งและเมื่อมีการเชื่อในสิ่งใด ก็ย่อมจะฝังหัวในสิ่งนั้น ยากที่จะถอนได้ การที่เราจะถอนความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิม หรือสิ่งที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของเราไม่ใช่เป็นของง่าย ต้องใช้เวลานาน ต้อง

ใช้ปัญญาใคร่ครวญพิจารณา วิเคราะห์ให้เห็นธาตุแท้ของมัน คือใช้ทั้งสมาธิและวิปัสสนาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งนั้น แล้วจะสามารถขจัดความเชื่อแบบผิดพลาดนั้นได้ ถ้าปราศจากการเพียรใช้ปัญญาเพื่อแยกแยะให้เห็นธาตุแท้ของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือว่าสิ่งที่เรามีความเชื่อมั่น ถือมั่นอยู่ ก็ไม่สามารถจะค้นพบสัจธรรมได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามตำราทางพระพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎก เราก็พบว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำถึงความจำเป็นของสมาธิและวิปัสสนา พระองค์ตรัสไว้หลายแห่ง เช่นตรัสว่า "ดูกร พระภิษุทั้งหลาย ภิกษุที่มีใจเป็นสมาธิ ย่อมรู้แจ้งสภาวธรรมตามความเป็นจริง"[๔] "ผู้ที่ได้ฌานหรือสมาธิและมีปัญญา ย่อมเข้าใกล้พระนิพพาน"[๕] หรือ "คนที่มีศีล มีใจเป็นสมาธิ ใช้ปัญญาพยายามไม่ท้อถอย สามารถข้ามพ้นวัฏฏสงสารที่ข้ามพ้นยากได้"[๖]

บางแห่งพระองค์ตรัสไว้ว่า "เมื่อคนเราปฏิบัติหรือบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้เกิดความสงบทางใจแล้ว เจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ควรแก่การบรรลุมรรคผลนิพพาน"[๗]

ทั้งสมาธิและวิปัสสนาไม่ใช่มีปรากฏในคัมภีร์ที่ใช้เป็นภาษาบาลีเท่านั้น คัมภีร์ของฝ่ายมหายานซึ่งได้จารึกเป็นภาษาสันสกฤตก็มีใช้กันอย่างดาษดื่น

ทั้ง ๒ นิกายได้พยายามที่จะปรับปรุงวิธีของตนเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ประสบการณ์ที่ได้รับจากการบำเพ็ญสมาธิและวิปัสสนาอาจแตกต่างด้วยความสามารถของแต่ละบุคคล หรือว่า ตามที่ได้บำเพ็ญบารมีมา แต่เมื่อว่าถึงวิธีที่จะปฏิบัติและเกี่ยวกับสาระจากการปฏิบัติ ได้ดำเนินตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ เนื้อแท้ของการบำเพ็ญสมาธิและวิปัสสนาก็อาศัยหลักการสอนเกี่ยวกับสิกขา ๓ คือ[๘] เกี่ยวกับศีลสิกขา ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของการเจริญสมาธิ หรือบางทีเรียกว่าอธิศีลสิกขา และต่อมาก็อธิจิตตสิกขาคือเรื่องเกี่ยวกับใจ ได้แก่การบำเพ็ญสมถะหรือสมาธิ และอธิปัญญาสิกขาก็คือการบำเพ็ญให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริง สิกขา ๓ ประการนี้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับชีวิตประจำวันอย่างง่าย ๆ คนเราต้องอาศัยศีลเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพ และสมาธิคือรู้จักสงบใจ ข่มใจรู้จักประคับประคองใจ และ

เช่นเดียวกันการใช้ปัญญาก็เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงเกี่ยวกับชีวิต คือว่าชีวิตของเรานี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา

พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้พุทธบริษัทปฏิบัติกันอย่างงมงาย ได้สอนให้มีความเข้าใจถูกต้องเป็นอันดับแรก เรียกว่ามีสัมมาทิฏฐิ ดังนั้นในอริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาทิฏฐิจึงมาก่อน เมื่อคนเรามีความเห็นถูกต้องก็สามารถปฏิบัติอย่างถูกต้อง ไม่ปฏิบัติอย่างงมงาย ความเข้าใจเกี่ยวกับสมาธิที่ได้เขียนโดยนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหรือว่าลัทธิซึ่งความนับถือพระพุทธที่แยกออกไป ก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจ แต่ว่าหากจะนำมากล่าวในที่นี้ก็จะเป็นการเพิ่มความยาวของหน้ากระดาษ สิ่งที่ต้องการนำมาพูดในที่นี้ก็เพื่อชี้แจงถึงการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาที่ปฏิบัติในบรรดาพุทธบริษัท ซึ่งถือว่าสมาธิและวิปัสสนานี้เป็นหลักของพระพุทธศาสนา มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะนำมาใช้กับชีวิตประจำวันของพุทธบริษัท

ทฤษฎีหรือคำสอนเป็นที่ยอมรับในบรรดานิกายต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา หากจะว่าไปมีเพียงบางทฤษฎีเท่านั้น ตามที่ปรากฏ พระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ และมีความเห็นแตกต่างกัน แต่ว่าถึงเรื่องสมาธิและวิปัสสนา พระพุทธศาสนาทุกนิกายยอมรับเป็นอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะอริยสัจ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนที่พาราณสี หลังจากพระองค์ได้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เน้นถึงความจริงของชีวิต จุดประสงค์ของพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ พระพุทธองค์ประสงค์ที่จะช่วยสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ การบำเพ็ญเพียรทางใจโดยวิธีที่ถูกต้องก็โดยอาศัยหลักอริยสัจ ๔ ที่ว่ามีความจำเป็นสำหรับชีวิตพุทธศาสนิกชน

พุทธบริษัทก็ตระหนักและเข้าใจว่าสามัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในโลก ก็คือความไม่เที่ยงแท้ ความทุกข์ ความเป็นอนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างที่ว่าไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงก็มีแต่จะสลายไปในที่สุด คำสอนอันเป็นพื้นฐานที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศสอนไม่มีอะไร นอกจากสอนให้พยายามหาทางออกจากทุกข์หรือเพื่อให้พ้นทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกจากความทุกข์ที่เรามีชีวิตอยู่กำลังประสบอยู่ในปัจจุบันนี้หรือว่าที่เคยประสบมาแล้วหรือที่กำลังจะประสบในอนาคต สิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตของเราคือความทุกข์ ความทุกข์นั้นเกิดขึ้นแก่ตัวเรา ทั้งแก่ของผู้อื่นและสัตว์อื่นด้วย

สิ่งที่เป็นทุกข์ก็เป็นอนัตตาหาสาระมิได้ คือไม่คงอยู่ในสภาพอย่างนั้นเสมอไป ไม่สามารถที่จะบังคับ ไม่สามารถที่จะบงการให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ในฐานะที่เป็นมนุษย์เราไม่สามารถที่จะบังคับขันธ์ ๕ ของเราให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้ อันนี้เป็นหลักคำสอนที่ยอมรับในบรรดาพุทธศาสนาทุกนิกาย รากฐานอันสำคัญของพุทธศาสนาปรากฏในหลักคำสอนว่าด้วยอริยสัจ ๔ ถือว่าเป็นคำสอนที่พุทธบริษัททุกเหล่ายอมรับ เป็นคำสอนของพระอริยเพื่อทำคนให้เป็นพระอริยเจ้าหรือทำคนให้ประเสริฐ ความจริง พระพุทธศาสนาจะไม่เป็นทั้งศาสนาหรือปรัชญา หากว่าเราไม่มีคำสอนเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ และไตรลักษณ์[๙]

พระพุทธทรงยอมรับว่า "มีสิ่งเดียวเท่านั้นที่พระองค์ประกาศสอนให้ชาวโลก สิ่งนั้นคือ การหลุดพ้นจากความทุกข์" มหาสมุทรที่กว้างใหญ่มีรสอยู่รสเดียวเท่านั้นคือรสเค็ม พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสอนก็มีเพียงรสเดียวเท่านั้นคือความหลุดพ้นจากความทุกข์"[๑๐] เนื้อหาของพระธรรมคำของพระพุทธเจ้ามีอยู่ว่า ความทุกข์เป็นผลที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เราเองทั้งทางกาย วาจา และใจ จากกายวาจาใจนี้ความทุกข์เกิดขึ้น และบรรดาทวารทั้ง ๓ คือ กาย วาจา และใจ ถือว่าใจมีความสำคัญมาก บางทีก็เรียกว่าจิต ถือว่าเป็นตัวบงการมนุษย์และสัตว์ มีบทบาทสำคัญในชีวิตของมนุษย์และสัตว์ เราอาจมีใจที่บริสุทธิ์หรือใจที่เศร้าหมอง ใจก็อาจสร้างทั้งความทุกข์และความสุข ใจเป็นทั้งศัตรูที่ร้ายกาจและเพื่อนที่มีพระคุณ ใจถือว่าเป็นผู้เริ่ม เป็นหัวหน้าหรือจุดรวม ใจที่บริสุทธิ์สะอาดปราศจากกิเลส หรือใจของพระอริย ชื่อว่าเป็นใจที่บรรลุจุดหมายปลายทาง

หากคำสอนของศาสนาอื่น เช่น ฮินดูหรือคริสเตียนยอมรับพระเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในฐานะเป็นผู้สร้าง พระพุทธศาสนายอมรับใจ ตามมติของพระพุทธศาสนา จิตหรือใจถือว่ามีความสำคัญยิ่งในการมีชีวิตหรือการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ เป็นที่น่าสังเกตว่าในคัมภีร์ไบเบิลเริ่มด้วยคำว่า "ครั้งแรกพระเจ้าได้สร้างสวรรค์และสร้างโลกขึ้น" และในธรรมบทซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อทางพุทธศาสนาและเป็นที่รู้กันทั่วโลกก็เริ่มด้วยคำว่า "สภาพทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า สำเร็จด้วยใจ"[๑๑] สิ่งที่จะดีหรือชั่วหรือเกี่ยวกับความดีหรือความชั่วก็มาจากใจ ที่ว่าข้าศึกหรือโจรที่เป็นหัวโจกที่ทำอันตราย นำความพินาศฉิบหายให้

แก่กันหรือพวกที่มีความรังเกียจกัน หรือเป็นศัตรูกัน ทำร้ายซึ่งกันและกัน ทำความพินาศให้เป็นอันมาก ก็ยังไม่เท่าความพินาศที่เกิดจากใจที่ตั้งไว้ผิด ใจที่ไม่ได้รับการอบรมในทางที่ถูก พ่อแม่ถือว่าเป็นผู้มีพระคุณมากเป็นผู้มีอุปการะมาก แต่ว่ายังไม่มีอุปการะมากเท่าใจที่ได้รับการอบรมมาดีแล้ว"[๑๒]

เมื่อพูดมาถึงตรงนี้ก็อาจกล่าวได้ว่าความทุกข์ทั้งปวงนี้เกิดขึ้นจากใจ ใจเป็นผู้สร้างขึ้น ความทุกข์เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้น ตราบใดที่เรายังมีชีวิตอยู่ตามหลักปฏิจจสมุปบาทว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเพราะเหตุและปัจจัย การเกิดขึ้นที่อาศัยเหตุและปัจจัยซึ่งแบ่งออกเป็น ๑๒ ข้อ หรือแสดงถึงการเกิดขึ้นของความทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังต่อไปนี้ "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะคิดอย่างไร หยาดน้ำตาที่ไหลอาบไม่ขาดสาย เธอทั้งหลายได้เช็ดหยาดน้ำตาที่ไหลอยู่ไม่ขาดนี้แล้วหรือยัง เธอทั้งหลายได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่รู้จักจบ อยู่กับสิ่งที่พอใจบ้าง ไม่น่าพอใจบ้าง ได้สิ่งพอใจแล้วก็จำต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ตัวพอใจนั้นบ้าง เต็มไปด้วยความทุกข์ สิ่งนี้เป็นไปได้เพราะอะไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย การเวียนว่ายตายเกิดนี้เกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด เราไม่สามารถที่จะบอกได้ว่าตรงไหนเป็นจุดเริ่มต้นของสรรพสัตว์ ผู้ที่ถูกอวิชชาครอบงำ ถูกตัณหาพาไปเวียนว่ายตายเกิด ชาติแล้วชาติเล่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นเวลานานแสนนานที่พวกเธอได้รับความทุกข์ ได้รับความทรมานใจ ถูกฝังอยู่บนพื้นดินหลายครั้งหลายหน เป็นเวลานาน ควรแล้วที่พวกเธอทั้งหลายจะเบื่อหน่ายต่อการเวียนว่ายตายเกิดเป็นเวลานาน ควรแล้วที่พวกเธอทั้งหลายจะหาทางไม่ให้มีการเวียนว่ายตายเกิดและเป็นเวลาที่สมควรแล้วที่พวกเธอทั้งหลายจะสลัดตัวให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดที่ถือว่าเป็นทุกข์นั้น"[๑๓]

ความจริงข้อนี้เราเรียกว่า ทุกขสัจ การเข้าใจในเรื่องความทุกข์ถือว่าเป็นคนที่ตาสว่างคือไม่ตกอยู่ในอำนาจของอวิชชาซึ่งเป็นเสมือนความมืด

มีความทุกข์อยู่ก็จริง แต่ว่าทุกข์นั้นก็เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง สามารถกำจัดให้หมดไปได้ เพราะว่าสิ่งใดที่เกิดขึ้นจากเหตุจากปัจจัย หรือผลที่เกิดขึ้นจากเหตุจากปัจจัย เมื่อ

เหตุปัจจัยดับ สิ่งนั้นก็ดับไปเป็นธรรมดา เพราะอวิชชา ๑๔ คือความไม่รู้และกรรมคือการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของคนเรา เป็นผลให้เกิดความทุกข์ ความทุกข์ไม่ใช่ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยภายนอกหรือว่าเกิดขึ้นโดยอาศัยทั้ง ๒ อย่างคือว่าเกิดตามธรรมชาติและอาศัยเหตุปัจจัยภายนอก หรือว่าเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยอะไรเลย แต่ว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีอวิชชาคือความไม่รู้ปัจจัย เมื่อเรารู้ว่าอวิชชาเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ ถ้าขจัดอวิชชาได้ก็เรียกว่าสามารถกำจัดทุกข์ให้หมดไปได้ ตรงกันข้ามหากว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีมาเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เราก็ไม่มีความหวังที่จะกำจัดความทุกข์นั้นเลยและคำสอนต่าง ๆ ที่จะแนะนำให้คนใช้สติปัญญา หรือใช้ปัญญาความรู้ที่จะขจัดความทุกข์ก็เป็นอันหมดความหมาย ๑๕

ทุกข์เป็นที่ยอมรับกันว่ามีอยู่จริง แต่ก็เป็นสิ่งที่แฝงอยู่ มีความทุกข์ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน เกิดมามีชีวิตอยู่ก็เรียกว่ามีชีวิตอยู่ที่เต็มไปด้วยความทุกข์ แต่ว่าถูกปกปิดไว้ วิธีจะเปิดเผยหรือว่าให้รู้แจ้ง ธรรมชาติของความทุกข์นี้ ได้ค้นพบโดยพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า วิธีที่จะช่วยให้พ้นทุกข์ที่พระพุทธเจ้าค้นพบเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ จะเรียกว่าคู่มือช่วยขจัดความทุกข์ก็ว่าได้ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเรื่องง่าย ๆ แต่อาจยากในการปฏิบัติ เป็นวิธีที่สอนให้คนเราเพียรพยายามดำเนินหรือปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อความสมบูรณ์ นำไปสู่สถานที่ปราศจากความกลัว ไม่มีความระแวงต่อสิ่งใด ๆ ไม่มีความกลัวเรื่องทุกข์ อริยมรรคจะเกิดขึ้นก็โดยการปฏิบัติไปตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ คือต้องปฏิบัติติดต่อกันไปโดยอาศัยกฎของกรรม สิ่งใดถ้าเราทำไม่ขาดสาย ทำติดต่อกันก็ได้รับผลดี ถ้ากรรมที่เราทำนั้นเป็นกรรมดี ที่เรียกว่าเป็นอริยมรรคและเป็นทางสายกลางก็เพราะว่าทางสายนี้พระองค์ได้หลีกเลี่ยงที่สุดทั้ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค ทางที่หมกมุ่นอยู่กับในเรื่องความรักความใคร่เกี่ยวกับเรื่องกาม หรือความมัวเมาในเรื่องทางโลก และที่สุดอีกทางหนึ่งก็คือ การทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เรียกว่าอัตตกิลมถานุโยค

พระพุทธศาสนาได้เน้นถึงหลักศีลธรรมสำหรับนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน พระพุทธศาสนาเน้นถึงการปฏิบัติ มิใช่ว่าสอนเพียงแต่ให้เชื่อ แนวทางที่พระองค์ได้ตรัสสอนไว้นี้

สำหรับคนที่เดินหรือคนที่ปฏิบัติอย่างจริงจัง หากว่าปฏิบัติอย่างจริงจังก็ได้ผล แต่ไม่ใช่เพียงแต่ว่าเชื่อหรือนำมาถกเถียงกันหรือโต้แย้งกันเพื่อหาเหตุผล ทางที่พระองค์ได้วางไว้ก็เพื่อเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติอย่างแท้จริง ดังนั้น ในธรรมบทพระพุทธองค์จึงตรัสเตือนว่า "ผู้ที่พูดมากหรือได้ร่ำเรียนมีความรู้มาก แต่ว่าไม่ปฏิบัติตามที่ตนพูดหรือที่ตนเรียนรู้มาเหมือนกับนายโคบาล โดยปกตินับโคเพื่อคนอื่น แต่ตัวเองไม่มีโอกาสที่จะได้ลิ้มรสนมจากโคนั้นเลย"[๑๖] หรือดังที่พระองค์ตรัสว่า "ดอกไม้ที่สวยงามด้วยสี แต่ไม่มีกลิ่นก็เช่นเดียวกับคนที่ดีแต่พูดแต่ว่าไม่ปฏิบัติตามที่ตนพูด"[๑๗] พระพุทธองค์เรียกว่าเป็นผู้รู้แจ้งเห็นจริงธรรม มีมหากรุณาต่อสัตว์โลก พระองค์ช่วยสรรพสัตว์ก็ด้วยการชี้ทางเท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า "อกฺขาตาโร ตถาคตา" พระตถาคตเป็นแต่เพียงผู้ชี้ทางเท่านั้น แต่ในความหมายนี้พระองค์นอกจากชี้ทาง พระองค์ยังทรงทำได้คือพระองค์ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างในการทำลายกิเลส ในการเสียสละ การที่ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณ เมื่อว่าถึงคำสอนของพระพุทธองค์แล้ว ไม่ต้องถามถึงความช่วยเหลือซึ่งมาจากเหตุภายนอก แม้แต่พระเจ้า ถือว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพลานุภาพก็ช่วยไม่ได้ ทางที่พระองค์ได้วางไว้หรือได้ตรัสสอนไว้ก็สำหรับคนที่เดินเท่านั้น หรือสำหรับเฉพาะคนที่ปฏิบัติเท่านั้นจะได้รับผล ไม่ใช่ด้วยการช่วยเหลือจากเหตุปัจจัยภายนอก

เป็นความจริงที่ว่าความรู้เกี่ยวกับทางก็ย่อมมีแก่ผู้เดินทางเท่านั้น ตำราหรือข้อเขียนที่เราได้เรียนรู้ก็เป็นแต่เพียงแนวทางเป็นเพียงอธิบายเพื่อเห็นเนื้อหาสาระของคำสอนของพระพุทธองค์ที่ได้ตรัสไว้เท่านั้น แม้แต่ข้อความที่เขียนมานี้ก็เป็นเพียงแต่อธิบายแนวทางเท่านั้น เพราะว่าเป็นที่ตระหนักอยู่ว่าเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา ถือว่าเป็นองค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ ๘ ศีล สมาธิ ปัญญานี้ ถ้าเป็นอริยมรรคก็ต้องเป็นมรรคสมังคี คือปฏิบัติไปพร้อมกันว่าเกิดขึ้นร่วมกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน แม้ในการอธิบายเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ เราก็ไม่สามารถแยกอธิบายเรื่องหนึ่งโดยเว้นที่จะกล่าวถึงอีกเรื่องหนึ่งเพราะว่าทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา อาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อเราพูดถึงเรื่องสมาธิ เราก็จะต้องพูดถึงเรื่องศีลและปัญญาด้วย การที่เราจะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสมาธิและวิปัสสนา เราจำต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องศีลซึ่งเป็นพื้นฐานของ

การเจริญสมาธิและวิปัสสนาด้วย ฉะนั้น จึงถือได้ว่าเราได้เรียนแก่นของพระพุทธศาสนา เมื่อเราได้ศึกษาเกี่ยวกับ ศีล สมาธิ และปัญญา

การปฏิบัติหรือการอบรมใจด้วยสมาธิและวิปัสสนาที่สอนในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้เกิดคุณธรรมต่าง ๆ ให้บรรลุมรรคผล นิพพาน ให้เกิดความสุขในชีวิตปัจจุบันได้ ตามที่รู้กันอยู่แล้วว่า คนเราขึ้นอยู่กับใจ ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นหัวหน้า ศีลสามารถที่จะบังคับก็ในเรื่องทางกายและทางวาจา ฝึกให้กายวาจาเป็นไปในทางที่ถูก ทำในทางที่ถูก พูดในทางที่ถูกที่ควร แต่ว่าศีลไม่สามารถที่จะบังคับใจได้ ใจที่ฟุ้งซ่านก็ไม่สามารถเข้าถึงสัจธรรมได้ ถือว่าเป็นอุปสรรคเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้บรรลุมรรคผลอีกด้วย ใจที่เป็นสมาธิเท่านั้นสามารถจะทำให้คนเราบรรลุถึงปัญญาคือความรู้แจ้งเห็นจริงเพราะสมาธิเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ดังนั้นเบื้องแรกจึงจำเป็นที่เราควรจะอบรมฝึกหัดใจให้อยู่ในร่องรอย ให้เป็นสมาธิ ใจที่ได้รับการอบรมให้เป็นสมาธินำมาซึ่งประโยชน์สุขและมีคุณประโยชน์เป็นเอนกประการ ดังพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ไม่มีสิ่งอื่นใดที่จะบังคับได้ยากเหมือนกับใจที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรม เป็นใจที่บังคับได้ยากจริง ๆ ดูกรภิกษุทั้งหลายฉันไม่เห็นสิ่งอื่นใดเลยที่เป็นสิ่งที่ควบคุมได้ง่ายเหมือนกับใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาเป็นอย่างดี ใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาด้วยดีเป็นสิ่งที่ควบคุมได้ง่ายจริง ๆ ภิกษุทั้งหลายฉันไม่เห็นสิ่งอื่นใดเลยที่เป็นเหตุนำไปสู่ความฉิบหายเหมือนกับใจที่ไม่ได้รับฝึกฝนอบรมมาทางที่ดี ใจที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาในทางที่ดีนำไปสู่ความฉิบหายจริง ๆ ภิกษุทั้งหลาย ฉันไม่เห็นสิ่งอื่นใดเลยนำไปสู่คุณประโยชน์เอนกประการ เหมือนกับใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาดีแล้ว ใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาดีแล้วนำไปสู่คุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่จริง ๆ ภิกษุทั้งหลาย ฉันไม่รู้สิ่งอื่นใดที่จะนำไปสู่คุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่เช่นกับใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมานี้เลย ใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาด้วยดี มีความโน้มเอียงไปในทางที่ดี ภิกษุทั้งหลาย ฉันไม่เห็นสิ่งอื่นใดที่จะนำมาซึ่งความทุกข์เช่นกับใจที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาในทางที่ดี ใจที่ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาในทางที่ดี ย่อมนำมาแต่ความทุกข์นานัปการ" [๑๙]

ควรจะตระหนักอยู่เสมอว่าใจสามารถจะอบรม จะพัฒนาได้ และสามารถที่จะทำให้อยู่ในอำนาจได้ก็โดยวิธีสมาธิหรือโดยวิธีบำเพ็ญสมาธิ เพื่อความเป็นธรรมแก่การกล่าวอ้างนี้ ท่านที่อยากจะรู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง ก็ควรจะปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ในเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญสมถะหรือสมาธิ คัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งได้รวบรวมแต่งขึ้นโดยพระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวถึงอารมณ์สำหรับการเจริญสมาธิไว้ทั้งหมด ๔๐ อาศัยอารมณ์เหล่านี้เราสามารถที่จะฝึกใจให้อยู่ในอำนาจ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในทางที่ดี

จุดประสงค์ของพระพุทธศาสนาก็เพื่อให้รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง และเพื่อให้รู้สภาพที่แท้ของชีวิตคนเรา เมื่อเราตกอยู่ในอำนาจของอวิชชาคือความไม่รู้ได้รับความทุกข์เป็นอย่างมาก ยึดถือสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นว่าเป็นของเรา สิ่งใดที่ยึดถือว่าเป็นของเรา สิ่งนั้นถ้ามีอันเป็นไปหรือว่าเปลี่ยนมือจากเราไปก็ทำให้เกิดความทุกข์นี้เป็นปัญหาที่จะต้องแก้ด้วยวิธีปฏิบัติ เมื่อเรามีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดก็ถือเสมือนว่าสิ่งนั้นเป็นเราหรือเป็นตัวเรา ถ้ามีสิ่งใดที่เกิดขึ้นกับสิ่งนั้นเป็นไปในทางที่ไม่ดีหรือว่าสิ่งนั้นเสื่อมสลายไป หรือพินาศไปก็ทำให้เกิดความทุกข์ เพราะเราเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นตัวเราเป็นของเรา

อนึ่ง การปฏิบัติทำให้เราเข้าใจเกี่ยวกับโลกนี้ว่าน่าเบื่อ แต่ว่าเราก็ยังมีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นว่าโลกนี้ยังมีความสุขและความสุขสามารถที่จะพบในโลกนี้ได้ ความจริงความสุขที่แท้จริงก็คือความสุขที่เกิดขึ้นจากการทำพระนิพพานให้แจ้ง การที่บรรลุถึงนิพพานหรือทำนิพพานให้แจ้งนั้นถือว่าเป็นโลกที่อยู่เหนืออิทธิพลของอวิชชา เหนืออิทธิพลของมายาสิ่งหลอกลวงทั้งหลาย เป็นโลกที่ขจัดเสียได้ซึ่งตัณหา ขจัดเสียได้ซึ่งโลภโกรธหลง พระอรหันต์เท่านั้นที่จะได้รับความสุขอย่างแท้จริง ถึงกระนั้นก็ตามผู้ที่บำเพ็ญเพียรจนเกิดสมาธิขั้นสูงหรือว่าได้ฌาน ก็สามารถลิ้มรสความสุขเช่นนั้นได้ แม้จะไม่เป็นแบบถาวร ก็เป็นเพียงชั่วขณะที่เข้าฌานนั้น ยิ่งกว่านี้การปฏิบัติหรือการบำเพ็ญสมาธิวิปัสสนา เรียกได้ว่าเป็นทางที่ทำให้คนเรารู้จักตัวเองและรู้จักการกระทำที่เกิดขึ้นจากตัวเราทั้งทางที่ดีและชั่ว โดยการปฏิบัติอย่างแท้จริง ความทุกข์พร้อมทั้งเหตุแห่งทุกข์ก็จะเป็นที่รู้แจ้งประจักษ์ ย่อมสามารถที่จะบรรลุถึง

จุดหมายปลายทางก็คือกำจัดสิ่งที่เป็นทุกข์นั้นได้ เรียกว่าเป็นผู้ชนะก็โดยที่ปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อกล่าวโดยย่อก็คืออาศัย ศีล สมาธิ ปัญญา ถือว่าเป็นความสุขอย่างแท้จริง เป็นความสุขที่เกิดจากการลิ้มรสพระนิพพาน.

หนังสืออุเทศ

๑. Junjiro Takakusu, The Essentials of Buddhist Philosophy, Asia Publishing House, Bombay, 1956, p. 20

๒. T.R.V. Murti, The Central Philosophy of Buddhism; George Allen and Unwin Ltd., London, 1960, p. 22.

๓. S.C. Chatterjee and D.M. Datta; An Introduction To Indian Philosophy, p. 19

๔. สํ. ขนฺธ. ๑๗/๒๗/๑๘ (สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ฉบับบาลี เล่มที่ ๑๗ ข้อที่ ๒๗ หน้า ๑๘)

๕. ขุ. ธ. ๒๕/๓๕/๖๕ (ขุททกนิกาย ธัมมบท ฉบับบาลี เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๕ หน้า ๖๕)

๖. สํ.ส, ๑๕/๒๖๑/๗๔

๗. องฺ. ติก. ๒๐/๕๔๑/๓๒๖

๘. องฺ ติก- ๒๐/๕๒๑-๕๓๐/๒๙๔-๓๐๖

๙. Yamakami Sogen, Systems of Buddhistic Thought, p. 211.

๑๐. วิ. จุลฺ. ๗/๔๖๒/๒๙๑

๑๑. ขุ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๕

๑๒. ขุ.ธ. ๒๕/๑๓/๒๐

๑๓. สํ. นิ. ๑๖/๔๒๕-๔๒๖/๒๑๓-๒๑๔

๑๔. T.R.V. Murti, The Central Philosopy of Buddhism. p. 261

๑๕. Ibid.

๑๖. ขุ ธ. ๒๕/๑๑/๑๗

๑๗, ขุ,ธ ๒๕/๑๔/๒๑

๑๘. องฺ ติก. ๒๐/๒๒-๓๑/๕-๗

พระพุทธศาสนากับโลกปัจจุบัน

บางท่านมีความเชื่อว่าพระพุทธศาสนา เป็นคำสั่งสอนที่ลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจและนำมาปฏิบัติ คนธรรมดาสามัญไม่สามารถที่จะนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ผู้ที่ต้องการจะเป็นพุทธศาสนิกอย่างแท้จริง จะต้องเสียสละเรื่องทางโลกเข้าไปอยู่ในวัดเพื่อปฏิบัติธรรมหรือไปอยู่ตามสถานที่สงัด การกล่าวดังนี้เป็นการเข้าใจผิดอย่างหน้าเศร้า

ผู้ที่ไม่มีความเข้าใจในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามักจะมีความเห็นผิด ๆ ซึ่งเกิดจากการรับฟังจากผู้ที่ไม่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา หรือจากข้อเขียนโดยบางท่านที่ไม่มีความเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงที่ได้อธิบายเพียงบางแง่บางนัยเท่านั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้มิใช่เพื่อพระที่อยู่อาศัยตามวัดวาอารามเท่านั้น แต่สำหรับทุกคนไม่ว่าคฤหัสถ์หรือนักบวชคนธรรมดาสามัญที่มีชีวิตอยู่ในบ้านก็นำมาปฏิบัติได้ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระองค์ได้ตรัสสอนก็เป็นแนวสำหรับดำเนินชีวิตสำหรับคนทุกเพศทุกวัยไม่มีการแบ่งแยก

ประชาชนในโลกปัจจุบันส่วนมากอาจไม่สามารถอุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ตามถ้ำตามภูเขาหรือตามป่า อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ต้องการความบริสุทธิ์ทางใจเป็นสำคัญ ธรรมอาจไม่มีประโยชน์อะไรเลยสำหรับผู้ที่ไม่สามารถจะประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันในโลกปัจจุบันแต่หากเราเข้าใจธาตุแท้ของคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องไม่เพียงแต่เข้าใจในตัวหนังสืออย่างวิชาอื่น ๆ เช่น เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ เป็นต้น เราสามารถที่จะนำคำสั่งสอนของพระองค์มาใช้ในชีวิตประจำวัน แม้ในฐานะคนธรรมดาสามัญ

บางท่านอาจเข้าใจว่า มันเป็นการง่ายที่จะยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องดำเนินชีวิตแต่บางท่านก็อาจเข้าใจว่า มันเป็นการยากสำหรับตัวเองที่มีชีวิตอยู่แบบผู้มีเหย้าเรือนหากต้องการที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ก็ควรมีชีวิต

อยู่ในที่ห่างไกล พยายามทำตัวให้ห่างจากสังคม บางท่านก็อาจเข้าใจว่าการที่ทำตัวให้ห่างจากสังคมหรือปลีกตัวออกจากสังคมทั้งทางกายทางใจ ก็ไม่สามารถที่จะพัฒนาทางด้านจิตใจหรือให้เกิดปัญหาในชีวิตได้อย่างแท้จริง

ความจริงการสละเรื่องทางโลกหรือการสละโลกเพื่อประพฤติธรรมไม่ได้หมายถึงว่าเราจะต้องแยกตัวออกจากสังคมทางโลก พระสารีบุตรซึ่งเป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ว่า คนเราอาจมีชีวิตอยู่ในป่า อุทิศตนเพื่อการประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แต่อาจมีใจที่เต็มไปด้วยกิเลสเครื่องเศร้าหมอง บางท่านอาจมีชีวิตอยู่ตามบ้านตามเมือง ไม่ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ถือพรตหรือว่าทำตัวเป็นฤาษีชีไพร แต่จิตใจก็อาจบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งปวง คนทั้งสองประเภทนี้พระสารีบุตรกล่าวว่าผู้ที่มีชีวิตอยู่ในเมือง เป็นผู้ประเสริฐกว่าคนที่มีชีวิตในป่า หรือว่าทำตัวว่าเป็นผู้บำเพ็ญพรตแต่จิตใจเต็มไปด้วยกิเลส[๑]

เป็นธรรมดาผู้ที่พยายามจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมมีความเชื่อว่า ตนจะต้องนำชีวิตไปในทางที่ถูก การที่เราจะนำชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควร ก็ควรขจัดเรื่องเศร้าหมอง มีที่อ้างอิงหลายแห่งทางวรรณคดีทางพุทธศาสนาว่า ชายหญิงมีชีวิตอยู่แบบผู้ครองเรือนหรือแบบฆราวาสวิสัยสามารถปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธองค์สั่งสอนไว้ และได้รับความสำเร็จจนบรรลุถึงนิพพานก็มี

เรื่องวัจฉโคตรก็พอที่จะเป็นตัวอย่าง ครั้งหนึ่งได้ทูลถามพระพุทธองค์อย่างตรงไปตรงมาว่าคนธรรมดาสามัญหรือชายหญิงที่ไม่ได้บวชเป็นพระ มีชีวิตอยู่แบบชาวบ้าน สามารถที่จะบรรลุมรรคผลได้หรือไม่ พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า ผู้ที่มีชีวิตอยู่แบบชาวบ้าน และสามารถปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์และบรรลุมรรคผลมิใช่จำนวนเป็นร้อยเป็นพัน แต่นับไม่ถ้วน[๒]

อาจเป็นที่ยอมรับกันว่าคนที่มีชีวิตอยู่แบบไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับสังคม ชอบอยู่ในที่สงัดปราศจากสิ่งรบกวน เป็นที่น่าสรรเสริญและเป็นเครื่องเร้าใจให้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ แต่ว่าการที่เรามีชีวิตอยู่ในสังคมด้วยจิตใจที่มีธรรม ก็สามารถที่จะช่วยสังคมนั้นให้ได้รับความสุขอีกส่วนหนึ่งด้วย อาจมีประโยชน์สำหรับบางท่านเบื้องแรกจำจะต้องหาสถานที่สงัดใช้เวลาเพื่อที่จะปรับปรุงหรือว่าอบรมจิตใจอุปนิสัยให้เป็นคนมีศีลธรรม อบรม

จิตใจให้เกิดสติปัญญาเป็นอย่างดี ทำตัวให้เข้มแข็งพอสมควรที่จะเผชิญต่อโลกและช่วยเหลือผู้อื่น หากคนเรามีชีวิตอยู่ในสถานที่สงบคิดแต่เพียงว่าเอาตัวรอด หาความสุขเพื่อตัวเองถ่ายเดียวหรือหาความหลุดพ้นเพื่อตัวเอง ปราศจากการเหลียวแลเพื่อนมนุษย์ ข้อนี้แน่นอนไม่ตรงกับคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ซึ่งคำสอนของพระองค์อาศัยความเมตตาความกรุณาเป็นพื้นฐาน สอนให้คนเราช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

บางท่านอาจถามว่าคนเราปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาขณะที่ยังมีชีวิตอย่างคนธรรมดา ทำไมต้องมีพระสงฆ์ด้วยเล่า ทำไมพระพุทธองค์จึงได้ตั้งพระสงฆ์ขึ้น ความจริงพระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าได้ตั้งขึ้น ก็เพื่อผู้ที่ประสงค์จะสละชีวิตเพื่อบำเพ็ญเพียรทางจิตใจให้เกิดสติปัญญาสามารถกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และจะได้ใช้ชีวิตช่วยเหลือประชาชนอย่างแท้จริง คนธรรมดาสามัญมีครอบครัว ไม่สามารถที่จะสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างเต็มที่ เพราะว่าต้องมีความรับผิดชอบเกี่ยวกับครอบครัวอยู่ ส่วนผู้ที่ได้สละบ้านเรือนมาเป็นพระภิกษุสงฆ์ไม่มีความรับผิดชอบเกี่ยวกับครอบครัว ไม่มีความยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลกอยู่ในฐานะที่จะใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์และเพื่อความสุขแก่ประชาชนได้อย่างแท้จริง

เพราะเหตุนี้เองวัดทางพุทธศาสนาจึงได้เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ คือพระเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน และวัดเป็นศูนย์การศึกษาและวัฒนธรรมสำหรับประชาชน

ในสิงคาลสูตรแห่งทีฆนิกาย พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนเราที่มีต่อกันไม่ว่าทางครอบครัวหรือทางสังคม ในพระสูตรนี้พระองค์ได้ตรัสสอนพราหมณ์หนุ่มชื่อว่าสิงคาละผู้มีปกติกราบไหว้บูชาทิศทั้งหก คือ ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศเบื้องต่ำและทิศเบื้องบน การที่พราหมณ์หนุ่มไหว้ทิศทั้งหกอยู่ ก็ด้วยความเคารพเชื่อฟังคำสั่งของพ่อซึ่งก่อนตายได้สั่งเอาไว้ พระพุทธองค์ตรัสสอนพราหมณ์หนุ่มว่า "ผู้ที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระองค์ ไหว้หรือเคารพบูชาทิศทั้งหกไม่เหมือนกันกับที่ท่านปฏิบัติ ตามคำสอนของเราผู้ตถาคต ทิศทั้งหก คือทิศตะวันออกหมายถึงบิดามารดา ทิศใต้หมายถึงครูบาอาจารย์ ทิศตะวันตกหมายถึงภรรยาและบุตร ทิศเหนือหมายถึงเพื่อน ญาติ และ เพื่อนบ้าน ทิศเบื้องต่ำหมายถึงคนรับใช้หรือลูกจ้างทิศ

เบื้องบนหมายถึงสมณพราหมณ์ หรือนักบวชทางศาสนา คนเราควรไหว้ทิศทั้งหก ด้วยประการฉะนี้,,

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่าการกราบไหว้บูชามีความสำคัญยิ่ง ตามธรรมดาคนเรา ชอบเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเห็นว่าควรแก่การยกย่อง ควรแก่การเคารพ ทิศทั้งหกเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวเกี่ยวกับสังคม พระพุทธศาสนาคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีค่าที่ควรแก่การเคารพบูชา ทำไมคนเราต้องเคารพบูชาทิศทั้งหก พระพุทธองค์ตรัสว่า คนเราบูชาทิศทั้งหกก็เพื่อจะบำเพ็ญกิจของตนต่อกัน ทิศทั้งหกได้อธิบายไว้ในพระสูตรดังต่อไปนี้

ทิศตะวันออกที่เรียกว่าบิดามารดา โดยถือว่าเป็นผู้ควรสักการะ ควรกราบไหว้บูชาของลูก ๆ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่าบิดามารดาเป็นพรหมของลูก คำว่า พรหม หมายถึงผู้ที่มีความบริสุทธิ์เป็นผู้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ตามความหมายของพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก พระพรหมจึงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ฉะนั้น มารดาบิดาพระพุทธองค์จึงตรัสสอนว่าเป็นพรหมของลูก คือเป็นผู้สร้างลูกให้เกิดขึ้นมา ครอบครัวที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงก็คำนึงถึงความสำคัญข้อนี้ แม้ในปัจจุบันก็ควรเคารพบูชาพ่อแม่เป็นประจำไม่ว่าจะไปที่ไหนตอนเช้าตอนเย็น ตอนเช้าออกจากบ้านก็เคารพกราบไหว้พ่อแม่ กลับบ้านตอนเย็นก็กราบไหว้ท่าน ลูกควรปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อบิดามารดาตามคำสอนของพระพุทธองค์คือ ลูก ๆ ควรเลี้ยงดูบิดามารดา หรือช่วยเหลือท่านเมื่อท่านต้องการหรือเมื่อท่านแก่ชราลง ควรช่วยทำกิจธุระของท่าน ควรประพฤติตนเป็นคนดีเพื่อจะดำรงวงศ์ตระกูลควรจะปกป้องรักษาทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่หามาได้ไม่ให้หมดสิ้นไป ไม่ให้ฉิบหาย ควรประกอบพิธีทางศาสนาให้ เมื่อท่านจากโลกนี้ไป

บิดามารดาก็ควรตอบแทนลูก ๆ ตามความรับผิดชอบ หรือตามหน้าที่คือ ควรสั่งสอนลูก ๆ ให้หลีกเว้นจากการทำความชั่วและให้ลูก ๆ ทำแต่ความดี แนะนำทางที่ดีให้ลูก ให้การศึกษาแก่ลูกเมื่อลูกมีอายุอันสมควรแล้วก็ควรจัดให้มีครอบครัวตามความเหมาะสม และเมื่อเห็นว่าสมควรที่จะเป็นผู้ที่จะรักษาทรัพย์สมบัติได้ ก็ควรมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่าศิษย์ควรเคารพเชื่อฟังครูอาจารย์ควรปฏิบัติตามคำสั่งสอน ศึกษาด้วยความตั้งใจ และครูอาจารย์ก็ควรฝึกหัดอบรม

บ่มนิสัยให้เด็กในทางที่ถูก สอนเด็กให้มีความรู้ดีมีความประพฤติดี แนะนำให้รู้จักกับเพื่อนที่ดี เป็นที่พึ่งของศิษย์ให้คนามปลอดภัยแก่ศิษย์ เมื่อศิษย์สำเร็จการศึกษาก็ควรแนะนำหาการงานให้ทำ

ต่อมาก็คือความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา ความรักระหว่างสามีภรรยาถือว่าเป็นสิ่งควรตระหนัก ครอบครัวที่จะมีความสุขได้โดยอาศัยสามีภรรยาเป็นคนดีทั้งสองฝ่าย ทั้งสามีและภรรยา ควรเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ต่อกันนับถือกันและสละประโยชน์สุขเพื่อกันและกันมีธุระหน้าที่อะไรก็ช่วยเหลือกัน สามีที่ดีควรให้เกียรติภรรยาเสมอไม่ดูถูกเหยียดหยามเธอ ควรรักเธอและซื่อสัตย์ต่อเธอเสมอมอบความเป็นใหญ่ให้ในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ให้ความอบอุ่นใจเสมอควรหาสิ่งของที่เธอชอบมากำนัลตามโอกาส จะเป็นเสื้อผ้าหรือเครื่องประดับก็แล้วแต่ การที่สามารถทำอย่างนี้ก็ถือว่าเป็นเครื่องผูกใจกันได้ ข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ผู้ที่มีชีวิตอยู่อย่างแบบฆราวาสมีความเข้าใจดีต่อกัน เห็นใจกัน โดยที่พระองค์ทรงตระหนักดีว่าความต้องการของปุถุชนนั้นก็คือความรักใคร่เห็นใจกัน ภรรยาก็ควรปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายคือดูแลเหย้าเรือน ทำธุระหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ เกี่ยวกับแขกผู้มาเยี่ยมเยียนเพื่อนฝูง ญาติ หรือว่าคนใช้ในบ้าน ควรให้การต้อนรับให้ความอบอุ่นแก่คนดังกล่าวด้วยมีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี สิ่งใดที่สามีหามาได้ก็ควรช่วยระวัง ช่วยเก็บรักษา ภรรยาที่ดีจะต้องเป็นคนที่ตื่นตัว ขวนขวายหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ ทำกิจการงานทั้งหมดที่สามารถจะทำได้เพื่อให้สามีเบาใจ

ควรสร้างความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนตลอดจนเพื่อนบ้าน ควรมีความปรองดองกันเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อเพื่อน เมื่อจะพูดก็พูดแต่คำที่เป็นประโยชน์ ไพเราะ น่าฟัง ควรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน พยายามปรับปรุงข้อบกพร่อง หลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาทกันช่วยเหลือซึ่งกันและกันในยามต้องการ และไม่ลืมกันเมื่อตกอยู่ในภาวะคับขัน

ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับคนใช้หรือว่าคนรับจ้าง ผู้ที่เป็นนายและคนรับจ้างต้องมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน นายควรจะปฏิบัติต่อคนรับใช้โดยคำนึงถึงว่างานที่มอบให้จะเหมาะสมกับกำลังและความสามารถหรือไม่ เมื่อมอบการงานให้ทำก็ควรคำนึงถึงค่าจ้างรางวัลที่จะต้องจ่าย ให้เหมาะสมกับความสามารถ เมื่อคนงานหรือคนรับใช้ต้องการยารักษาโรค

ก็ควรจัดหาให้ ในฐานะที่เป็นเจ้านาย ควรหาของรางวัลให้ในบางโอกาสเพื่อตอบแทนคุณความดีของคนใช้ คนใช้ที่ดีก็ต้องเป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน ซื่อสัตย์ เชื่อฟังและไม่คดโกงนาย ไม่ทำงานแบบผักชีโรยหน้า

ความสัมพันธ์แบบที่หกคือความสัมพันธ์ระหว่างนักบวชกับผู้ครองเรือน ผู้ครองเรือนควรให้การอุปถัมภ์นักบวชด้วยความรักและความเคารพ ส่วนนักบวชเมื่อได้รับความอุปการะจากชาวบ้านก็ควรแผ่เมตตาบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อผู้มีพระคุณและต่อทุกคน แนะนำชาวบ้านให้รู้ความชั่วและความดี แนะให้ชาวบ้านปฏิบัติต่อความดีและละเว้นความชั่วทั้งปวง

จะเห็นได้ว่าชีวิตแบบฆราวาสหรือแบบที่มีครอบครัวนั้น ต้องมีการคบหาสมาคมกันเป็นธรรมดา พวกเขาสามารถที่จะปฏิบัติหรือบำเพ็ญคุณความดีต่าง ๆ ตามหลักของพระพุทธศาสนาได้และการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ย่อมได้รับผลเหมือนกับผู้ที่ได้สละโลกไปอยู่ตามถ้ำตามป่าอย่างเช่นพระภิกษุเช่นกัน ดังนั้นในสังยุตตนิกายซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดก็ได้กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะได้ประกาศว่าท่านไม่เพียงเคารพบูชาแต่พระภิกษุที่มีชีวิตอยู่อย่างสงบ อย่างผู้ทรงสมณธรรมเท่านั้นแต่ท่านก็ยังเคารพบูชาอุบาสกอุบาสิกาที่ทำความดีด้วย อุบาสกอุบาสิกาที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอาศัยอยู่ตามบ้านก็เป็นคนที่ดีที่น่าเคารพบูชา เช่นกัน [๓]

หากประสงค์ที่จะเป็นพุทธศาสนิกที่แท้จริงไม่จำเป็นจะต้องมีพิธีกรรมอะไรมาก เพียงแต่เข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์และตระหนักว่า คำสอนของพระองค์เป็นคำสอนที่ถูกและพยายามปฏิบัติตามคำสอนนั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกได้ ตามขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันหลายประเทศ การจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะโดยยึดเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง หรือเป็นผู้เข้าถึงรัตนตรัยและรับเอาศีลห้า เพื่อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งถือว่าศีลห้าเป็นศีลสำหรับผู้ครองเรือน ได้แก่การเว้นจากการฆ่าหรือการเบียดเบียน เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดทางชู้สาว เว้นการพูดโกหกหลอกลวง เว้นจากการดื่มน้ำเมา อันเป็นเหตุให้ขาดสติ โดยการรับเป็นพระบาลีจากพระสงฆ์ดังที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาล ในบางโอกาสก็จะมีการชุมนุมกันในวันสำคัญทางพุทธศาสนา

มีการสวดมนต์ไหว้พระโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ ดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเป็นพิธีที่พุทธบริษัทได้ปฏิบัติกันมา

ยังมีพิธีกรรมอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากเรื่องดังกล่าว ซึ่งพุทธบริษัทควรจะปฏิบัติยึดถือเป็นหลักสำหรับดำเนินชีวิต ข้อสำคัญก็คือปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ แน่นอนทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา อาจมีพิธีกรรมหรือประเพณีแตกต่างกัน อาจมีสถูป เจดีย์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ์และมีการสักการะบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน การปฏิบัติเช่นนี้ก็ไม่ควรถือว่าเป็นการสวดอ้อนวอนดังเช่นบางศาสนาเขาทำกัน แต่เป็นวิธีการที่แสดงความเคารพบูชาด้วยการระลึกถึงองค์พระศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระคุณต่อสัตว์โลก โดยที่พระองค์ได้ประกาศหลักคำสอนของพระองค์แก่ชาวโลก การที่ปฏิบัติตามตามธรรมเนียมเหล่านี้ ถึงแม้ว่าไม่จำเป็น แต่ก็ยังมีคุณค่าที่จะทำให้มีความรู้สึกเลื่อมใสทางศาสนา มีความต้องการที่จะเป็นคนที่เคร่งครัดต่อศาสนา และเป็นเครื่องช่วยให้คนเราดำเนินไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องได้ในภายหลัง

ผู้ที่คิดว่าพระพุทธศาสนาสนใจแต่เรื่องที่ลึกซึ้ง ยากแก่การปฏิบัติ เกี่ยวกับเรื่องมรรคผลนิพพาน หลักศีลธรรมหรือปรัชญาสูง ๆ ยากแก่คนธรรมดาสามัญจะนำมาปฏิบัติ และละเลยไม่เห็นความสำคัญของสภาวะความเป็นอยู่ของสังคม และไม่เข้าใจหลักการครองชีพของคนเรา ถือว่าเป็นการเข้าใจผิดต่อพุทธศาสนา พระพุทธองค์หาใช่ว่าไม่สนใจต่อความสุขของมนุษย์เรา พระองค์ได้ตรัสสอนว่าความสุข ไม่ใช่ว่าจะหาได้เพียงแต่การใช้ชีวิตอย่างไร้ศีลธรรมและโดยที่ไม่มีจิตใจโน้มเอียงไปในทางศาสนาและมิใช่ว่าเราจะใช้ชีวิตอย่างมีความสุขโดยปราศจากการอาศัยการเกื้อกูลทางวัตถุหรือว่าความช่วยเหลือทางสังคม

พระพุทธศาสนาไม่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับความสบายทางวัตถุ เพราะถือว่านั่นไม่ใช่จุดหมายปลายทาง จุดหมายปลายทางอันแท้จริงมีอยู่และเป็นสิ่งที่สูงกว่าวัตถุ แต่ความสุขทางวัตถุหรือว่าความต้องการทางวัตถุที่อำนวยความสุขสบายให้ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะให้มนุษย์เราสำเร็จความสุขขั้นสูงได้ตามที่ปรารถนา ดังนั้นพระพุทธศาสนาได้ตระหนักถึงความต้องการทางวัตถุว่าเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความสำเร็จทางจิตใจ แม้แต่พระที่เป็นนักปฏิบัติบำเพ็ญสมถะวิปัสสนากรรมฐาน อาศัยอยู่ในสถานที่สงบ ก็ต้องการความสะดวกสบายทางวัตถุด้วย

พระพุทธองค์ไม่ทรงถือว่ามนุษย์เราอาศัยเพียงวัตถุหรือความเจริญทางเศรษฐกิจ หรือการอยู่ร่วมกันในสังคมเพียงแง่ใดแง่หนึ่ง แต่พระองค์ได้มองเห็นความสำคัญของทุกสิ่งทุกอย่าง คือทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ ทางการเมือง และศีลธรรม คำสอนของพระองค์เกี่ยวกับศีลธรรมทำให้คนมีชีวิตมีอุดมคติและมีความเชื่อถือที่ถูกต้อง เรื่องดังกล่าวเป็นที่รู้กัน คำสอนของพระองค์เกี่ยวกับสังคมตลอดทั้งเศรษฐกิจและการเมืองก็ยังรู้กันน้อย มีพระสูตรหลายพระสูตรให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวคือ เกี่ยวกับเรื่องสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้ก็ได้ตรัสสอนโดยพระพุทธเจ้า มีปรากฏดาษดื่นในพระไตรปิฎกยกตัวอย่าง เช่น

พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในจักกวัตติสูตรแห่งทีฆนิกาย ๔ อย่างแจ่มแจ้งว่า ความยากจนเป็นสาเหตุแห่งการละเมิดศีลธรรม เป็นสาเหตุแห่งอาชญากรรม ก่อให้เกิดโจรผู้ร้าย การบุกรุกล่วงเกินก่อให้เกิดความโกรธความอาฆาตพยาบาทและทำให้กลายเป็นคนดุร้าย พระเจ้าแผ่นดินในสมัยโบราณถ้าจะเปรียบก็คือรัฐบาลในปัจจุบัน ได้พยายามที่จะขจัดอาชญากรรมด้วยการลงโทษ กูฏทันตสูตรมาในทีฆนิกายเช่นเดียวกัน อธิบายว่า วิธีการดังกล่าวไม่ได้ผล วิธีนี้ไม่สามารถที่จะนำความสำเร็จมาได้เลย พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะว่าการที่จะขจัดอาชญากรรม สถานะทางเศรษฐกิจของประชาชนควรได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ควรให้ประชาชนมีฐานะพออยู่พอกิน ให้มีความสะดวกสบายในการหาเลี้ยงชีพ เช่น ชาวไร่ ชาวนา ก็ควรได้รับความสะดวกสบายในการประกอบอาชีพผู้ปกครองบ้านเมืองก็ควรอำนวยความสะดวกแก่พวกเขา และนักธุรกิจหรือพวกพ่อค้ามีธุระในทางการค้า ก็ควรได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองในการติดต่อทำธุระ ผู้ที่เป็นกรรมกรก็ควรได้รับค่าจ้างแรงงานตามสมควร เมื่อประชาชนได้รับการช่วยเหลือ มีโอกาสที่จะแสวงหารายได้พอเลี้ยงชีพพอสมควรพวกเขาก็จะมีความพอใจ ไม่มีความกลัวหรือความวิตกกังวล เมื่อเป็นเช่นนั้นประเทศชาติก็จะสงบร่มเย็นปราศจากอาชญากรรม ๕

เพราะเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนคนธรรมดาว่า การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นสิ่งสำคัญ ข้อนี้มิได้หมายความว่า คนเราต้องปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจให้มั่งคั่งร่ำรวยด้วยกิเลสตัณหา ด้วยความยึดมั่นเห็นแก่ตัว หากทำดังนั้นก็จะเป็นการฝืนต่อ

คำสั่งสอนของพระองค์พระองค์ไม่ได้สนับสนุนวิธีการไม่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต คือ ไม่สนับสนุนให้ดำเนินชีวิตในทางที่ผิดหรือเลี้ยงชีพในทางที่ผิด แม้แต่การค้าขายอาวุธ ยาพิษ ของเสพติด พระองค์ก็ตรัสว่า ไม่ใช่การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกที่ควร

ครั้งหนึ่ง ทีฆชาณุได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ และทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นฆราวาสธรรมดา มีชีวิตอยู่แบบครอบครัว มีทั้งภรรยาและลูก ขอพระองค์ได้ตรัสสอนธรรมที่อำนวยให้เกิดประโยชน์แก่ข้าพระองค์ในโลกปัจจุบันและในโลกหน้าด้วยเถิด" พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ทีฆชาณุว่า หลักธรรม ๔ ประการนำมาซึ่งความสุขในโลกนี้ คือ

๑. จะต้องเป็นคนที่ขยันหมั่นเพียรในธุระหน้าที่ของตน ซื่อสัตย์ เอาใจใส่ต่อธุระหน้าที่หรือเรียกว่าอุฏฐานสัมปทา

๒. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ เรียกว่าอารักขสัมปทา คือป้องกันทรัพย์สมบัติที่หามาได้จากภัยทั้งหลายมีภัยจากโจรทั้งหลาย เป็นต้น

๓. คบคนดีเป็นเพื่อน คนที่เป็นเพื่อนก็เลือกคนที่มีความซื่อสัตย์ ได้รับการศึกษามีปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถเป็นที่ปรึกษาชี้ทางและแนะนำไม่ให้ทำความชั่วร้าย เรียกว่ากัลยาณมิตตา

๔. ใช้ทรัพย์สมบัติให้เหมาะสมกับรายได้ที่หามา ไม่ใช้จ่ายให้มากหรือฟุ่มเฟือยเกินไปหรือว่ามัธยัสถ์เกินไป มิใช่ว่าจะใช้ทรัพย์อย่างชนิดไม่ประหยัดหรือไม่จ่ายเสียเลย อนึ่งเขาควรมีชีวิตอยู่อย่างชนิดที่ไม่ฝืดเคืองจนเกินไป (สมชีวิตา)[๖]

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนหลักธรรม ๔ ประการที่จะทำให้มนุษย์เรามีความสุขในเบื้องหน้า คือ

๑. ให้มีศรัทธา มีความเชื่อในเรื่องการทำความดี มีความเชื่อถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นคนดีมีปัญญารู้แจ้งสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๒. ให้มีศีล คือ เว้นจากการฆ่ากันทำลายกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมยหรือฉ้อโกง ไม่ประพฤติผิดเกี่ยวกับชู้สาว ไม่พูดโกหกหลอกลวง เว้นจากการดื่มสุรายาเมาอันก่อให้เกิดความประมาทหรือทำให้ขาดสติ

๓. จาคะ คือ รู้จักเสียสละให้มีใจโอบอ้อมอารีไม่เห็นแก่ตัว

๔. ปัญญา คือ พยายามอบรมให้เกิดปัญญาเพื่อให้เกิดแสงสว่าง รู้แจ้งเห็นจริงสภาวธรรมจนกระทั่งบรรลุถึงนิพพาน หรือทำพระนิพพานให้แจ้ง ๗

บางครั้งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสสอนถึงวิธีที่จะทำให้คนอยู่สุขสบายด้วยการรู้จักประหยัดเงินทองในการใช้จ่าย ยกตัวอย่าง พระองค์ได้ตรัสสอนสิงคาลละว่า ควรจะจ่ายทรัพย์ ๑ ใน ๔ จากรายได้ที่หามา แบ่งเอาไปลงทุนเกี่ยวกับการค้าครึ่งหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งสำหรับใช้จ่ายในยามจำเป็น ๘

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ซึ่งเป็นสาวกที่ใกล้ชิดและมีความเคารพในพระองค์มากที่สุด ณ เพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถีว่า ชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่อย่างคนธรรมดาจะมีความสุขเพราะหลัก ๔ ประการ คือ

๑. ความสุขที่เกิดจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจ คือมีรายได้พอใช้จ่ายและการแสวงหาเป็นไปในทางที่ถูกที่ควร

๒ ใช้ทรัพย์สมบัติได้อย่างอิสระในการสงเคราะห์ตัวเอง ครอบครัว เพื่อน ๆ ญาติและในการทำความดีอื่น ๆ

๓. ความสุขที่เกิดจากการไม่มีหนี้สิน

๔. ความสุขที่เกิดจากการมีชีวิตอยู่หรือดำเนินชีวิตอยู่ด้วยการไม่ประพฤติผิด ทั้งทางกายวาจาและทางใจ หรือทำงานที่ปราศจากโทษ

เป็นที่น่าสังเกตว่าความสุข ๓ ประการแรกเป็นความสุขเกี่ยวกับทางเศรษฐกิจที่พระพุทธเจ้าทรงเตือนอนาถบิณฑิกว่า ความสุขทางเศรษฐกิจหรือทางวัตถุยังไม่ถึงหนึ่งในเสี้ยวที่ ๑๖ ของความสุขที่เกิดจากทางใจ ความสุขทางใจได้แก่ความสุขที่เกิดจากการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ไม่มีมลทินใด ๆ ๙

จากตัวอย่างที่กล่าวมาเพียงย่อ ๆ นี้ เราอาจจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้พิจารณาถึงความมั่งคั่ง ความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นที่จะให้มนุษย์เรามีความสุข แต่ว่าพระองค์ก็ไม่ได้ถือว่าความสุขทางวัตถุนั้นเป็นความสุขที่แท้จริง หากปราศจากรากฐานทางจิตใจ

หรือปราศจากศีลธรรมขณะที่ให้กำลังใจหรือเร้าใจให้พุทธบริษัทมีความเจริญทางวัตถุ พร้อม กันนั้น พระพุทธองค์ก็ได้เน้นหนักถึงการพัฒนาจิตใจซึ่งนำมาซึ่งความสุขและความสงบอย่าง แท้จริงแก่สังคม

พระพุทธองค์ไม่ตรัสสอนแต่เพียงว่าไม่ให้รุกรานกัน ให้มีความสงบ แต่พระองค์ ได้ตรัสสอนว่าไม่ควรทำการใด ๆ ซึ่งทำความเดือดร้อนให้แก่ตนเองหรือแก่ผู้อื่น ในสมัยที่ พระพุทธองค์มีชีวิตอยู่ได้มีผู้ปกครองประเทศอย่างไม่เป็นธรรม ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ทั่วทุกหนแห่ง ถูกทรมาน ถูกทำลายชีวิต และต้องเสียภาษีอย่างเกินกำลัง ได้รับการลงโทษ อย่างไร้ปรานี พระพุทธองค์มีความสลดใจในการปฏิบัติอย่างไม่มีมนุษยธรรม ดังนั้นในคาถา พระธรรมบท พระองค์จึงตรัสปัญหาต่าง ๆ และกล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองที่ดี ทัศนะ ของพระองค์ควรจะได้รับพิจารณาอย่างแท้จริง ซึ่งได้ต่อต้านระบบการปกครองสมัยนั้นเกี่ยวกับ สังคมเศรษฐกิจและการเมือง พระองค์ได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนหรือประเทศชาติหากจะล่ม จมเสื่อมสลายหรือไม่มีความสุขเมื่อผู้นำในการปกครองในสมัยนั้นคือพระราชาและพวกเสนา อำมาตย์ หรือพวกที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปกครองหรือผู้ที่ปกครองประเทศอย่างไม่ยุติธรรม หรือเต็มไปด้วยคอรัปชั่น ประเทศจะมีความสุขได้ต้องมีรัฐบาลที่มีความเที่ยงธรรมรัฐบาลที่ ปกครองประชาชนด้วยความเป็นธรรม พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนแบบอย่างเกี่ยวกับหน้าที่สำหรับ ผู้ปกครองในทศพิธราชธรรมไว้ในคัมภีร์ชาดก ๑๐ ดังต่อไปนี้

คำว่า พระราชา เป็นคำที่ใช้กันในสมัยโบราณ ปัจจุบันควรใช้คำว่ารัฐบาลแทน หน้าที่สำหรับพระราชาถ้าเราใช้ในปัจจุบันควรใช้คำว่าหน้าที่ของรัฐบาล หรือว่าผู้นำของรัฐ คณะรัฐมนตรี นักการเมืองตลอดทั้งผู้ที่มีส่วนในการบริหารประเทศควรตระหนัก คือ

๑. ควรเป็นผู้มีเมตตา เสียสละ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ควรจะเป็นผู้ที่มากไป ด้วยตัณหาไม่เห็นแก่ทรัพย์สมบัติหรือความร่ำรวยในส่วนตัว แต่ว่าควรสละความสุขส่วนตัว เพื่อสวัสดิภาพของประชาชน (ทาน)

๒. ผู้ปกครองประเทศ ไม่ควรจะทำลายล้างผลาญชีวิต ไม่ควรคดโกง ไม่ควรทำ ให้ผู้อื่นต้องเสื่อมเสียประโยชน์ ไม่ควรประพฤติผิดในเรื่องชู้สาว ไม่ควรพูดคำไม่เป็นจริง และ

ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ควรตกเป็นทาษของสุรายาเมาของเสพติด นั่นก็คือผู้นำจะต้องรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัด (ศีล)

๓. เป็นผู้เสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อประชาชน และพร้อมเสมอที่จะเสียสละความสุขส่วนตัวตลอดจนเกียรติยศชื่อเสียงแม้กระทั่งชีวิตก็สละได้ในเมื่อประชาชนต้องการความช่วยเหลือ (บริจาค)

๔. ซื่อสัตย์ ซื่อตรง ไม่มีความกลัว กล่าวคือทำหน้าที่ด้วยความเต็มใจ ปราศจากอคติและไม่หลอกลวงประชาชน (อาชชวะ)

๕. มีความกรุณา มีความสุภาพ นอบน้อมถ่อมตน (มัททวะ)

๖. เป็นคนเคร่งครัดต่อระเบียบวินัย มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ฟุ่มเฟือยเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่จำเป็น รู้จักข่มใจ (ตบะ)

๗. ไม่ประทุษร้าย ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่กระทำการใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความเคียดแค้น (อักโกธะ)

๘. ไม่รุกราน คือมีอหิงหา ไม่ทำอันตรายแก่ใคร พยายามที่จะส่งเสริมให้เกิดความสงบหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท การรบราฆ่าฟันกันหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่จะทำให้เกิดการรุกรานกัน หรือว่าก่อให้เกิดการทำลายชีวิตกัน (อวิหิงสา)

๙. มีความอดทนอดกลั้น คือ อดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้น ตลอดจนการอดทนต่อคำเย้ยหยันและสามารถควบคุมอารมณ์ได้ (ขันติ)

๑๐. ไม่เป็นคนที่ขวาง หรือไม่ทำอะไรที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความต้องการของประชาชนในทางที่ชอบ ไม่ควรทำอะไรที่ต่อต้านหรือกดดันไม่ให้ประชาชนได้รับความสุขในชีวิต อันึ่งปกครองประชาชนให้อยู่กันด้วยความสามัคคี (อวิโรธน)

หากประเทศชาติปกครองโดยผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าว จะมีความสุขแค่ไหน เพียงไรข้อนี้ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วในสมัยพระเจ้าอโศก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น ซึ่งได้ประดิษฐานอาณาเขตโดยอาศัยคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

โลกเราทุกวันนี้มีชีวิตอยู่ด้วยความสะดุ้งหวาดกลัว ด้วยความระแวงสงสัย มนุษย์เราถึงแม้จะใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สามารถผลิตอาวุธต่าง ๆ มาเพื่อการทำลาย อุปกรณ์ใหม่ ๆ นอกจากจะมีประโยชน์ในทางวิทยาศาสตร์บ้าง แต่ก็เป็นเครื่องมือที่จะนำมาประหัตประหารกันมากกว่า การทะเลาะวิวาทก่อให้เกิดการรบราฆ่าฟัน การโอ้อวดในความสำเร็จของตนเองซึ่งผลที่สุดก็นำมาซึ่งการทำลายซึ่งกันและกัน ก่อความทุกข์ให้แก่โลกเราทุกวันนี้

คนเรามีความกลัวต่อสถานการณ์ที่ตนเองได้สร้างขึ้น พยายามที่จะหาทางออก หาทางที่จะแก้ไขแต่ก็ยังไม่มีใครสามารถทำได้ พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้มนุษย์เรามีความเมตตากรุณารักใคร่เห็นอกเห็นใจกัน มีความอดทนเข้าใจกันดี ให้มีสัจธรรมรู้จักใช้ปัญญา มีความนับถือเชื่อถือกันทุกฝ่ายและไม่ให้มีความเห็นแก่ตัว ให้ละเว้นจากการอาฆาตพยาบาทกัน พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า "ความโกรธกันไม่ใช่จะขจัดให้หมดไปด้วยการโกรธตอบกัน แต่ว่าความโกรธย่อมขจัดให้หมดไปด้วยความเมตตากรุณา นี่เป็นอมตธรรม" ๑๑ คนเราควรจะชนะความโกรธด้วยความเมตตา ชนะความชั่วร้ายด้วยความดี ชนะความเห็นแก่ตัวด้วยการเสียสละ ชนะสิ่งที่ผิดหรือชนะความไม่จริงด้วยความจริง" ๑๒ มนุษย์เราไม่สามารถจะมีความสุขได้หากว่ายังกระหาย มีความทยานอยากมักมากเกินตัว

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า "ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ก็ย่อมเป็นทุกข์ ผู้ที่สามารถสละทั้งความแพ้และความชนะเสียได้นั้น เป็นความสงบสุขอย่างแท้จริง"๑๓ ความชนะที่จะนำความสุขมาให้นั้นจะต้องชนะตัวเอง "คนเราแม้จะชนะสงคราม ชนะคนได้เป็นล้าน ๆ ในการทำสงครามแต่ว่าการชนะตนเองแม้เพียงหนเดียว เป็นการชนะอย่างยอด" ๑๔ ที่กล่าวมานี้เป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนไว้ไม่ยากแก่การปฏิบัติเลย เป็นสิ่งที่สามารถจะนำมาปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน

การที่เรามีชีวิตอยู่ด้วยการทำลายล้างผลาญกัน การที่เรามีความกลัวไม่สิ้นสุด มีความสงสัยอย่างไม่สิ้นสุดเหมือนกับสัตว์ป่าที่คอยระแวงซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาเลย บางท่านปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์โดยตระหนักถึงพระดำรัสที่ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรความโกรธย่อมระงับด้วยความไม่โกรธ ความชั่วย่อมชนะด้วยความดี บาง

ท่านก็อาจจะเข้าใจว่าหลักธรรมดังกล่าวเป็นจริงในบางกรณีเท่านั้น ไม่จริงทุกกรณี แต่เมื่อผู้ได้ศึกษาธรรมของพระพุทธองค์อย่างแท้จริงแล้ว จะยอมรับว่า ที่พระพุทธองค์ตรัสสอนนั้นเป็นอมตวาจาเป็นคำสัตย์จริง

เมื่อพูดถึงการดำรงไว้ซึ่งสันติหรือทำให้เกิดความสงบสุขขึ้นในสังคมมนุษย์ พระ-พุทธองค์ได้เน้นว่าความกลัวซึ่งมาจากความเกลียดกัน ความอาฆาตพยาบาทกัน การตั้งตัวเป็นศัตรูกัน ก็อาจระงับไปได้ชั่วครั้งชั่วคราว แต่พร้อมที่จะเกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งเร้า ความสุขที่แท้จริงจะมีได้คือความสุขที่เกิดจากเมตตา คือ ความรัก ความรักที่ปราศจากความกลัวคือไม่มีความสงสัยต่อกัน ไม่กลัวต่อภัยอันตราย มีแต่ความเอื้อเฟื้อเห็นใจกัน

พระพุทธศาสนามุ่งที่จะสร้างสังคมให้มีความสงบสุข ที่ใดที่มีความสงบสุขก็จะไม่มีคำว่าชนะหรือแพ้ และไม่มีการเบียดเบียนหรือไม่มีการนำผู้บริสุทธิ์ไปประหัตประหาร เป็นสถานที่คนเราชนะตัวเองและเชื่อตัวเอง คือการชนะตัวเองดีกว่าชนะคนเป็นจำนวนล้าน การชนะตัวเองดีกว่าชนะคนอื่นด้วยวิธีใช้อาวุธหรือใช้ทรัพย์สินเงินทองเป็นเครื่องช่วย ถ้าการชนะความอาฆาตพยาบาทด้วยความเมตตากรุณา ชนะความชั่วด้วยความดีและเมื่อการเป็นข้าศึกต่อกัน การอิจฉาริษยากัน อาฆาตพยาบาทกัน และความโลภไม่มีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์เราและในเมื่อคนเรามีแต่ความรักใคร่สงสารซึ่งกันและกัน คือมีความสงสารทั้งคนตลอดถึงสัตว์และปฏิบัติต่อกันด้วยความยุติธรรมด้วยความรักสถานที่ที่มนุษย์เรามีชีวิตอยู่อย่างสงบด้วยความสามัคคีปรองดอง มีความพอใจในเรื่องวัตถุและดำเนินชีวิตไปในทางที่พระอริยะสรรเสริญเพื่อให้บรรลุถึงอมตธรรมคือพระนิพพาน ที่นั้นแหละเรียกว่าเป็นสถานที่ที่มีความสงบสุขอย่างแท้จริง [๑๕]

หนังสืออุเทศ

๑. ม.มู ๑๒/๗๐ - ๗๑/๕๒—๕๔
๒. ม.ม. ๑๓/๒๕๖/๒๕๒—๒๕๔
๓. สํ.ส. ๑๕/๖๒๘—๖๔๒/๓๔๓—๓๔๗
๔. ทิ ปาฏิ ๑๑/๒๖—๔๕/๗๐—๗๗
๕ ที่.สี่. ๙/๒๐๖/๑๗๑—๑๗๓
๖. อง.อฏฺฐก ๒๓/๑๔๕/๒๖๔
๗. อง.ɾฏฺฐก. ๒๓/๑๔๕/๒๖๗
๘. ที่.ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒
๙. อง.จตุกฺก. ๒๑/๖๒/๙๐—๙๑
๑๐. ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๐ (มหาหํสชาตก)
๑๑. ขุ.ห. ๒๕/๑๑/๑๕
๑๒. ขุ.ธ. ๒๕/๒๗/๔๕
๑๓. ขุ.ธ. ๒๕/๒๕/๔๒
๑๔. ขุ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๘—๒๙
๑๕. ดูโดยพิสดารจากหนังสือ
"What The Buddha Taught" by Walpola Rahula, Gordon Praser, 1976,

ชีวิตและความตายตามทัศนะแห่งพระพุทธศาสนา

แน่ละ ปุถุชนคนธรรมดาเข้าใจว่า ความตายเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดความเบิกบานใจ ไม่ใช่เรื่องที่น่านำมาถกเถียงกัน มีแต่นำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจ ความหดหู่ใจ ทำลายความสนุกเพลิดเพลินในชีวิต ความตายเป็นเรื่องเหมาะสำหรับที่จะสนทนากันที่พิธีทำศพเท่านั้น แต่ตามทัศนะแห่งพระพุทธศาสนาถือว่าความตายไม่ใช่เป็นสิ่งที่เราจะหลีกหนีพ้น มันเป็นกุญแจที่จะเปิดความลึกลับของชีวิต เมื่อเข้าใจความตายก็ทำให้เราเข้าใจชีวิตด้วย เพราะเมื่อว่าโดยทั่วไป ความตายถือว่าเป็นกระบวนการของชีวิต อนึ่ง ชีวิตและความตายเป็นของคู่กัน หากเราเข้าใจความตาย เราก็เข้าใจชีวิตด้วย

ลองมาพิจารณาถึงความหมายของคำว่าความตายกันต่อไป ความตาย ตามมติของพระพุทธโฆษาจารย์ที่ให้ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค หมายถึงการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ โดยปกติหมายถึงการสิ้นชีวิต ซึ่งกำหนดเอาชาติหนึ่งที่สมมติกันว่าเป็นคน สัตว์ อัตตา เป็นต้น อย่างไรก็ตามเมื่อจะกล่าวให้ชัดลงไปตามหลักพระอภิธรรม ความตายเกิดขึ้นแก่สังขาร คือสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยทั้งนามและรูป ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังนั้นความตายจึงเกิดขึ้นทุกขณะ ๑

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกายว่า "ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร หรือลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วจีสังขาร ได้แก่วิตก วิจาร หรือความตรึก ความตรองก็ดับไป และจิตตสังขาร คือสัญญาและเวทนา หรือความกำหนดได้หมายรู้ และความรู้สึกก็หมดไป อายุก็สิ้นไป ไออุ่นคือไฟที่เกิดแต่กรรมก็สงบ อินทรีย์ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป" ๒

ปรัชญาเกี่ยวกับความตาย มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปรัชญาชีวิต เป็นที่ยอมรับกันว่า ความตายเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๔ ประการ

๑. ความตายเกิดขึ้นเพราะสิ้นกรรมที่ก่อให้เกิด ดังที่เรียกกันว่าชนกกรรมหมดอำนาจ

๒. ความตายเกิดขึ้นเพราะหมดอายุ ที่กำหนดไว้ชั่วชีวิตหนึ่ง

๓. ความตายเกิดขึ้นเพราะสิ้นกรรมและหมดอายุ

๔. ความตายเกิดขึ้นเพราะกรรมหนักมาบั่นรอน ถึงแม้ว่ายังไม่ถึงคราวตายก็ตาย [๓]

การที่จะอธิบายเหตุแห่งความตาย ๔ ประการให้แจ่มแจ้ง ต้องอาศัยหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นปทัฏฐาน พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนปฏิจจสมุปบาทไว้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุและปัจจัย เหตุและผลอาศัยซึ่งกันและกัน เหตุและผลมิใช่เกิดขึ้นพร้อมกัน ดังนั้น สาเหตุแห่งความตาย ๔ ประการ อาจอธิบายได้ดังต่อไปนี้

๑. ตายเพราะสิ้นกรรม (กัมมักขยะ)

พระพุทธศาสนามีความเชื่อตามกฎของกรรม สิ่งที่เราสั่งสมไว้ในใจด้วยเจตนาที่ประกอบด้วยตัณหาอย่างแรงกล้าในขณะที่มีชีวิตอยู่ จะปรากฏชัดในเวลาที่จะตาย และเป็นปัจจัยให้เกิดในชาติต่อไป ความรู้สึกนึกคิดเมื่อจวนจะตาย มีอำนาจพิเศษ เมื่อพลังของชนกกรรมหมดไป ร่างกายซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบของการมีชีวิตอยู่ก็หยุดทำงาน แม้ก่อนที่จะสิ้นใจในภพนั้น เหตุการณ์ดังกล่าวมักจะเกิดขึ้นในกรณีของสัตว์ที่เกิดขึ้นในอบายภูมิ เป็นภูมิที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน แต่มันอาจจะเกิดขึ้นในภูมิอื่นด้วยเหมือนกัน

๒. ตายเพราะหมดอายุ (อายุกขยะ) ซึ่งแตกต่างกันไปตามภูมิที่เกิด

ความตายตามธรรมดาเนื่องจากความแก่เรียกว่าตายเพราะหมดอายุ ภูมิที่เกิดต่างๆ ก็มีกำหนดอายุแตกต่างกันออกไป ไม่เกี่ยวกับอำนาจกรรมที่ทำไว้ที่จะต้องรับผล อย่างไรก็ตาม คนเราจะต้องถึงแก่ความตายเมื่อหมดอายุตามที่กำหนด เมื่อกรรมที่ก่อให้เกิดมีกำลังมาก อานุภาพแห่งกรรมที่ทำไว้จะอำนวยให้เกิดในภูมิเดิม หรือไปเกิดเป็นเทวดาซึ่งถือว่าเป็นภูมิที่สูงกว่ามนุษย์

๓. ตายเพราะสิ้นกรรมที่ก่อให้เกิดพร้อมกับหมดอายุด้วย เรียกว่าอุภยักขยะ

๔. ตายเพราะกรรมหนักมาบั่นรอน เป็นความตายที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดไม่ฝันมาก่อน ถือว่าเป็นการตายเพราะกรรมหนักมาบั่นรอนชนกกรรม ก่อนที่จะถึงคราวตาย อันเป็นผลของอุปัจเฉทกรรม คือกรรมหนักบั่นรอน

การตายของผู้ใหญ่และเด็ก ชนิดที่ยังไม่ถึงคราวตายเรียกว่าตายเพราะกรรมบั่นรอน

พลังต่อต้านที่แรงสามารถที่จะชะงักการแล่นไปของลูกศร ให้ลูกศรร่วงลงสู่พื้นดินฉันใดก็ดี อานุภาพของกรรมที่มีกำลังมากที่ได้ทำไว้ สามารถที่จะทำให้พลังจิตหมดกำลังและสามารถที่จะทำลายชีวิตสัตว์ได้ฉันนั้น ตัวอย่างเช่น พระเทวทัตที่ถึงแก่มรณภาพ เพราะผลแห่งกรรมหนักที่ท่านได้กระทำไว้ในระหว่างที่มีชีวิตบั่นรอน

การตายที่มีมาจากสาเหตุ ๓ ประการแรก เรียกว่า กาลมรณะ คือการตายเมื่อถึงคราว ส่วนการตายที่เกิดจากสาเหตุข้อสุดท้ายเรียกว่า อกาลมรณะ ได้แก่การตายเมื่อยังไม่ถึงคราว

อุปมาเหมือนตะเกียงน้ำมัน อาจดับไปเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเหตุ ๔ ประการ คือ

๑, เพราะหมดไส้ตะเกียง

๒. เพราะหมดน้ำมัน

๓. เพราะหมดทั้งไส้ตะเกียงและน้ำมัน

๔. เพราะเหตุภายนอกเช่นลมแรงเป็นต้น

ฉะนั้น ความตายอาจเกิดขึ้นจากเหตุ ๔ ประการดังกล่าวมา

เพื่อสาธิตแห่งความตาย ๔ ประการอย่างแจ่มแจ้ง จึงแยกเอาคำอธิบายของท่านนาคเสนเถระมาประกอบดังนี้ :–

"ข้าแต่พระนาคเสน สัตว์บุคคลทั้งสิ้น ตายในเวลาที่ควรตายทั้งนั้น หรือว่าตายในเวลาที่ไม่ควรตายก็มี ฯ ขอถวายพระพร ตายในเวลาควรตาย อันเรียกว่า กาลมรณะก็มี ตายในเวลายังไม่ควรตาย เรียกว่า อกาลมรณะก็มี ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พวกไหนตายในเวลาควรตาย พวกไหนตายในเวลายังไม่ควรตาย ฯ ขอถวายพระพร ต้นมะม่วงหรือต้นไม้

อื่น ๆ ที่มีผลหล่นไปแต่กำลังตั้งช่อก็มี หล่นไปในเวลามีขั้วแล้วก็มี หล่นไปในเวลาโตเท่า หัวแมลงวันก็มี หล่นไปในเวลาดิบก็มี หล่นไปในเวลาสุกก็มี มหาบพิตร เคยเห็นบ้างไหม ฯ เคยเห็น พระผู้เป็นเจ้า ฯ ขอถวายพระพร ผลไม้ที่หล่นไปในเวลาสุก เรียกว่า หล่นไป ในเวลาที่ควรหล่น ส่วนผลไม้นอกนั้นเรียกว่า หล่นไปในเวลายังไม่ควรหล่น คือ หล่นไป ด้วยหนอนเจาะก็มี นกจิกก็มี ลมพัดก็มี เน่าก็มี เรียกว่าหล่นไปในเวลาที่ยังไม่ควรหล่นทั้งนั้น ฉันใด พวกที่ตายในเวลาชรา เรียกว่า ตายในเวลาควรตายทั้งสิ้น นอกนั้น เรียกว่าตายในเวลา ยังไม่ควรตาย คือ บางพวกก็ตายด้วยกรรมแทรก บางพวกก็ตายด้วยคติ คือคติอันหนักชักไป บางพวกก็ตายด้วยพฤติกรรม ฯ ข้าแต่พระนาคเสน เป็นอันว่า พวกตายด้วยกรรมชักไปก็ดี ตายด้วยพฤติกรรมชักไปก็ดี ตายด้วยชราครอบงำก็ดี เรียกว่าตายในเวลาควรตายทั้งนั้น ฯ ก็ ผู้ที่พอออกจากท้องมารดาก็ตาย หรือตายในห้องคลอด หรือตายในเวลามีอายุ ๕–๖ เดือน หรือตายในเวลามีอายุ ๑๐ เดือน หรือตายในเวลามีอายุ ๗ ปี โยมก็เห็นว่าตายในเวลาควร ตายทั้งนั้น ถ้าความเห็นนี้ถูก อกาลมรณะ คือ การตายในเวลายังไม่ควรตายก็ไม่มี เรียกว่า ตายในเวลาที่ควรตายด้วยกันทั้งสิ้น

ขอถวายพระพร ผู้ที่ตายในเวลาอายุยังจะมีอยู่อีก มีอยู่ ๗ จำพวก คือ พวก หิวจัดตายก็มี กระหายน้ำจัดตายก็มี ถูกงูกัดตายก็มี ถูกยาพิษตายก็มี ถูกไฟไหม้ตายก็มี ตกน้ำตายก็มี ถูกศัตราตายก็มี พวกนี้เรียกว่าตายในเวลายังไม่ควรตายทั้งนั้น ฯ อันความ ตายของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีด้วยเหตุ ๘ อย่าง คือลมกำเริบ ดีกำเริบ เสมหะกำเริบ สิ่งทั้ง ๓ นี้กำเริบ ฤดูแปรปรวน บริหารร่างกายไม่ดี ถูกผู้อื่นกระทำ กรรมให้ผลรวมเป็น ๗ จำพวก ด้วยกัน ฯ ตายด้วยกรรมให้ผล เรียกว่า ตายสมควรแก่กรรมของตน นอกนั้นเรียกว่าตาย ไม่ควรแก่กรรม ฯ คือ บุคคลบางพวกตายด้วยกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน ฯ ผู้ใด ทำให้ผู้อื่น อดตายไว้ในชาติก่อน ผู้นั้นต้องตายด้วยความอดอยากหลายพันปี บางทีตายด้วยความอดอยาก ในเวลาเป็นเด็กก็มี ในเวลากลางคนก็มี ในเวลากลางอายุก็มี ในเวลาแก่ก็มี ผู้ใดทำให้ ผู้อื่นอดน้ำตายไว้ในชาติปางก่อน ผู้นั้นต้องอดน้ำตายอยู่หลายพันปี คือ อดน้ำตายในเวลาเป็น เด็กก็มี กลางคนก็มี แก่ก็มี ฯ ผู้ใดทำให้ผู้อื่นตายด้วยให้งูกัดสัตว์ต่อย ผู้นั้นก็ต้องตายด้วย งูกัดสัตว์ต่อยอยู่หลายพันชาติ ตายในเวลายังเป็นเด็กก็มี กลางคนก็มี แก่ก็มี ฯ ผู้ใดทำให้ผู้อื่น

ตายด้วยยาพิษ ผู้นั้นก็ต้องตายด้วยยาพิษหลายพันชาติ ตายในเวลายังเป็นเด็กก็มี เป็นผู้ใหญ่ก็มี แก่ก็มี ฯ ผู้ใดทำให้ผู้อื่นตายด้วยไฟ ผู้นั้นต้องตายด้วยไฟหลายแสนชาติ ฯ ผู้ใดทำให้ผู้อื่นตายด้วยน้ำ ผู้นั้นก็ต้องตายด้วยน้ำหลายแสนชาติ คือ ตกน้ำตาย จมน้ำตาย ฯ ผู้ใดทำให้ผู้อื่นตายด้วยศัสตรา ผู้นั้นก็ต้องตายด้วยศัสตราหลายแสนชาติ ฯ การตายของพวกเหล่านี้เรียกว่าตายสมควรแก่กรรมทั้งนั้น

ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าเห็นว่า ตายในเวลาไม่ควรตาย อันเรียกว่าอกาลมรณะมีอยู่ ขอนิมนต์แสดงอกาลมรณะให้โยมฟัง ฯ ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่ที่ไหม้หญ้า ไหม้ไม้กิ่งไม้หมดแล้วก็ดับไป กองไฟใหญ่นั้น ชื่อว่าดับในเวลาควรดับหรือ ฯ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละมหาบพิตร ผู้ที่มีชีวิตอยู่นานถึงตาย เรียกว่าตายในเวลาควรตาย ฯ อีกอย่างหนึ่งกองไฟใหญ่ที่ยังไหม้เชื้อไม่หมด แต่มีฝนห่าใหญ่ตกลงมาทำให้ดับกองไฟใหญ่นั้น จะชื่อว่าดับในเวลาควรดับหรือไม่ ฯ เรียกไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า ฯ เพราะอะไร มหาบพิตร กองไฟอย่างหลังจึงไม่มีคติเสมอกับกองไฟอย่างก่อน ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เพราะกองไฟอย่างหลังถูกน้ำที่มาใหม่เบียดเบียนจึงได้ดับไป ฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละมหาบพิตร ผู้ที่ตายด้วยโรคอันมีลม หรือดี หรือเสมหะเป็นสมุฏฐานหรือสิ่งทั้ง ๓ กำเริบ หรือฤดูแปรปรวน การรักษาร่างกายไม่ดี ถูกผู้อื่นกระทำ หิว กระหาย ถูกงูกัด ถูกยาพิษ ถูกไฟไหม้ จมน้ำ ถูกศัสตราตายเหล่านี้ เรียกว่าตายในเวลายังไม่ควรตายทั้งนั้นเหตุที่ให้ตายในเวลายังไม่ควรตาย ได้แก่โรคเป็นต้น อย่างที่ว่ามานี้แหละ ขอถวายพระพร" [๔]

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมคือการกระทำ อธิบายชีวิตและความตายตามกฎแห่งกรรมจะเห็นได้จากพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้:–

"ดูก่อนพราหมณ์หนุ่ม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้" [๕]

ตามหลักพระอภิธรรม คนที่ใกล้จะตาย จะมีกรรม กรรมนิมิตร หรือ คตินิมิตรมาปรากฏ

คำว่ากรรมในที่นี้ หมายถึงสิ่งที่คนเราทำในขณะที่มีชีวิต ไม่ว่าดีหรือชั่ว หรือกรรมที่ทำขึ้นทันทีทันใดก่อนตาย มันเป็นผลทำให้จิตใจดีหรือชั่ว หากผู้ที่จะตายได้ทำกรรมหนักอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาครุกรรมในฝ่ายชั่ว เช่น การฆ่าบิดา หรือในฝ่ายดี เช่น การเจริญฌาน เขาจะได้รับผลกรรมนั้นทันทีก่อนที่จะตาย กรรมหนักเหล่านี้จะปิดบังกรรมอื่น ๆ และปรากฏชัดในดวงใจ หากเขาได้ทำกรรมหนักเช่นนั้น เขาจะยึดเอากรรมนั้นที่ได้ทำขึ้นเมื่อจวนจะตาย มาเป็นอารมณ์ขณะที่จะตาย ซึ่งมีชื่อเรียกว่า อาสันนกรรม ได้แก่กรรมเมื่อจวนตาย

เมื่อไม่มีอาสันนกรรมที่เป็นกรรมหนัก ทั้งฝ่ายดีหรือฝ่ายเลว กรรมที่ทำเป็นปกตินิสัย จะปรากฏให้ผล เช่น ถ้าเป็นแพทย์ที่ดี จะนึกถึงภาพที่ตนได้รักษาคนไข้ ถ้าเป็นพระภิกษุที่เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย จะนึกถึงภาพเวลาที่ตนสอนธรรม ถ้าเป็นขโมย จะนึกถึงภาพที่ตนเคยลักขโมยหากไม่มีกรรมดังกล่าว ผู้ตายก็จะยึดเอากรรมที่ตนสักแต่ว่าทำไว้ไม่ว่าดีหรือชั่ว เป็นกรรมที่เบามาเป็นอารมณ์เวลาจะตาย

กรรมนิมิต ได้แก่ เครื่องหมายหรือลางที่เกิดจากผลของกรรม ที่ได้ประกอบขึ้น มันเป็นลางที่ใจเราสร้างขึ้นจากรูปที่เคยเห็น เสียงที่เคยฟัง กลิ่นที่เคยดม รสที่เคยลิ้ม สัมผัสที่เคยถูกต้องซึ่งปรากฏชัดขณะที่ประกอบกรรมที่สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าดีหรือเลว เช่น คนฆ่าสัตว์จะเห็นภาพของมีด หรือ สัตว์ที่ถูกฆ่าตาย ถ้าเป็นแพทย์ ก็จะเห็นภาพคนไข้ ถ้าเป็นคนที่เคร่งต่อศาสนาจะเห็นสิ่งที่ตนเคารพบูชา เป็นต้น

คตินิมิต ได้แก่ลางบอกทางไป ซึ่งหมายถึงลางอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบอกถึงสถานที่ที่จะไปเกิดในชาติหน้า คตินิมิต จะปรากฏแก่คนที่จวนจะตายและจะฝังอยู่ในดวงใจของผู้ตาย ไม่ว่าเป็นที่น่าพอใจหรือหดหู่ใจ ซึ่งบอกถึงลักษณะของตนที่จะไปเกิดในภพหน้า เมื่อเครื่องหมายที่บอกถึงการที่จะไปเกิดชาติต่อไปเกิดขึ้น หากเป็นเครื่องหมายแสดงถึงภพที่ต่ำที่เลว บางทีก็อาจที่จะช่วยได้ ทั้งนี้จะต้องให้สติคนที่จะตาย ให้เขาคิดถึงความดีที่ได้ทำไว้ สิ่งที่มาปรากฏเตือนให้เราทราบถึงภูมิที่จะไปเบื้องหน้าอาจจะเป็นไฟ ป่าไม้ เทือกเขา ครรภ์มารดา ปราสาทบนสวรรค์ และอื่น ๆ

การที่จะเข้าใจคำว่าตายอย่างแจ่มแจ้ง จำเป็นที่เราจะเรียนรู้คำว่า "เกิด" ด้วย

เพื่อสะดวกในการอธิบาย ขอให้วาดมโนภาพขึ้นว่า บุคคลผู้ที่กำลังจะตาย จะต้องมาเกิดเป็นมนุษย์อีก และสิ่งที่เขายึดเป็นอารมณ์ก็คือความดีที่ได้ทำไว้

ภวังคจิตของเขาชะงัก และไหว ๒ ครั้ง แล้วดับวูบลงไป หลังจากภวังคจิตดับมโนทวาราวัชชนจิต (จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เกิดขึ้นแล้วดับไป ตอนนี้มาถึงขั้นที่มีความสำคัญที่ชวนวารแทนที่จะแล่นไป ๗ ครั้งตามปกติ แล่นไปเพียง ๕ ครั้งเท่านั้นเนื่องจากมันอ่อนกำลังลง ไม่มีพลังที่จะทำอะไรอันก่อให้เกิดผลอีก หน้าที่ที่สำคัญของมันเพียงแต่กำหนดเอาภพใหม่ สิ่งที่ยึดเป็นอารมณ์ก็เป็นที่ปรารถนา จิตของเขาขณะนี้ก็เป็นกุศล ตทาลัมพณจิต ซึ่งทำหน้าที่บันทึก หรือรับเอาอารมณ์ที่สัมผัส ๒ ครั้ง อาจเกิดตามมาหรืออาจไม่เกิดตามมาก็ได้หลังจากนี้ก็เกิดจุติจิต เป็นจิตดวงสุดท้ายที่ทำหน้าที่ในชีวิตปัจจุบัน

ยังมีความเข้าใจผิดกันอยู่ว่า การเกิดชาติหน้าอาศัยจุติจิตเป็นปัจจัย ซึ่งที่แท้จริงจุติจิตไม่มีหน้าที่พิเศษอะไรที่จะทำ ตามปกติ สิ่งที่เป็นปัจจัยให้เกิดอีกคือสิ่งที่รับเอาขณะชวนวาร

ตามธรรมดา เมื่อจุติจิตดับ ความตายก็เกิดขึ้น ต่อจากนั้นร่างกายคนเราซึ่งดำรงอยู่ได้เพราะจิตและอาหาร ก็ไม่ทำหน้าที่อีก คงมีแต่ความอบอุ่นจนกระทั่งศพกลายเป็นฝุ่นผง (ตามมติของพระพุทธศาสนา กรรมที่เป็นกุศลก็ดี อกุศลก็ดี อุตุ ไออุ่นหรือธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายเปลี่ยนแปลง ให้เกิดความร้อนความเย็น จิต ซึ่งรวมทั้งจิตและเจตสิก และอาหาร ได้แก่เครื่องบำรุงเลี้ยงร่างกายที่ได้มาจากอาหาร ทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าเป็นสมุฏฐานแห่งรูป เป็นเหตุให้เกิดรูป ให้รูปดำรงอยู่ได้ หรือทำให้มนุษย์และสัตว์มีชีวิตอยู่ได้)

เมื่อวิญญาณได้มาปฏิสนธิแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดกาย เพศ และวัตถุทสกะ หรือหมวดสิบแห่งหทัยวัตถุ

เพราะฉะนั้น ตามมติของพระพุทธศาสนา เพศจะรู้ได้ตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ ซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัย มิใช่เกิดขึ้นเมื่อน้ำอสุจิของชายและไข่ของผู้หญิงผสมกัน

การดับของวิญญาณในชาติก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณในชาตินี้ อย่างไรก็ตาม ไม่มีอะไรเลยที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร จะย่างก้าวจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

เปรียบดุจล้อรถ แม้เมื่อหยุดก็หยุดด้วยส่วนแห่งดุม ๆ เดียว เท่านั้นฉันใด เรามีชีวิตอยู่ก็เพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น เรามีชีวิตอยู่แต่เพียงปัจจุบัน และปัจจุบันก็กลายไปเป็นอดีต ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียกคืนมามิได้ จิตของเราเปลี่ยนแปลงเสมอ เมื่อจะดับไปก็ได้ถ่ายทอดสิ่งที่ได้สั่งสมไว้ทั้งหมดชนิดที่ไม่สามารถจะเลือนหายไป แก่จิตดวงต่อไปอีก ดังนั้น จิตดวงใหม่ทุกดวงประกอบด้วยสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดจากจิตดวงก่อนพร้อมกับสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่อีก ขณะที่ตาย จิตก็ดับไป แต่ความจริงจิตดับทุกขณะ เมื่อมันดับก็เป็นปัจจัยก่อให้เกิดจิตอีกดวงหนึ่งต่อไป จิตดวงใหม่นี้ก็รับเอาประสบการณ์เก่า ๆ ที่สั่งสมมาเป็นลำดับไว้ทั้งหมด เพราะว่าสิ่งที่รับไว้ทั้งหมดได้ถูกจารึกในดวงจิตซึ่งไม่สามารถจะทำให้เลือนหายไปได้ จิตของมนุษย์เราก็เป็นเสมือนสิ่งที่ใช้จารึกแล้วลบออกเขียนซ้ำลงอีกเป็นครั้งที่สองได้ สิ่งที่เราสั่งสมไว้ทั้งหมดก็จะถูกถ่ายทอดจากชีวิตหนึ่งไปสู่อีกชีวิตหนึ่ง โดยไม่คำนึงถึงว่ามันจะแตกสลายไปชั่วระยะหนึ่งฉะนั้น อาจมีการระลึกถึงความหลังในชีวิตที่เป็นส่วนอดีต หรือเหตุการณ์ที่ผ่านมา แต่หากว่าความจำอาศัยแต่เพียงสมองเท่านั้น การละลึกถึงความหลังไม่สามารถจะเป็นไปได้เลย

ผู้ที่ถือกำเนิดใหม่ขึ้นโดยอาศัยพลังกรรมไม่เหมือนกัน และไม่ใช่เป็นคนเดียวกันกับคนเก่าขันธ์ทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นร่างกาย ไม่เหมือนกัน แตกต่างกัน ขันธ์ที่มีมาในชาติปางก่อนถึงกระนั้นก็ตาม มิใช่ว่าจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะว่ามาจากพลังกรรมประเภทเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปดังที่ปรากฏให้เห็นในฐานะที่เป็นผู้เกิดใหม่

ตามมติของพระพุทธศาสนา ความตายหมายถึงดับชีวิตรวมทั้งกายและใจที่มีขึ้นในแต่ละชาติหมายถึงการหมดอายุ ได้แก่การดับไปของอินทรีย์คือชีวิต ทั้งไออุ่น และวิญญาณก็ดับ

ความตายมิใช่ความดับสูญแห่งคนเรา เพราะถึงแม้ว่าจะสิ้นชีวิตในชาติหนึ่ง สิ่งที่ทำไว้ในขณะที่มีชีวิตไม่ถูกทำลาย ไม่สูญหายไปไหน

แสงไฟฟ้าก็คือสิ่งที่ปรากฏให้เห็นโดยอาศัยพลังไฟฟ้าซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเห็นด้วยตาฉันใดคนเราก็คือปรากฏการณ์ของพลังกรรมซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นฉันนั้น หลอดไฟอาจแตก แสงสว่างอาจดับ แต่กระแสไฟก็ยังคงอยู่ แสงอาจทำให้มีขึ้นในหลอดไฟดวงใหม่เช่นเดียวกันกรรมที่คนเราทำไว้จะคงอยู่ ไม่ถูกรบกวนในเมื่อร่างกายสลายไป การดับไป

ของจิตในปัจจุบันก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ในชาติต่อไป ไม่มีสิ่งใดเลยที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือคงอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวรจะผ่านจากปัจจุบันสู่อนาคต

ตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว จิตที่รับเอาสิ่งที่ดีงามเอาไว้ก่อนจะตาย จะไปปฏิสนธิตามผลกรรม ในเมื่อน้ำอสุจิของบิดาและไข่ของมารดาผสมกันอย่างเหมาะเจาะ หลังจากนั้นปฏิสนธิจิตก็จะเปลี่ยนหน้าที่เป็นภวังค์

ขณะจะตายมีการเปลี่ยนแปลงติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย และกระแสจิตก็ไม่ขาดไม่แตกแยก

การเกิดจะมีขึ้นทันทีโดยไม่คำนึงว่าจะเกิด ณ สถานที่ใดก็ตาม เช่นเดียวกับคลื่นที่ส่งโดยกระแสแม่เหล็กไฟฟ้า จะกระจายออกไปในอากาศสามารถจะใช้วิทยุรับได้ทันที การเกิดของคนเราก็เป็นไปได้ชั่วขณะจิต คำสอนของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ไม่สนับสนุนความเชื่อถือที่ว่าวิญญาณของผู้ที่ตายไปจะไปพักอยู่ ณ ที่บางแห่งชั่วระยะหนึ่ง จนกว่าจะหาที่เกิดอันเหมาะสมได้ จึงจะเกิดอีก

ปัญหาที่ว่าคนเราถือกำเนิดในภพใหม่ได้เพียงชั่วขณะจิตมีปรากฏชัดในมิลินทปัญหาดังต่อไปนี้:–

"ข้าแต่พระนาคเสน ถ้ามีคน ๒ คนตายจากที่นี้แล้วไปเกิดในที่ต่างกัน คือคนหนึ่งขึ้น ไปเกิดในพรหมโลก อีกคนหนึ่งไปเกิดในเมืองกัสสมิระ คนสองคนนี้ คนไหนจะไปช้าไปเร็วกว่ากัน ฯ ขอถวายพระพร เท่ากัน ฯ นิมนต์อุปมา ฯ ขอถวายพระพร ชาติภูมิของมหาบพิตรอยู่ที่ไหน ฯ อยู่ที่กาลสิคาม ฯ ขอถวายพระพร กาลสิคามอยู่ไกลจากที่นี้สักเท่าไร ฯ ประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระผู้เป็นเจ้า ฯ เมืองกัสสมิระไกลจากที่นี้สักเท่าไร ฯ ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระผู้เป็นเจ้า ฯ เชิญมหาบพิตรนึกถึงกาลสิคามดูซิ ฯ โยมนึกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ฯ เชิญมหาบพิตรนึกถึงเมืองกัสสมิระดูซิ ฯ โยมนึกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ฯ ขอถวายพระพร ทางไหนนึกถึงช้าเร็วกว่ากันอย่างไร ฯ เท่ากัน พระผู้เป็นเจ้า ฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ ผู้ที่ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก กับผู้ที่ไปเกิดในเมืองกัสสมิระ เร็วเท่ากัน ไปถึง

พร้อมกัน ๆ ขอนิมนต์อุปมา ๆ ขอถวายพระพร ถ้านก ๒ ตัว บินมาจับต้นไม้พร้อมกัน ตัวหนึ่งจับต่ำ ตัวหนึ่งจับสูง เงาของนกตัวไหนจะถึงพื้นดินก่อนกัน ๆ ถึงพร้อมกัน พระผู้เป็นเจ้า" ๖

อาจจะมีคำถามสอดแซกเข้ามาว่า น้ำอสุจิชายและไข่ผู้หญิงพร้อมเสมอที่จะรับปฏิสนธิจิตใช่หรือไม่ ?

พระพุทธศาสนายอมรับว่า สิ่งที่มีชีวิตมีจำนวนนับไม่ถ้วน และเช่นเดียวกัน โลกก็มีไม่รู้กี่โลก มิใช่รังไข่ซึ่งทำให้ตั้งครรภ์เป็นทางเดียวเท่านั้นที่ให้สัตว์มาเกิด โลกเราซึ่งแทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีความสำคัญในจักรวาล ไม่ใช่จะเป็นภพ ๆ เดียวเท่านั้นที่เหมาะสมสำหรับสิ่งที่มีชีวิตอยู่อาศัย และสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายก็ไม่ใช่มีเพียงแต่มนุษย์เราเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้มันเป็นไปได้ที่เราจะเชื่อว่ามีสถานที่หรือภูมิที่เหมาะสมคอยรับปฏิสนธิจิตอยู่เสมอ เช่นเดียวกันจะต้องมีจุดใดจุดหนึ่งที่คอยรับการหล่นลงของก้อนหินที่ขว้างปาไป

นามและรูปที่เรียกว่าขันธ์ ๕ เมื่อรวมกันเข้าจึงเกิดสิ่งมีชีวิตขึ้น คนเราก็คือขันธ์ ๕ รวมกัน

เราจะเห็นมหาสมุทรกว้างสุดสายตาเป็นผืนแผ่นเดียวกัน แต่น้ำในมหาสมุทรไม่สามารถเอามานับเป็นหยดได้ เม็ดทรายที่นับจำนวนมิได้ทำให้มีชายทะเล แต่มันก็ปรากฏเป็นผืนเดียว คลื่นที่ก่อตัวขึ้นกระทบฝั่งแล้วสลายตัวไป แต่เมื่อพูดเจาะจงลงไปไม่มีคลื่นแม้แต่คลื่นเดียวที่มาจากทะเลลึกจนเป็นสีเขียวสูญสลายตัวบนฝั่ง ขณะที่เราดูภาพยนตร์จะเห็นภาพเคลื่อนไหว แต่การที่จะแสดงภาพเคลื่อนไหวเช่นนั้น ชุดภาพที่เคลื่อนไหวอย่างเร็วต้องปรากฏบนจอ

เราไม่สามารถที่กล่าวได้ว่า กลิ่นหอมของดอกไม้มาจากกลีบดอกไม้ หรือมาจากเกสรดอกไม้หรือมาจากสีของมัน เพราะความจริงมีอยู่ว่ากลิ่นหอมมาจากดอกไม้ทั้งดอก

เช่นเดียวกันคนเราเกิดมาก็เพราะขันธ์ ๕๗ รวมกันเข้า ซึ่งได้แก่รูปขันธ์ ส่วนที่เป็นร่างกาย เวทนาขันธ์ ส่วนที่เป็นความรู้สึก สัญญาขันธ์ ส่วนที่ทำหน้าที่กำหนดได้หมายรู้ สังขารขันธ์ ส่วนที่ปรุงแต่งจิต และวิญญาณขันธ์ ส่วนที่รู้แจ้งอารมณ์ ขันธ์ ๕ ประกอบกันขึ้นเป็นสัตว์ เป็นบุคคลมีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ ตามกฎแห่งเหตุผลหรือตามหลักปฏิจจสมุปบาท

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่าขบวนการทั้งหมดของนามและรูปที่เกิดขึ้นและดับ ที่เรียกว่า "ตัว" หรือตนเป็นสิ่งที่สมมติกันขึ้น มันเป็นแต่เพียงขบวนการและไม่คงอยู่โดยสภาพของมันเองตามที่มักเข้าใจกันว่าเป็นตัวตน

พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงว่าไม่มีตัวตน คือยอมรับตัวตนโดยสมมติ ว่าโดยปรมัตถ์ไม่มีตัวตน หรือที่เราเรียกว่าสิ่งที่คงอยู่โดยสภาพของมันเองอย่างเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่มิได้ปฏิเสธการสืบต่อที่เป็นขบวนการซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ดังที่นิยมเรียกกันในทางพระพุทธศาสนาว่า สันตติ การสืบต่อของนามรูปที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยมีกรรมเป็นปัจจัยที่เป็นไปจากอดีตถึงอนาคตหาจุดเริ่มต้นหรือจุดจบมิได้ นอกเสียแต่ว่าปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุมรรคผล พระพุทธศาสนาใช้คำว่าการสืบต่อแห่งนามรูปที่เปลี่ยนแปลงเสมอ แทนคำว่าตัวตนหรือ อัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรดังที่ศาสนาอื่นเขาเชื่อกัน

เป็นที่สงสัยกันว่า เมื่อไม่มีตัวตนคนเราจะเกิดใหม่ได้อย่างไร ?

ตามความเชื่อถือทางพระพุทธศาสนา การเกิดหมายถึงการปรากฏการณ์รวมตัวของขันธ์ทั้งหลาย ซึ่งหมายถึงขันธ์ ๕

ประดุจการเกิดขึ้นของรูปธรรมอาศัยภาวะหรือรูปธรรมที่มีมาก่อนเป็นเหตุฉันใด การปรากฏของนามรูปก็อาศัยเหตุทั้งหลายที่มีมาแต่ก่อนการเกิดเป็นปัจจัยฉันนั้น การถือกำเนิดเป็นมนุษย์ในปัจจุบันก็เพราะมีตัณหาคือความอยากเป็นมนุษย์ในชาติก่อนเป็นปัจจัย และความอยากที่จะเกิดซึ่งมีอยู่ในชีวิตปัจจุบันก็เป็นปัจจัยให้เกิดในชาติต่อไปอีก

กรรมวิธีที่จะดำรงชีวิตย่อมเป็นไปได้จากขณะจิตหนึ่งไปสู่อีกขณะจิตหนึ่ง โดยปราศจากการสนับสนุนของตัวการอันถาวรฉันใด กระบวนการแห่งชีวิตย่อมดำเนินไปโดยปราศจากตัวอัตตาที่ย่างก้าวจากอัตภาพหนึ่งไปสู่อีกอัตภาพหนึ่งฉันนั้น

ควรจะแยกให้เห็นความแตกต่างกันระหว่างหลัก เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดของพระพุทธศาสนาจากทฤษฎี "อวตาร" ซึ่งถือว่าตัวอัตตาที่เป็นอมตะพร้อมกับสิ่งที่มันสั่งสมไว้สามารถออกจากร่างเก่าไปสู่ร่างใหม่ได้

พระนาคเสนเถระและพระพุทธโฆษาจารย์ได้ใช้ตัวอย่างหลายเรื่องประกอบการอธิบายความจริงที่ว่าไม่มีอัตตาที่เป็นอมตะจากร่างหนึ่งไปสู่ร่างหนึ่ง ในมิลินทปัญหาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ตัวอย่างเรื่องไฟเป็นเรื่องที่เห็นกันได้ง่าย ชีวิตเปรียบเหมือนไฟ การเกิดเหมือนกับการจุดไฟโดยอาศัยไฟที่มีมาก่อนถ่ายทอดให้ ชีวิตเปรียบเหมือนไฟที่เผาไหม้สืบต่อกันไป ถึงแม้ว่ามันจะดับไปดังที่เราเรียกว่าตายก็คงมีสืบต่อไปอีก

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามปัญหาดังต่อไปนี้:–

"พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระนาคเสน ผู้จะไปเกิดใหม่นั้น ไม่ได้ก้าวย่างไปด้วย ปฏิสนธิได้ด้วย อย่างนั้นหรือ ฯ พระเถระเจ้าตอบว่า อย่างนั้นมหาบพิตร ฯ ถ้าอย่างนั้นขอนิมนต์อุปมา ฯ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า บุรุษคนใดคนหนึ่งเอาประทีปมาต่อประทีปประทีปจะก้าวไปจากประทีปเก่า หรือไม่ ฯ ไม่ก้าวไป ผู้เป็นเจ้า ฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละมหาบพิตร ฯ ขอจงอุปมาอีก ฯ ขอถวายพระพร มหาบพิตร คงจำได้ว่า ได้รับสิโลก คือวิชาเลขและวิชาอื่น ๆ ในสำนักอาจารย์ ในเวลาที่มหาบพิตรยังทรงพระเยาว์ มีพระชันษาได้ ๑๐ แลหรือ ฯ ได้รับพระผู้เป็นเจ้า ฯ ขอถวายพระพร สิโลก คือวิชาเลข และศิลปะต่าง ๆ นั้น ก้าวย่างไปจากอาจารย์หรือไม่ ฯ ไม่ พระผู้เป็นเจ้า ฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละมหาบพิตร ผู้จะไปเกิดใหม่นั้น ไม่ได้ก้าวย่างไปเลย แต่ปฏิสนธิได้ ฯ พระผู้เป็นเจ้าแก้ถูกต้องดีแล้ว

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระนาคเสน สภาพอย่างใดอย่างหนึ่งก้าวไปจากกายนี้สู่กายอื่นมีอยู่หรือ ฯ ขอถวายพระพร ไม่มี ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าถ้าสภาพอย่างใดอย่างหนึ่งก้าวจากกายนี้ไปสู่กายอื่นไม่มี บุคคลก็จะพ้นจากบาปกรรมทั้งหลายมิใช่หรือ ฯ ขอถวายพระพร ถ้าเขาไม่ปฏิสนธิ ก็จะพ้นจากบาปกรรมทั้งหลาย แต่เพราะเขาปฏิสนธิ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรมทั้งหลาย ฯ ขอนิมนต์อุปมา ฯ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า บุรุษคนใดคนหนึ่งขโมยมะม่วงของบุรุษคนใด

คนหนึ่งไป เขาควรจักต้องได้รับโทษหรือไม่ ควรได้รับโทษ ผู้เป็นเจ้าฯ ขอถวายพระพร มะม่วงที่บุรุษนั้นขโมยไป ไม่ใช่มะม่วงลูกที่บุรุษนั้นปลูกไว้ เหตุไรขผู้โมยจึงควรได้รับโทษฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มะม่วงเหล่านั้นอาศัยมะม่วงลูกที่บุรุษนั้นปลูกไว้จึงเกิดเป็นลำต้นขึ้น เพราะฉะนั้นผู้ขโมยจึงควรได้รับโทษฯ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละมหาบพิตร คือบุคคลย่อมทำกรรมดีหรือชั่วไว้ด้วยนามรูปนี้ แล้วนามรูปอื่นก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้น เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม"[๘]

เพื่อแสดงขบวนการแห่งการเวียนว่ายตายเกิดให้แจ่มแจ้ง โดยยกเอาการกระทบกันของลูกบิลเลียดเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบาย ดร. อานันทะ กุมารสวามี บรรยายว่า:–

"เช่นลูกบิลเลียดลูกหนึ่งกลิ้งไปกระทบลูกบิลเลียดอีกลูกหนึ่งที่อยู่กับที่ ลูกที่กลิ้งไปกระทบจะหยุดนิ่ง และลูกที่อยู่กับที่เมื่อถูกกระทบก็จะกลิ้งต่อไป ลูกบิลเลียดที่วิ่งไปกระทบครั้งแรกจะไม่ล้ำหน้าลูกบิลเลียดที่ถูกกระทบ คงอยู่ข้างหลังหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ที่เป็นเช่นนั้นมันเกิดจากการกลิ้งของลูกบอล กำลังเคลื่อนที่ของลูกบอล และมันไม่ใช่การกลิ้งที่ทำให้เกิดขึ้นใหม่จากลูกบอลที่อยู่ข้างหน้า"[๙]

เช่นเดียวกันเมื่อเราสมมติกันว่า คนตาย ผลกรรมที่ทำไว้ก็จะติดตามเขาไปในโลกหน้า แต่ไม่ใช่การย่างก้าวจากชีวิตนี้ไปสู่ที่ใหม่ ดวงจิตหรือความคิดวาระสุดท้ายของการมีชีวิตดับไปเป็นปัจจัยให้เกิดชีวิตใหม่ในชาติต่อไป ชีวิตใหม่มิใช่ว่าจะเหมือนกับชีวิตเก่าอย่างสิ้นเชิง เพราะมันสืบเนื่องมาจากพลังกรรมประเภทเดียวกัน มันเป็นแต่เพียงการสืบต่อของชีวิตที่มีกายเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้

ตามพุทธปรัชญา ไม่มีแม้ชั่วขณะหนึ่งที่ใจเราจะไม่รับอารมณ์ประเภทใดประเภทหนึ่ง ใจเรารับอารมณ์เสมอ ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรม หรือนามธรรม กำหนดเวลาที่คิดเรียกว่าขณะจิต จิตที่คิดทุกขณะก็ติดตามด้วยอีกขณะจิตหนึ่ง ดังนั้นการสืบต่อของความคิด เป็นเรื่องเกี่ยวกับกาล การสืบต่อของความคิดที่เป็นไปอย่างรวดเร็วยากที่จะกำหนดรู้

จิตแต่ละดวงประกอบด้วยขณะ ๓ คือ ๑. เกิดขึ้น ๒. ตั้งอยู่ หรือเจริญ และ ๓. ดับไป หรือที่เรียกว่า อุปปาทะ ฐีติ ภังคะ

เพราะผลแห่งการเข้าใจขันธ์ ๕ หรือนามรูปอย่างแท้จริง เราก็รู้แจ้งว่า นอกจากกายกับใจหรือนามกับรูป ไม่มีตัวตนตามที่ศาสนาอื่นเขาเชื่อกัน ที่เรียกว่า คน หรือ สัตว์ จริงตามสมมติเท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ต่อไปนี้:–

"เหมือนอย่างว่า เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้า
ย่อมเรียกกันว่า รถ ฉันใด
เมื่อขันธ์ทั้งหลายปรากฏมีขึ้น
ย่อมสมมติเรียกกันว่า สัตว์ ฉันนั้น"[๑๐]

อนึ่ง "เพื่อนทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ เถาวัลย์ ดินเหนียว และหญ้าล้อมไว้ เรียกว่าเรือน ฉันใด อากาศอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนัง แวดล้อมเรียกว่า รูป ฉันนั้น"[๑๑]

ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เพื่อขจัดปัญหาเกี่ยวกับชีวิตและความตาย พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า "ชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ ชีวิตต้องเผชิญกับความชรา ความตาย ความสิ้นหวัง และอื่น ๆ ก็เพราะการเกิดหรือการมีชีวิต หากเราเกิดก็ต้องมีความทุกข์เป็นธรรมดา ทำไมเราจึงเกิดมา ? เพราะว่า เรามีความปรารถนาที่จะเกิด หรือตั้งใจจะเกิดอีกอะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้คนเราปรารถนาจะเกิดอีก ? เพราะความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก หรือโลกธรรมในส่วนที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ทำให้คนเราอยากที่จะเกิดอีก ทำไมเราจึงมีความยึดมั่นถือมั่น ? เพราะเรามีความอยาก (ตัณหา) ที่จะสนุก เพลิดเพลินกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส น่าปรารถนา น่าพอใจ ความอยากที่เกิดจากความรู้สึก (เวทนา) ทำไมเราจึงมีความรู้สึก ? เพราะเราได้ประสบกับอารมณ์ทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หากเราไม่ได้ประสบกับอารมณ์ทางอินทรีย์ เราจะไม่มีความอยากเลย เพราะเหตุที่เราได้ประสบกับอารมณ์ ทำให้เกิดความรู้สึกพอใจ เราจึงมีความอยากที่จะสนุกเพลิดเพลินกับมัน แต่ความรู้สึกจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่ออินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่รับรู้อารมณ์ทำไมเราจึงมีอินทรีย์ ๖ ?

เพราะเรามีนามรูป สิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยกายและใจ นามรูป จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย ได้แก่นามรูปจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีวิญญาณถือปฏิสนธิในครรภ์ ทำไมเราจึงมีวิญญาณ ดังกล่าว ? เพราะกรรมที่เราสั่งสมไว้ในอดีต สิ่งที่เราสั่งสมไว้ในอดีตซึ่งเป็นปัจจัยให้มีการเวียนว่ายตายเกิด เนื่องจากมีอวิชชาเป็นปัจจัย" [๑๒] ดังนั้น อวิชชาจึงเรียกได้ว่าเป็นรากเง่า เป็นมูลเหตุ ให้เราทำกรรมที่เป็นปัจจัยให้มีการเวียนว่ายตายเกิด และเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นานาประการ

พระพุทธองค์ได้ตรัสความจริงเกี่ยวกับความเป็นมาของชีวิตโดยอาศัยหลักปฏิจจสมุปบาท ดังต่อไปนี้

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูแต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีก่อน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูพร้อมกันทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี" [๑๓]

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นฆนะ จากฆนะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้น มีผม ขนและเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดา ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น" [๑๔]

จุดสำคัญของข้อความที่ได้นำมากล่าวข้างบนเพื่อสาธิตความจริงที่ว่า ทารกในครรภ์ได้เจริญขึ้นเป็นรูปร่างมาได้อย่างไร เรารู้ความจริงข้อนี้โดยอาศัยกฎของความเจริญทางร่างกาย มิใช่ว่าคนเราจะเป็นตัวตนขึ้นมาโดยคำสั่งของอัตตาชั่วอึดใจดังที่ศาสนาอื่นเขาสอนกัน คำบาลีที่ว่า "กลละ" "อัพพุทะ" "เปสิ" และ "ฆนะ" แสดงถึงความเจริญ

ของทารกในครรภ์ กลละ บ่งถึงทารกในสัปดาห์แรกหลังจากตั้งครรภ์ อัพพุทะ หมายถึงทารกในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากตั้งครรภ์ เปสิ ชี้ถึงทารกในครรภ์สัปดาห์ที่ ๓ หลังจากตั้งครรภ์ ส่วน ฆนะ บอกถึงทารกในครรภ์สัปดาห์ที่ ๔ หลังจากตั้งครรภ์

อรรถกถาเกี่ยวกับเรื่องนี้อธิบายเพิ่มเติมว่า สำหรับการเกิดเป็นมนุษย์ การพัฒนาอินทรีย์มิได้มีมาแต่กำเนิดดังเช่นกรณีของพวกโอปปาติกะ หรือ พวกเทพ มนุษย์เราทันทีที่ถือกำเนิดในครรภ์มีแต่เพียงกายกับใจ หรือ กายายตนะ ในบรรดาอินทรีย์ ๖ ที่มีมาแต่กำเนิด อินทรีย์อีก ๔ ที่เหลือ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ใช้เวลาถึง ๗๔ วัน จึงจะมีขึ้นมาได้ ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเพราะกรรมที่ก่อให้เกิดการตั้งครรภ์อีกส่วนหนึ่งเพราะกรรมอื่น (กรรมทั้ง ๒ ประเภทมีชื่อใช้เฉพาะว่าชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิดและอุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน)

พระพุทธเจ้าตรัสสอนสิ่งที่อำนวยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ดังต่อไปนี้:–

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ เพื่อความดำรงอยู่แห่งสัตว์ที่เกิดแล้วบ้างเพื่อความอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาภพที่เกิดบ้าง อาหาร ๔ อย่างคืออะไรบ้าง? อาหาร ๔ อย่างคือ ๑. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว ย่อมเลี้ยงกายให้ดำรงอยู่ได้) ๒. ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะที่เกิดขึ้นจากการประจวบกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอก) ๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา ได้แก่ความจงใจ อันเป็นปัจจัยแห่งการทำ การพูด การคิด ซึ่งจัดเป็นกรรม) ๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ หมายเอาวิถีวิญญาณ และปฏิสนธิวิญญาณ)[๑๕]

ดังนั้นเมื่อขาดอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอาหาร ๔ ความตายก็เกิดขึ้น ตามทัศนะแห่งพระพุทธศาสนา ความตายของสิ่งที่มีชีวิตยังไม่ใช่จุดจบ พอตายชีวิตใหม่ก็เริ่มอีกทันที ตามขบวนการแห่งชีวิตและความตาย ดังนั้น จึงมีการเวียนว่ายตายเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า การตายของพระอรหันต์เป็นข้อยกเว้น เพราะว่าการตายของพระอรหันต์ หมายถึงการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิต พร้อมกับตัดการเวียนว่ายตายเกิดอันก่อให้เกิดความทุกข์.[๑๖]

พระอรหันต์หรือพระอริยเจ้าที่เข้านิพพานหรือตายไปก็เปรียบเสมือนไฟที่ดับไป เมื่อหมดเชื้อเพลิง หรือเปรียบเสมือนไฟตะเกียงที่ดับไป เมื่อไส้ตะเกียงและน้ำมันหมด ควรทำ

ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจน อย่าให้เกิดความฟั่นเฝือ ในการเปรียบเทียบการบรรลุนิพพานกับไฟที่ดับไปว่าสิ่งที่ดับไปเสมือนหนึ่งไฟ มิใช่นิพพาน แต่หมายถึงสัตว์มีชีวิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ๕ ผู้ทำนิพพานให้แจ้ง

ความตายเป็นทุกข์ มันเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาและน่ากลัว ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า "สัตว์ที่จะต้องตายทั้งหลาย มีความกลัวอยู่เสมอว่า พวกเขาจะต้องตาย"[๑๗] ชีวิตถึงแม้ว่าจะเต็มไปด้วยความทุกข์ แต่ก็เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา การมีชีวิตอยู่ยืนนานเป็นที่ประสงค์ของมนุษย์ทุกชั้นทุกวรรณะ พระพุทธองค์ตระหนักถึงความจริงข้อนี้จึงตรัสเตือนว่า "ทั้งมนุษย์และสัตว์ทั้งผองย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย บุคคลทำตนให้เป็นอุปมาแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้ฆ่า (ผู้อื่น)"[๑๘] ทั้งมนุษย์และสัตว์ทั้งผอง ย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา ชีวิตย่อมเป็นที่รักของมนุษย์และสัตว์ทั้งหมด บุคคลควรทำตนให้เป็นอุปมาแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้ฆ่า[๑๙]

การทำลายชีวิตถือว่าเป็นบาป เป็นการกระทำที่ชั่ว เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสตำหนิโทษไว้ การฆ่าการทำลายชีวิตมนุษย์ เรียกว่าเป็นกรรมหนักประเภทหนึ่ง ในบรรดากรรมหนัก ๕ ประเภท เป็นพระสงฆ์หากทำลายชีวิตมนุษย์ ชื่อว่าเป็นผู้ต้องอาบัติหนัก คือปาราชิก ขาดจากความเป็นพระภิกษุ ดังข้อความต่อไปนี้

"อนึ่ง ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือ แสวงหาศัตราอันจะปลิดชีวิตให้แก่กายมนุษย์หรือพรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนเพื่ออันตาย ด้วยถ้อยคำว่า แน่ะนายผู้เป็นชาย จะประโยชน์อะไรแก่ท่านด้วยชีวิตอันแสนลำบากยากแค้นนี้ ท่านตายเสียดีกว่าเป็นอยู่ ดังนี้ เธอมีจิตอย่างนี้ มีใจอย่างนี้ มีความหมายหลายอย่าง อย่างนี้ พรรณนาคุณในความตายก็ดี ชักชวนเพื่ออันตายก็ดี โดยหลายนัย แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้ ฯ"[๒๐]

การฆ่านำมาซึ่งผลอันไม่เป็นที่น่าปรารถนาหลายประการ เช่นทำให้ชีวิตสั้น ก่อให้เกิดทุกข์ ตกนรก และอื่น ๆ ดังนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า "ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคน

เหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรั่งพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น ดูกรมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต ฯ" ๒๑

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญตนเป็นแบบอย่างชั้นยอด ในเรื่องเมตตา มีความรักความเอ็นดู ปรารถนาจะให้มนุษย์และสัตว์ได้สุข พระองค์นอกจากจะตำหนิการฆ่า การทำลายชีวิต ยังได้ตำหนิแม้แต่การรังแกกัน การปฏิบัติต่อกันด้วยความรุนแรง ซึ่งนำไปสู่การทำลายล้างผลาญกัน พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการแสวงหาความสุขใส่ตนเอง โดยสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น พระพุทธองค์ตรัสเตือนมนุษย์เรามิให้ประทุษร้ายกัน การประทุษร้ายต่อกันนำมาซึ่งผลอันน่าสพึงกลัว ดังต่อไปนี้ "ผู้ใด ประทุษร้ายในท่านผู้ไม่ประทุษร้ายทั้งหลาย ผู้ไม่มีอาชญาด้วยอาชญา ย่อมถึงฐานะ ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งพลันทีเดียว คือ ถึงเวทนา กล้า ๑ ความเสื่อมทรัพย์ ๑ ความสลายแห่งสรีระ ๑ อาพาธหนัก ๑ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ๑ ความขัดข้องแต่พระราชา ๑ การถูกกล่าวตู่อย่างร้ายแรง ๑ ความย่อยยับแห่งเครือญาติ ๑ ความเสียหายแห่งโภคะทั้งหลาย ๑ อีกอย่างหนึ่ง ไฟป่าย่อมไหม้เรือนของเขา ผู้นั้นมีปัญญาทรามตายไป ย่อมเข้าถึงนรก" ๒๒

สำหรับมนุษย์เรา ชีวิตเริ่มต้นตั้งแต่การตั้งครรภ์ในท้องมารดาจนกระทั่งถึงแก่ความตายระหว่างนี้ คือตั้งแต่เข้าไปอยู่ในท้องมารดาเป็นต้นมา เราเรียกว่า มนุษย์ที่มีชีวิต การทำลายชีวิตหมายถึง การบั่นรอนการสืบต่อ หรือการทำชีวิตให้ถึงจุดจบ โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ดังนั้นการทำแท้งหรือการรีดลูก ก็ชื่อว่าเป็นการทำลายชีวิตเพราะเป็นการฆ่าทารกที่อยู่ในครรภ์ด้วยความจงใจ การกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นบาป ไม่รู้จักรับผิดชอบในสิ่งที่ตนทำขึ้น และเป็นการหาวิธีออกอย่างสิ้นคิดมารดาผู้ทำเช่นนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นคนสมบูรณ์มาก่อน จะประสบความเสื่อมทรามนานาประการทางด้านจิตใจและร่างกาย

พระพุทธศาสนาถือว่า การฆ่าจะสมบูรณ์ตามความหมายที่แท้จริงต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. สัตว์มีชีวิต
๒. รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต
๓. มีเจตนาที่จะฆ่า
๔. ทำความพยายามที่จะฆ่า
๕. สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น [๒๓]

เมื่อพูดถึงความตายเราไม่สามารถที่กำหนดรู้ได้ว่าจะมีขึ้นเมื่อไร นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องความตายไว้ดังนี้:–

"ชีวิต ความเจ็บไข้ เวลา ที่ทอดกาย และ ภูมิที่จะไปเกิดในชาติหน้าของสิ่งที่มีชีวิตในโลกนี้ สภาพทั้ง ๕ เหล่านี้ไม่สามารถที่จะรู้ได้ เพราะไม่มีเครื่องหมายบอกไว้" [๒๔]

ไม่มีเครื่องหมายบอกระยะเวลาของชีวิต เพราะเราไม่สามารถที่จะกำหนดว่าจะมีชีวิตอยู่ยืนนานสักเท่าไร คนเราอาจตายภายในสัปดาห์แรกของการตั้งครรภ์ ภายในสัปดาห์ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ได้ หรือหลังจากการตั้งครรภ์ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ เดือน ๑๐ เดือน ก็ได้ หรืออาจตายเวลาคลอดออกจากครรภ์มารดา และอาจตายเวลาใดก็ได้ ภายในร้อยปีหรือกว่าร้อยปี

ไม่มีเครื่องหมายบอกว่าจะเจ็บหนักเมื่อไร เนื่องจากเราไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ว่าจะตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บนี้ หรือโรคภัยไข้เจ็บอื่น เพราะบางคนอาจตายเนื่องจากโรคตา โรคหู และโรคอื่น ๆ

ไม่มีเครื่องหมายบอกเวลา เนื่องจากคนเราไม่สามารถกำหนดรู้ว่าจะตายเวลานี้ วันนี้ เพราะมนุษย์เราอาจตาย เวลาเช้า กลางวัน หรือเวลาไหนก็ได้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "จงรีบทำกิจเสียในวันนี้ ใครจะรู้ว่าเขาจะตายพรุ่งนี้ เพราะว่าไม่มีทางที่จะผัดเพี้ยนกับพญามัจจุราชได้" [๒๕]

ไม่มีเครื่องหมายบอกถึงที่ทอดกาย เนื่องจากคนเราเมื่อตายไม่สามารถจะกำหนด รู้ว่าจะทอดกายลงที่ไหน เพราะว่าร่างกายของผู้ที่เกิดในชนบทอาจจะไปตาย ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งนอกชนบทอาจมาตายภายในชนบท ผู้เกิดบนบกอาจไปตายที่แม่น้ำ คนเกิดที่แม่น้ำอาจไปตายบนบก

ไม่มีเครื่องหมายบอกภูมิที่จะไปเกิดในชาติหน้า เนื่องจากคนเราไม่สามารถที่จะกำหนดรู้ว่าตายแล้วจะมาเกิดในโลกนี้หรือไม่ เพราะผู้ที่ตายในเทวโลก อาจมาเกิดเป็นมนุษย์ ผู้ที่ตายในโลกมนุษย์อาจไปเกิดในเทวโลก หรือจะไปเกิดภูมิไหนก็ได้

ชีวิตมนุษย์เราสั้นหรือเกิน ผู้ที่มีอายุยืนนานก็ประมาณ ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่าร้อยปีนิดหน่อย เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุมนุษย์นี้น้อยนัก พวกเขาจำต้องไปยังสัมปรายภพ พวกเขาควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดแล้วจะไม่ตายไม่มี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดอยู่ได้นาน ผู้นั้นก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือเกิน ๑๐๐ ปีไปนิดหน่อย"[๒๖]

ชีวิตอัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวลล้วนมาประกอบเสมอกับด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อมล่วงไปโดยฉับพลัน ๆ ขันธ์เหล่าใดของสัตว์ผู้ตายก็ดี หรือของสัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันก็ดี ก็ดับแล้ว ขันธ์เหล่านั้นทั้งหมด เป็นเช่นเดียวกันไปแล้ว เพราะไม่มีเครื่องสืบต่อ สัตว์ชื่อว่ายังไม่เกิด เพราะจิตยังไม่เกิด ชื่อว่าเป็นอยู่ เพราะจิตยังเป็นปัจจุบัน สัตว์โลกชื่อว่าตายแล้ว เพราะจิตดับ (ดังนี้) เป็นบัญญัติทางปรมัตถ์ ฯ "[๒๗]

ความมีสุขภาพดีไม่มีโรค ก็จบลงด้วยความเจ็บไข้ ความเป็นหนุ่ม ก็จบลงที่ความแก่ชีวิตทั้งหมดก็มาสิ้นสุดที่ความตาย โลกทั้งผองตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของ การเกิด แก่ เจ็บ และตาย เพราะเหตุนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า

"ภูเขาใหญ่อันล้วนแล้วด้วยศิลา สูงเยี่ยมฟ้า พึงกลิ้งบดมาจากทิศทั้ง ๔ โดยรอบแม้ฉันใด ๆ ความแก่และความตายก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือจะเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ หรือแพศย์ หรือสูทร คนจัณฑาลหรือคนเทขยะก็ตาม

ย่อมไม่ละเว้นใคร ๆ ไว้ ย่อมย่ำยีทั่วทั้งหมดทีเดียว ฯ ในที่นั้น ไม่มีพื้นที่สำหรับช้าง ไม่มีพื้นที่สำหรับรถ และไม่มีพื้นที่สำหรับกองทัพกลับเดินเท้า เออก็ใคร ๆ ไม่อาจชนะได้ด้วยมนต์ขลัง หรือด้วยการยุทธ์ และไม่อาจชนะด้วยทรัพย์ ฉะนี้ ฯ"[๒๘]

คนเราไม่สามารถที่จะเอาชนะความตาย โดยความเป็นผู้มากด้วยยศศักดิ์ มากด้วยบุญ มากด้วยอำนาจ มากด้วยฤทธิ์ และอื่น ๆ พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ที่ชื่อว่าไม่มีความโศก มากด้วยยศ มากด้วยบุญ มากด้วยอำนาจ มากด้วยอานุภาพ มากด้วยข้าราชบริพาร มากด้วยทรัพย์สมบัติ มากด้วยกำลังทุกด้าน ก็ได้เสด็จสวรรคต หรือตายไปแล้ว พระมหาโมคคัลลานเถระ อัครสาวก ผู้มากด้วยฤทธิ์ สามารถแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ นานา ก็ได้พ่ายแพ้แก่ความตายไปแล้ว ผู้ที่มีปัญญามาก ดังเช่นพระสารีบุตรเถระ อัครสาวกก็ไม่สามารถหนีความตายไปได้ แม้พระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระรูปพระกาย ประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ วิจิตรไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ซึ่งเป็นสัญญลักษณ์ของมหาบุรุษ มีพระธรรมกายอันสำเร็จแล้วด้วยคุณ-รัตนะ มีกองศีลเป็นต้นอันบริสุทธิ์โดยอาการทั้งปวง ยิ่งใหญ่ด้วยเกียรติคุณ มากด้วยบุญ มากด้วยอานุภาพ มากด้วยฤทธิ์ มากด้วยปัญญา ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้เทียบเท่า ไม่มีผู้เปรียบปานเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็ยังตกอยู่ในอำนาจแห่งความตาย คือดับขันธ์ปรินิพพานโดยพลัน เพราะการตกลงแห่งฝนคือความตาย เปรียบเสมือนกองไฟใหญ่ที่ดับไปเพราะน้ำฉันนั้น[๒๙]

คนเราตายไปแล้วร่างกายก็ถูกทิ้งเช่นกับท่อนไม้ ที่ใช้ประโยชน์อะไรมิได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

"ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน กายนี้ มีวิญญาณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้วราวกับท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น"[๓๐]

พวกเราส่วนใหญ่หากจะใช้เวลาชั่วขณะหนึ่งพิจารณาถึงความตาย แน่นอนต้องเกิดความรู้สึกสำนึกในส่วนลึกของหัวใจ พร้อมกับปัญหาที่ลุ่มลึก ยากแก่การตอบว่า:–

ชีวิตมนุษย์นี้จะมีความหมาย (คุณค่า) อะไรเหลืออยู่อีก ? แม้ว่าเจ้าของร่างกายอันนั้น เมื่อครั้งหนึ่ง (ขณะนี้ยังมีชีวิตอยู่) เป็นผู้ที่มีความสามารถและทรงอำนาจ ในการประกอบกิจการงานอันยิ่งใหญ่ ครั้นมาบัดนี้ ร่างกายของเขากลับนอนเหยียดยาวและเย็นชืด หมดแล้วซึ่งความรู้สึก และปราศจากชีวิตแล้ว

ชีวิตนี้จะมีความหมายอะไรหรือ ? ถ้าหากว่าดวงตาทั้งสอง ๒ ของเขาครั้งหนึ่งส่งประกายด้วยร่าเริง สดใส ดวงตาคู่นั้นยังเคยฉายออกซึ่งความรัก มาบัดนี้กลับหลับสนิทชั่วกัลปาวสานหยุดนิ่ง พร้อมกับชีวิตที่หลุดลอยไป

พระพุทธเจ้าผู้ทรงไว้ซึ่งมหากรุณาธิคุณได้ตรัสเตือนพุทธบริษัทด้วยพระทัยอันเปี่ยมด้วยความเมตตาสงสารในสังยุตตนิกายดังต่อไปนี้:–

"ถ้าบุคคลพึงรู้ว่าตนเป็นที่รัก ไม่พึงประกอบความชั่ว เพราะว่าความสุขนั้นไม่เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะพึงได้โดยง่าย ฯ
เมื่อบุคคลถูกมรณะครอบงำ ละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเป็นสมบัติของเขา และเขาพาเอาอะไรไปได้ อนึ่ง อะไรเล่าจะติดตามเขาไป ประดุจเงาติดตามตนไป ฉะนั้น ฯ ผู้ที่เกิดมาแล้วจำจะต้องตายในโลกนี้ ทำกรรมอันใดไว้ คือ เป็นบุญและเป็นบาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแลเป็นสมบัติของเขา และเขาจะพาเอาบุญและบาปนั้นไป (สู่ปรโลก) อนึ่ง บุญและบาปนั้นย่อมเป็นของติดตามเขาไปประดุจเงาติดตามตนไป ฉะนั้นฯ เพราะฉะนั้น บุคคลพึงทำกัลยาณกรรมคือความดี สะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก (เพราะว่า) บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก ฯ"[๓๑]

หนังสืออุเทศ

๑. Nyānatilok, Buddhist Dictionary, Colombo, 1950

๒. ม.มู. ๑๒/๕๐๒/๕๔๒–๓

๓. Compendium of Philosophy (P.T.S.) p.p. 72–73

๔. มิลินทปัญหา

๕. ม.อุ. ๑๔/๕๘๑/๓๗๖–๗

๖. มิลินทปัญหา

๗. Phra Maha Singhathon Narasabho, Buddhism: A Guide to a Happy Life, Mahachulalongkorn Buddhist University, Bangkok, 1971 pp. 246-253

๘. Warren, Buddhism in Translation, p.p. 234-235

๙. Ananda Coomaraswami, Buddha and the Gospel of Buddhism, p. 106

๑๐. สํ.สํ. ๑๕/๕๕๔/๑๙๘

๑๑. ม.มู. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘

๑๒. สํ.นิทาน ๑๖/๓๘–๔๐/๑๗–๑๙. ม.มู ๑๒/๔๔๖–๗/๔๗๙–๘๒

๑๓. ม.มู ๑๒/๔๕๒/๔๘๗

๑๔. สํ.สํ. ๑๕/๘๐๓/๓๐๓

๑๕. ม.มู. ๑๒/๔๔๖/๔๗๙

๑๖. Walpola Rahula, What the Buddha Taught, pp. 41–42

๑๗. สุตฺตนิปาต ข้อ ๕๗๙

๑๘. ขุ.ธ. ๒๕/๒๐/๓๒

๑๙. ขุ.ธ. ๒๕/๒๐/๓๒

๒๐. วิ.มหา.๑/๑๘๑/๑๓๓–๔

๒๑. ม.อุ. ๑๔/๕๘๔/๓๗๘

๒๒. ขุ.ธ. ๒๕/๒๐/๓๓

๒๓. มงฺคลตฺถทีปนี ๑/๒๐๒/๒๑๐

๒๔. วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ฉบับ บาลี หน้า ๑๐–๑๑

๒๕. ม.อุ. ๑๔/๕๒๗/๓๔๘

๒๖. วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ฉบับ บาลี หน้า ๑๑

๒๗. ขุ.มหา.๒๙/๔๙/๔๘. วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ฉบับ บาลี หน้า ๑๓

๒๘. สํ.สํ ๑๕/๔๑๕/๑๔๘–๙

๒๙. วิสุทธิมรรค เล่ม ๒ ฉบับ บาลี หน้า ๖–๘

๓๐. ขุ.ธ. ๒๕/๑๓/๒๐

๓๑. สํ.สํ. ๑๕/๓๓๖/๑๐๔

ภาคความรู้เรื่องโรคหัวใจสำหรับประชาชน

โดย

ศาสตราจารย์นายแพทย์เสนอ อินทรสุขศรี

โรคหัวใจ

โรคหัวใจเป็นโรคหนึ่งที่ได้ทำลายชีวิตมนุษย์ลงปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก จนนับได้ว่าเป็นโรคอันดับที่หนึ่งในบรรดาโรคทั้งหลายที่ทำให้มนุษย์เสียชีวิตไป มักจะมีปัญหาที่ประชาชนส่วนมากอยากจะทราบกันมากก็คือ อยากจะทราบว่าอาการของโรคหัวใจนั้นมีอย่างไร และเราจะรู้สึกอย่างไรว่าเราเป็นโรคหัวใจ ปัญหาดังกล่าวนี้ ขอตอบให้เข้าใจว่า คนไข้เป็นโรคหัวใจอยู่แล้วนั้น ถ้าหากไม่อยู่ในระยะที่เป็นมากแล้ว ส่วนมากหาได้มีอาการที่ผิดปกติแต่อย่างไรไม่ จำนวนมากรายยังคงมีความรู้สึกว่าตนสมบูรณ์ดีเยี่ยงบุคคลทั้งหลาย เพราะคนเหล่านั้นใช้ชีวิตของตนไปอย่างธรรมดา ๆ และหัวใจยังอาจทนต่อความเป็นอยู่ตามปกติได้ เมื่อใดหัวใจยังรับภาระในการทำงานอย่างหนักเกินกว่าที่ควรอาการผิดปรกติจึงจะปรากฏขึ้น คนไข้จะเริ่มสังเกตว่าตนหายใจได้สั้น ๆ และหายใจขัด ๆจนถึงกับนอนราบ ๆ ไม่ได้ ต้องลุกขึ้นนั่งพิงหายใจ อาการเช่นนี้จะเกิดขึ้นเมื่อได้ออกแรงหรือทำงาน ซึ่งในระยะแรกก็เป็นงานที่ตนเคยปฏิบัติได้ แต่ระยะหลัง ๆ เพียงออกแรงเล็กน้อยก็รู้สึกเหนื่อยทันที พร้อม ๆ กันนั้นก็จะมีอาการบวมที่เท้าและข้อมือ อ่อนเพลีย มึนซึม รู้สึกหัวใจเต้นแรง และถ้าหากในรายที่เลือดไปเลี้ยงกล้ามเนื้อของหัวใจไม่พอเพียง จะเกิดอาการเจ็บปวดอย่างรุนแรงที่บริเวณหัวใจ อาการเจ็บหัวใจนี้จะมีที่หน้าอกเบื้องซ้ายและปวดแผ่ไปทางต้นคอผ่านไปถึงแขน มักจะเกิดขึ้นเมื่อมีอาการออกแรง การตื่นเต้น การเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ หรือเมื่อภายหลังอิ่มอาหาร ในเวลาที่อิ่มอาหารเต็มที่ถ้าหากออกแรงใด ๆ สักเล็กน้อยเท่านั้น อาการเจ็บหัวใจจะเกิดขึ้นได้ง่ายทันที

การเจ็บที่หน้าอก อาการอ่อนเพลีย เหงื่อออกและซึมไปพร้อม ๆ กันนี้ มักจะเกิดขึ้นเนื่องจากมีเลือดลิ่มแข็งอุดตันเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจ บางครั้งชาวบ้านมักคิดไปว่าอาการเช่นนั้น เป็นอาการของอาหารไม่ย่อยหรือท้องเฟ้อเท่านั้น แต่อาการเช่นนั้นมักจะทำให้แพทย์ตื่นตกใจกลัว และเป็นห่วงถึงเรื่องโรคของหัวใจนี้อยู่ตลอดเวลา ถ้าหากได้พบคนไข้เช่นนั้นมาหาตน เพราะไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง ที่ตนจะต้องถูกตามหรือรีบนำคนไข้ไปส่งยังโรงพยาบาลโดยด่วนที่สุด

เมื่อพูดกันถึงต้นเหตุของโรคหัวใจแล้ว ก็พอจะพูดอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า ต้นเหตุนั้นจะเป็นอะไรก็ตาม ที่มาทำให้หัวใจต้องทำงานหนักจนเกินไปนั่นเอง มีบางเหตุที่ทำให้มีการทำลายตัวกล้ามเนื้อของหัวใจด้วย

เราอาจแบ่งโรคหัวใจนั้นออกได้อย่างง่าย ๆ เป็น ๖ พวกด้วยกัน ดังนี้

พวกที่ ๑ พวกโรคประสาท ซึ่งมีอาการทำให้สงสัยว่าจะเป็นโรคของหัวใจ หรือคิดว่าตนเป็นโรคหัวใจ แต่โดยแท้จริงหัวใจยังคงปรกติดี

พวกที่ ๒ โรคหัวใจจากโรคไข้รูมาติค พวกนี้พบได้มากในคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว

พวกที่ ๓ โรคหัวใจที่เนื่องมาจากแรงดันเลือดสูง

พวกที่ ๔ โรคเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจ

พวกที่ ๕ ซิฟีลิสของหัวใจ

พวกที่ ๖ โรคหัวใจแต่กำเนิด โดยมีความผิดปรกติของหัวใจมาแต่กำเนิด

สำหรับพวกแรก คือพวกโรคประสาทที่มีอุปทานว่าเป็นโรคหัวใจนั้นมักจะพบได้มากคนไข้เหล่านี้มักจะมีอาการอ่อนเพลีย เหนื่อยง่ายและรู้สึกหัวใจเต้นอย่างแรง ซึ่งเป็นผลมาจากอาการทางประสาท เมื่อมีอารมณ์ตื่นตกใจกลัวหรือกังวลวิตกต่าง ๆ อาการของคนไข้พวกนี้มักจะมีได้มากและแทบจะเป็นอาการของโรคเกือบทุกชนิด บางครั้งก็จะมีอาการเจ็บในอกด้วยเหมือนกัน เมื่อตรวจแล้วจะไม่พบอาการแสดงใด ๆ ที่บอกว่าเป็นโรคหัวใจเลย แต่จะพบโรคประสาทแทน เมื่อเป็นเช่นนั้นแพทย์ก็มักจะให้การรักษาอย่างโรคประสาท และอาการ

ต่าง ๆ ก็จะค่อย ๆ ทุเลาหายไปได้ โรคหัวใจอันเกิดจากอุปทานเช่นนี้ สมัยก่อน ๆ แพทย์มักจะบอกคนไข้ในเมื่อคนไข้ต้องการทราบว่าตนเป็นโรคอะไรนั้นว่า–โรคหัวใจอ่อน ซึ่งโดยความตั้งใจนั้นไม่ได้หมายถึงว่าเป็นโรคของหัวใจแท้ ๆ แต่เป็นโรคจิตใจขาดความเข้มแข็งอดทนต่ออารมณ์ของตนเอง เพราะถ้าหากจะบอกคนไข้ว่าเป็นโรคประสาทแล้ว สมัยก่อนนั้นเมื่อยังไม่เข้าใจความหมายของโรคประสาท ก็มักจะไปเข้าใจเอาว่า แพทย์กล่าวหาว่าตนเป็นโรคจิต ซึ่งจะทำให้เกิดความไม่พอใจแพทย์ขึ้น แพทย์จึงต้องหาทางที่จะใช้คำพูดไปอีกด้านหนึ่งคือบอกว่าหัวใจอ่อนเสีย ส่วนคนไข้กับคิดเอาว่าตนเป็นโรคที่หัวใจ ไม่ได้คิดไปว่าเป็นโรคทางจิตใจบางคนเลยยิ่งเพิ่มความหวาดวิตกกังวลต่อโรคหัวใจอ่อนของตนมากยิ่งขึ้นก็มี ปัจจุบันนี้คำว่าโรคหัวใจอ่อนไม่ควรจะมีในวงการแพทย์อีกต่อไปแล้ว

สำหรับโรคหัวใจแท้ ๆ นั้น โดยทั่ว ๆ ไปคนไข้นับจำนวนพัน ๆ ซึ่งโรคไม่รุนแรงมากมายนั้น ยังคงทำงานประกอบอาชีพและใช้ชีวิตตามปกติ มักจะมิได้แตกต่างจากบุคคลอื่นอย่างไรเลยแม้แต่น้อย ความตื่นกลัวและวิตกกังวลกับการเป็นโรคหัวใจของตนนั้นบางคนไม่ตกใจและกลัวโรคหัวใจที่ตนเป็นเลย บางคนความกลัวมีมากเกินยิ่งไปกว่าโรคที่เป็นเสียอีก ความกลัวและความวิตกกังวลจนเกินไป จนเป็นเหตุสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้หัวใจยิ่งต้องทำงานหนักยิ่งขึ้น ความขลาดกลัวนี้จะทำให้คนผู้นั้นดำเนินไปสู่โรคต่าง ๆ ได้ ทั้ง ๆ ที่หัวใจปรกติ ได้แก่โรคแรงดันเลือดสูง โรคไข้รูมาติค โรคเส้นเลือดมาเลี้ยงหัวใจ โรคของต่อมธัยรอยด์ และโรคที่ทำให้หัวใจเต้นแรงและเร็วมากตลอดเวลา โรคต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้นเหตุนำไปสู่โรคหัวใจได้ และถ้าเป็นโรคหัวใจอยู่ก่อนแล้ว ก็จะทำให้หัวใจวายได้ง่ายยิ่งขึ้น

อารมณ์ขลาด วิตกกังวลต่าง ๆ นั้น อาจถูกอบรมให้เกิดขึ้นและฝังอยู่ในจิตใจมาเป็นเวลานานนับตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งอาจเนื่องมาจากมีพ่อแม่ที่ตื่นกลัว หรือครอบครัวขาดความสงบสุข เมื่อโตขึ้นมาอารมณ์ขลาดกลัวเหล่านั้นก็จะตามติดมาด้วย เมื่อได้ประสบความยุ่งยากต่อการดำเนินชีวิตเพียงเล็กน้อย อารมณ์ต่าง ๆ จิตใจและร่างกายก็เกิดความผันแปรผิดปรกติง่าย โรคหัวใจจะเกิดตามมาด้วย

ดังนั้นคนไข้หลายคนคงจะสงสัยว่าแพทย์ถามเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่เห็นน่าจะเกี่ยวกับอาการของตนเลยทำไม เหตุใดจึงจะต้องถามไปถึงตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในวัยเด็ก ๆ ถามถึงบิดามารดา ถามเกี่ยวกับอารมณ์และเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวต่าง ๆ คนไข้บางคนถึงกับรำคาญต่อการซักไซ้ไล่เลียงเช่นนั้น โดยไม่เข้าใจว่าเรื่องต่าง ๆ ที่แพทย์ถามนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องสำคัญที่แพทย์อยากทราบ เพื่อนำมาประกอบการวินิจฉัยโรคทั้งสิ้นในวงการแพทย์สมัยปัจจุบันนี้ จิตแพทย์ไม่ใช่จะจำกัดวงให้รักษาเฉพาะพวกคนไข้โรคจิตเท่านั้นหากจะช่วยเป็นกุญแจดอกสำคัญที่ไขแนวทางการรักษาโรคทางกายให้สำเร็จลงด้วยดียิ่ง

เกี่ยวกับต้นเหตุของการเกิดแรงดันเลือดสูง ไข้รูมาติค โรคเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจและโรคของต่อมธัยรอยด์นั้นไม่เพียงแต่จะคำนึงถึงเหตุที่เกี่ยวกับอารมณ์และจิตใจเท่านั้น ยังจะต้องคิดไปถึงโรคติดเชื้อต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวคนไข้ การครองชีพและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งกรรมพันธุ์ที่อาจเป็นต้นเหตุอีกด้วย

ต้นเหตุส่วนใหญ่ในคนสูงอายุที่ทำให้เกิดโรคหัวใจขึ้นนั้น ได้แก่การมีแรงดันเลือดสูงการมีแรงดันเลือดสูงนี้จะมีอยู่ตลอดเวลา เนื่องมาแต่เส้นเลือดเล็ก ๆ ทั่วร่างกายนั้นหดตัวมีขนาดเล็กลงรูของเส้นเลือดก็เล็กลง ทำให้เลือดผ่านได้น้อย ในเมื่อร่างกายต้องการเลือดเลี้ยงให้พอ หัวใจก็ต้องออกแรงดันมากขึ้น คิดเทียบง่าย ๆ ระหว่างท่อน้ำใหญ่ ๆ กับท่อน้ำเล็ก ๆ ท่อน้ำขนาดใหญ่น้ำจะไหลผ่านได้สะดวกกว่าท่อเล็ก ๆ เป็นธรรมดา จิตใจและอารมณ์ต่าง ๆ เป็นต้นเหตุเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ รวมทั้งกรรมพันธุ์ซึ่งพบได้บ่อย ๆ ว่าจะพบแรงดันเลือดสูงได้ในครอบครัวเดียวกันเสมอนั้น ก็นับว่ามีส่วนเกี่ยวอยู่ด้วย

โรคหัวใจ รูมาติค ที่มักจะเกิดขึ้นในคนหนุ่มสาว กรรมพันธุ์ดูเหมือนจะมีส่วนเกี่ยวข้องเป็นต้นเหตุอยู่ด้วย นอกจากนั้นสิ่งแวดล้อมของความเป็นอยู่ของชีวิตก็เป็นเหตุ เป็นต้นว่า พวกที่อาศัยอยู่ในที่ซึ่งมีคนอยู่หนาแน่นและในถิ่นที่สกปรกอนามัยไม่ดีนั้น จะพบเป็นไข้รูมาติคกันมากกว่าคนที่มีอนามัยของความเป็นอยู่ดี ไข้รูมาติคทำให้เกิดการอักเสบของลิ้นหัวใจซึ่งในที่สุดทำให้เกิดการตีบแคบหรือลิ้นหัวใจรั่วได้ต่อไป

สำหรับต้นเหตุของโรคเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจเกิดการตีบตันขึ้นนั้น มักจะเกิดขึ้นเนื่องจากเส้นเลือดนั้นแข็ง การแข็งของเส้นเลือดแดงที่มาเลี้ยงหัวใจทำให้ช่องภายในเล็กลง ก็เหมือนกับท่อน้ำที่เกิดสนิมขึ้นภายในท่อ ทำให้น้ำผ่านไม่ค่อยสะดวกนั่นเอง ถ้าหากว่าเส้นเลือดนั้นตีบตันมาก เลือดไปเลี้ยงกล้ามเนื้อของหัวใจไม่ได้ กล้ามเนื้อของหัวใจก็จะตายลงเนื่องจากการขาดอาหารและอ๊อกซิเจน จะทำให้เกิดอาการเจ็บหัวใจขึ้นอย่างรุนแรงมาก การได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง โรคนี้ก็จะทุเลาและคนไข้จะใช้ชีวิตอย่างปกติไปได้ตลอดชีวิต

เราได้เคยพูดถึงเส้นเลือดแข็งมาแล้วครั้งหนึ่ง การแข็งของเส้นเลือดนี้ยังไม่ทราบต้นเหตุที่แท้จริงนัก แต่จะเกิดขึ้นได้ง่ายในคนที่เป็นโรคเบาหวาน และรายที่มีแรงดันเลือดสูง ๆ ผู้ชายมักจะเกิดขึ้นมากกว่าผู้หญิง

เมื่อพูดถึงโรคหัวใจแล้ว ก็ควรจะได้เข้าใจถึงคำพูดกันอยู่บ่อย ๆ และทำให้ประชาชนทั่วไปตื่นกลัวกันนักหนา คือคำว่า "หัวใจวาย" หลายคนด้วยกันคิดว่า–หัวใจวายเป็นโรคของหัวใจอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการเข้าใจที่ผิดอยู่มาก หัวใจวายไม่ใช่โรค แต่เป็นอาการหรือภาวะของหัวใจที่จะเกิดขึ้นในระยะสุดท้ายของหัวใจ ที่เกิดจากต้นเหตุใด ๆ ก็ได้

ถ้าจะพูดถึงความหมายแล้ว ที่เรียกว่าหัวใจวาย ก็หมายถึงเพียงว่า หัวใจหมดสมรรถภาพที่จะทำหน้าที่สูบฉีดเลือดไปเลี้ยงร่างกายได้ตามปกติ ความหมายมีเพียงเท่านี้เอง โรคใด ๆ ก็ตาม ไม่เฉพาะแต่โรคหัวใจ เวลาที่ผู้นั้นจะถึงแก่กรรม หัวใจก็จะหยุดเต้น คือเกิดหัวใจวายขึ้น คนที่ถึงแก่กรรมเพราะความชราภาพ ก็เพราะหัวใจหมดสมรรถภาพและหยุดเต้น นั่นก็คือหัวใจวายเหมือนกัน ดังนั้นก็ไม่ควรนำเอาคำนี้มาทำให้เกิดความวิตกกังวลแต่อย่างใด

อาการที่เกิดขึ้นเมื่อหัวใจวาย หรือหัวใจขาดสมรรถภาพในการฉีดเลือดไปเลี้ยงทั่วร่างกายได้ตามปกตินั้น จะมีอาการปรากฏได้ คือ มีอาการหอบ เหนื่อย ยิ่งหมดสมรรถภาพเท่าใดก็ยิ่งหอบเหนื่อยง่าย จนถึงกับแม้จะอยู่นิ่ง ๆ โดยไม่ออกแรงก็เหนื่อย ต้องลุกขึ้นนั่งโดยไม่อาจนอนราบ ๆ ได้ แน่นหน้าอก ตับโต เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน กระสับกระส่าย ซึม หรือเพ้อ และหมดสติ

ในการรักษาหัวใจวาย โดยหลักใหญ่ ๆ แล้ว ก็คือการพักผ่อนและการรักษาทางยา คนไข้โรคหัวใจหลายรายด้วยกันที่เป็นเพียงเล็กน้อยโดยไม่ต้องการรักษาพิเศษอย่างไรเลย นอกจากจะปฏิบัติตามคำแนะนำของแพทย์ให้ถูกต้องเท่านั้น ยาที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิมและยังใช้กันได้ผลดีอยู่ก็คือพวกยา ไดยิตาลิส ซึ่งจะช่วยให้หัวใจที่วายนั้นค่อย ๆ เต้นช้าลงและบีบรัดตัวแรงขึ้น แต่ยานี้เป็นพิษเหมือนกัน ถ้าหากใช้ไม่ถูกและไม่ได้อยู่ในความควบคุมดูแลของแพทย์อย่างใกล้ชิด

การที่มีหัวใจวายแล้วเกิดมีการบวมขึ้นนั้น ก็เพราะการไหลเวียนของเลือดช้าลงและไม่อาจทำให้เลือดไหลเวียนได้ดี จึงมีการคั่งของเลือดตามอวัยวะทั่วไป น้ำภายในเส้นเลือดจึงไหลออกนอกเส้นเลือด ทำให้ตามอวัยวะต่าง ๆ ทั่วร่างกายบวมไปหมด อาการบวมเช่นนี้อาจจะใช้ยาขับปัสสาวะ ซึ่งในปัจจุบันก็มีหลายชนิดด้วยกัน เพื่อทำการขับน้ำที่คั่งอยู่ในร่างกายออกทิ้งไปได้พร้อม ๆ กัน ก็จะมีการจำกัดเรื่องอาหาร ให้มีเกลือน้อยที่สุดและจำกัดน้ำดื่มอีกด้วย

การให้ออกซิเจนในรายที่เนื้อปอดพลอยมีการบวมน้ำนั้น ก็จะเป็นการรักษาอาการบวมน้ำในปอด ทำให้เลือดได้รับออกซิเจนน้อยไปนั้นได้เป็นอย่างดี

ได้กล่าวมาแล้วว่า คนไข้ที่เป็นโรคหัวใจนั้นมีจำนวนมากรายที่ไม่ปรากฏอาการผิดปกติแต่อย่างไร ดังนั้นในคนไข้พวกนี้ก็ไม่ต้องมีการรักษาเป็นพิเศษอย่างไรมากนัก เพียงแต่จะต้องปฏิบัติตนเองให้มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างปกติธรรมดา งดเว้นการออกแรงใด ๆ ที่มากจนเกินไป จนถึงกับทำให้หัวใจทำงานหนักมากยิ่งขึ้น เป็นต้นว่าออกกำลังกาย, วิ่ง, ขึ้นบันไดสูง ๆ, ยกของหนัก ๆ รับประทานอาหารจุเกินไป ดื่มสุราและเสพของมึนเมาต่าง ๆ นอนดึกและเที่ยวเตร่ ซึ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอันตรายต่อหัวใจทั้งสิ้น เรื่องรับประทานอาหารจุ และอ้วนมาก ๆ นั้น ทำให้หัวใจไม่ค่อยจะดีอยู่แล้ว ดังนั้นถ้าหากเป็นโรคหัวใจอยู่ ถ้าอ้วนมากขึ้น ก็ยิ่งทำให้หัวใจออกแรงหนักมากขึ้น

พวกที่มีแรงดันเลือดสูง ควรจะได้รู้จักการปฏิบัติตนให้ถูกต้อง โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องอารมณ์ต่าง ๆ ที่ไม่ดีนั้น ควรจะพยายามไม่ให้เกิดมีขึ้น พยายามเสริมสร้างสุขภาพจิตของตนให้ดีขึ้น จะทำให้ชีวิตยืนนานต่อไปได้

ในปัจจุบันนี้ ความหวังในด้านการรักษาโรคหัวใจได้มีมากยิ่งขึ้น เพราะมีโรคหัวใจหลายโรคที่อาจรักษาให้หาย หรือให้ทุเลาได้เป็นอย่างดี ด้วยวิธีการผ่าตัดรักษา โดยสมัยก่อน ๆ ไม่เคยคิดว่า คนไข้เหล่านั้นจะมีชีวิตอยู่รอดไปได้นานนัก

ในอนาคต โรคหัวใจก็จะลดอันตรายลงไป คนไข้ด้วยโรคหัวใจอีกจำนวนมากหลายคงจะมีชีวิตอยู่อย่างผาสุก และมีอายุยืนนานไปจนถึงที่สุด เท่า ๆ กับคนปกติอื่น ๆ ทั้งหลายด้วยเหมือนกัน

อย่าคิดว่าเป็นโรคหัวใจ

มีบ่อยครั้งที่แพทย์จะได้พบคนไข้ที่มาหาเพื่อปรึกษาให้ตรวจและรับการรักษา โดยจะบอกถึงอาการของตนว่า มีความรู้สึกเจ็บเสียวบริเวณหัวใจ, หัวใจเต้นแรง, หายใจไม่ค่อยสะดวกอ่อนเพลียและหมดเรี่ยวแรง ลงท้ายโดยขอความเห็นเพราะความเชื่อมั่นตนเองว่าเป็นโรคหัวใจ เมื่อถามว่า เหตุใดจึงคิดว่าเป็นโรคหัวใจ คนไข้ก็มักจะบอกว่า ตนเข้าใจเอาเองก็เพราะการที่ได้เคยทราบถึงอาการของคนไข้ที่เป็นโรคหัวใจมีอาการดังเช่นที่ตนเป็นอยู่ หรือไม่เช่นนั้นก็จะบอกว่าตนได้ปรึกษาเพื่อน ๆ มาก่อน และเพื่อนบ้านบอกให้ว่าอาการเช่นนั้นแสดงถึงว่าเป็นโรคหัวใจ เมื่อได้ทำการตรวจร่างกายแล้วก็ไม่ปรากฏว่าคนไข้จะมีลักษณะอาการผิดปกติอย่างไร ที่จะบอกได้ว่าเป็นโรคหัวใจเลยแม้แต่น้อย คนไข้ที่เป็นเช่นนี้มีอยู่จำนวนมาก และไม่ใช่โรคหัวใจแท้ ๆ เลย หากแต่ว่าเป็นโรคประสาทอย่างหนึ่งที่เรียกว่าโรคประสาทหัวใจ หรือโรคที่มีอาการคล้ายโรคหัวใจ เนื่องมาแต่ผลแห่งการแปรปรวนของจิตและประสาท

ในภาษาไทยของเรา คำว่าหัวใจและจิตใจ ถ้าฟังกันอย่างเผิน ๆ แทบจะแยกกันไม่ออกเช่น คำว่า เจ็บใจ, ใจอ่อน, อ่อนใจ, หัวใจชอกช้ำ และอีกหลาย ๆ คำ ซึ่งล้วนแต่หมายถึงจิตใจ มิได้หมายถึงว่าหัวใจแท้ ๆ เลย โรคหัวใจอ่อนนั้นจึงมิได้หมายถึงโรคของหัวใจ แต่หมายถึงความผิดปกติของจิตใจ อันที่จริงแล้วคำนี้ก็หาได้มีใช้กันในวิชา

แพทย์ หรือในพวกแพทย์ด้วยกันไม่ เพราะความหมายของคำนี้ผิดไปจากความจริง โดยถ้าพูดกับคนไข้กลับจะเป็นการทำให้คนไข้เข้าใจผิดไปโดยผิดหลักแห่งจิตวิทยาในด้านการรักษาโรคเสียด้วยซ้ำไป แต่การที่แพทย์แต่ก่อนเรียกโรคหัวใจประสาทนี้ว่า โรคหัวใจอ่อนก็อาจเหมาะสำหรับในสมัยก่อน ๆ ประชาชนยังไม่เข้าใจคำว่าโรคประสาทดีพอ ถ้าหากแพทย์บอกกับคนไข้ว่าเป็นโรคประสาทแล้ว จะเข้าใจไปว่าหมายถึงโรคจิตซึ่งต่างกันอย่างมาก ย่อมทำให้คนไข้ไม่พอใจอย่างยิ่งที่แพทย์มากล่าวว่าตนมีสติฟั่นเฟือน ในปัจจุบันคนทั่ว ๆ ไปค่อย ๆ เข้าใจเรื่องโรคประสาทดีขึ้น แล้วคำว่าโรคหัวใจอ่อนก็ควรจะหมดสิ้นเลิกใช้กันได้เสียที

คำว่าหัวใจกับจิตใจ ดูเหมือนจะค่อนข้างใช้กันสับสนอยู่สักหน่อยก็จริง แต่ทั้ง ๆ ที่มีความหมายแตกต่างกัน ก็ยังมีความสัมพันธ์กันอยู่อย่างแน่นแฟ้น เราทราบกันดีแล้วว่ากายกับจิตนั้นสัมพันธ์กัน เมื่อใดมีอาการผิดปกติของจิตและอารมณ์ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงผิดปกติทางกายด้วยเช่นเดียวกันการผันแปรของจิตย่อมมีผลมาสู่การผิดปกติของหัวใจ ซึ่งเป็นเรื่องทางกายอย่างหนึ่ง

"โรคประสาททางหัวใจ" (ซึ่งจะขอใช้คำนี้ไปก่อนจนกว่าจะมีการบัญญัติศัพท์ที่ถูกต้องต่อไป) เป็นโรคที่มีการแสดงออกทางหัวใจและมีอาการคล้ายโรคหัวใจมาก ทั้ง ๆ ที่หัวใจไม่มีการผิดปกติอย่างไรเลยแม้แต่น้อย เมื่อทำการตรวจจึงจะทราบได้ว่าแตกต่างกับโรคหัวใจแท้ ๆ

คนไข้ซึ่งเป็นโรคประสาททางหัวใจนี้ มักจะมีอาการเริ่มต้นด้วยความรู้สึกไม่ค่อยจะสบายหรือแน่น ๆ บริเวณทรวงอกเบื้องซ้ายในตำแหน่งที่อยู่ของหัวใจ และต่อไปไปอาจเปลี่ยนเป็นรู้สึกเจ็บเสียวบริเวณหัวใจ การเจ็บหัวใจในโรคหัวใจแท้ ๆ นั้น จะพบได้ในรายที่เส้นเลือดที่ไปเลี้ยงกล้ามเนื้อของหัวใจตีบตันลง และจะเกิดอาการขึ้นเมื่อมีการออกกำลังหรือออกแรงทำงานใด ๆ ก็ตาม ความเจ็บปวดนี้เจ็บอย่างรุนแรงบริเวณกระดูกกลางหน้าอกและร้าวไปถึงไหล่ หรือแขนข้างซ้าย ส่วนโรคประสาททางหัวใจนั้น ความรู้สึกเจ็บเสียวจะอยู่เฉพาะที่บริเวณหัวใจ และแม้จะได้พักนิ่ง ๆ ก็คงรู้สึกเช่นเดียวกันโดยไม่ต้องออกแรงใด ๆ

ความรู้สึกหัวใจเต้นแรงและเร็ว จนบางคนพูดว่า หัวใจราวกับเต้นออกมาอยู่นอกหน้าอกนั้นจะพูดได้เสมอในคนไข้โรคนี้ และเมื่อรู้สึกตื่นเต้นตกใจมากก็ยิ่งมีความรู้สึกมากยิ่งขึ้น ถ้าเมื่อใดแพทย์ให้ความมั่นใจว่าไม่ใช่โรคหัวใจแล้ว คนไข้จะมีความรู้สึกลดน้อยลงหรือแทบหายไป ยิ่งถ้าได้ทำงานหรือเพลิดเพลินต่อสิ่งใดแล้ว จะไม่ปรากฏอาการเช่นนี้อีกเลย

คนไข้ที่เป็นโรคหัวใจนั้น มักมีอาการหอบหรือหายใจไม่ค่อยสะดวก เมื่อออกกำลังกายหรือออกแรงเล็กน้อยก็จะหอบ พร้อม ๆ กับอาการหอบเหนื่อยนี้ คนไข้มักจะมีไอและบางครั้งก็มีเสมหะปนเลือดออกมาด้วย ก็ช่างคล้ายกับคนที่เป็นโรคประสาททางหัวใจที่มีหอบเหนื่อยหายใจไม่สะดวกเหมือนกัน แต่ถ้าจะสังเกตให้ดีก็จะผิดกันมาก อาการหายใจไม่สะดวกของคนไข้พวกนี้ไม่ใช่มีอาการอย่างหอบถี่ ๆ แต่จะเป็นลักษณะที่เรียกกันว่า "ถอนหายใจ" มากกว่า เวลาที่คนไข้อธิบายถึงอาการของตนนั้นมักจะเอามือกุมหน้าอก หายใจลึก ๆ แล้วถอนหายใจออกมาให้เห็น ถ้าหากถอนหายใจเช่นนี้แล้วรู้สึกสบายขึ้นได้ ตนจึงต้องถอนหายใจเสมอ

อาการเหน็ดเหนื่อย อ่อนระโหย หมดเรี่ยวแรง และเหมือนกับจะเป็นลมนั้น จะพบได้เสมอในคนไข้โรคประสาททางหัวใจนี้ เมื่อมีอาการขึ้น แขนขาจะอ่อนเปลี้ย หรือจะเอามือวางบนหน้าอก นอนหลับตานิ่ง ๆ หายใจระรวย ไม่ยอมพูดจา แต่มันต่างกับความเหน็ดเหนื่อยอ่อนเพลียของคนไข้โรคหัวใจแท้ ๆ อย่างมาก เพราะลักษณะของคนไข้โรคประสาทนั้น เป็นลักษณะของคนเหนื่อยใจ ไม่ใช่เหนื่อยกาย

ความอ่อนระโหยโรยแรง โดยมิได้มีความผิดปกติใด ๆ ทางร่างกายเลยนั้น เป็นผลแห่งความผิดปกติเกี่ยวกับอารมณ์ ซึ่งพลังแห่งจิตใจได้หมดสิ้นไปจนไม่อาจทำงานหรืออยากสังคมกับผู้ใดเหมือนกับหมดอาลัยตายอยากในชีวิต ถ้าจะเปรียบเทียบคนไข้พวกนี้เหมือนกับเครื่องยนต์แล้ว จิตใจและอารมณ์ก็เหมือนกับห้ามล้อ รถยนต์คันนั้นจะวิ่งไปได้ตามปกติอย่างไร ในเมื่อผู้ขับเหยียบห้ามล้อไว้ตลอดเวลา คนไข้ที่มีอาการเหมือนกับโรคหัวใจนี้มิใช่เป็นเรื่องป่วยของหัวใจ แต่เป็นเรื่องป่วยทางจิตใจ รถยนต์ไม่วิ่งนั้นไม่ใช่เครื่องยนต์เสีย แต่เพราะห้ามล้อเป็นเหตุ

ไม่เป็นปัญหาเลยว่าในเมื่อบ้านเมืองเจริญยิ่งขึ้น ความวุ่นวายสับสน ความเคร่งเครียดของอารมณ์และจิตใจของประชาชนเกี่ยวกับอาชีพ ความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ การสังคม ย่อมจะพบคนไข้พวกนี้มากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ถ้ายิ่งคนไข้เหล่านั้นมิอาจที่จะขจัดปัญหาต่าง ๆ ทางจิตใจและอารมณ์ของตนเองได้ จะยิ่งมีอาการมากยิ่งขึ้น และการรักษาย่อมจะต้องเป็นหน้าที่ของจิตแพทย์ การรักษาคนไข้พวกนี้มิใช่ง่ายนัก เพราะการที่จะชี้แจงและอธิบายให้คนไข้เชื่อมั่นว่าตนไม่เป็นโรคหัวใจนั้นยากลำบากที่สุด คนไข้ยังคงคิดว่าแพทย์หลอก และบอกว่าตนไม่เป็นโรคหัวใจก็เพื่อปลอบใจตนอยู่เสมอ การที่จะช่วยให้หายจากอาการเช่นนั้นคนไข้เองจะต้องเชื่อมั่นในแพทย์และให้ความร่วมมือด้วย ความสำคัญอย่างยิ่งก็คือแพทย์จะต้องหาทางที่จะให้คนไข้ได้พูดออกมาให้ทราบถึงปัญหาความยุ่งยากที่เกิดขึ้นทางจิตใจและอารมณ์ของตน และขจัดปัญหาเหล่านั้นเสียให้ได้ก่อน

การรักษาที่ดีอีกอย่างหนึ่งก็คือ การให้คนไข้ได้ทำงานหรือออกกำลังกาย เพราะการออกกำลังจะช่วยบันเทาความเหนื่อยทางใจได้ เมื่อใดคนไข้ได้เห็นจริงว่าอาการของตนนั้นจะทุเลาไปหรือดีขึ้น เมื่อได้ทำงานหรือออกกำลังแทนที่จะยิ่งทรุดไปได้แล้ว คนไข้ก็จะเกิดความเชื่อมั่นในตนเองยิ่งขึ้นปัญหาต่าง ๆ ทางจิตใจก็จะสามารถถูกขจัดไปได้ โดยตัวคนไข้เองเพราะความเชื่อมั่นในตนเองนั้นในเวลาอันไม่ช้านัก คนไข้ก็จะเข้าใจดีขึ้นว่าอาการต่าง ๆ ของตนนั้นเป็นผลเนื่องมาแต่อารมณ์และในที่สุดก็จะเข้าใจ ถึงว่าการผิดปกติของอารมณ์นั้นเนื่องมาจากเรื่องอะไร

ปัจจุบันนี้มียาบางชนิดที่ช่วยให้จิตใจและอารมณ์ดีขึ้นได้ แต่ยาเหล่านี้ก็มิใช่ว่าจะเป็นยาช่วยรักษาความผันแปรทางประสาทและจิตใจให้หายได้โดยเด็ดขาด หากแต่ว่าช่วยกดความรู้สึกนึกคิดเพียงชั่วขณะเท่านั้น ตราบใดต้นเหตุที่ทำให้จิตใจและอารมณ์ไม่ดีนั้นยังไม่ถูกแก้ไขหรือทำลายไปอาการของโรคหัวใจก็ย่อมจะไม่หมดสิ้นไป และคนไข้ก็ต้องพึ่งยานั้นอยู่เรื่อยไปด้วย

คนไข้โรคประสาทหรือโรคทางหัวใจนี้ มักจะได้รับคำแนะนำเสมอว่า ให้ทำจิตใจให้สงบและพักผ่อนเสียก็จะหาย ความจริงเป็นคำแนะนำที่ง่าย แต่คนไข้นั้นปฏิบัติได้ยากที่สุด

การพักผ่อนนั้นไม่ใช่เป็นการรักษาโรคทางประสาท การไปตากอากาศเปลี่ยนสถานที่ และพักผ่อนไม่ทำให้โรคทางประสาทหายได้เลย เพราะคนไข้นั้นแม้จะไปที่ใด ก็จะพกเอาความกลัดกลุ้ม หรือปัญหาต่าง ๆ ไปกับตนด้วยเสมอ

ความผิดปกติทางจิตใจและอารมณ์นั้น จะแสดงออกมาปรากฏทางกายเสมอ จิตแพทย์เปรียบเทียบคนไข้ที่มีความผิดปกติทางจิตใจและอารมณ์ว่า คนไข้นั้นเหมือนกับกาต้มน้ำที่ตั้งอยู่บนเตาไฟและมีน้ำเดือดพล่าน ถ้าไอน้ำไม่ออกทางพวยกา ก็จะต้องออกมาจากฝากาจนได้ ดังนั้นอาการต่าง ๆ ของคนไข้พวกนี้ย่อมจะแสดงออกมาในลักษณะอาการหลายอย่าง ไม่แต่มีอาการทางหัวใจดังกล่าวมาแล้ว ยังมีอาการอื่น ๆ อีก เช่น นอนไม่หลับ ขาดความยั้งคิดที่จะกระทำต่าง ๆ แยกตัวเองออกจากสังคม ฉุนเฉียว, เศร้าสลดซึมหงอย, ความจำเสื่อม, เบื่อหน่ายในเรื่องความรู้สึกทางเพศ และอาการต่าง ๆ อีกมากมายหลายประการ

ความเศร้าโศกเสียใจ และความไม่สมหวัง มักจะเป็นต้นเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งของโรคประสาททางหัวใจ ความจริงอารมณ์เช่นนี้ถ้าหากมีเพียงเล็กน้อย ก็ย่อมจะถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญของปุถุชน และอาจเกิดมีอาการคล้ายโรคหัวใจขึ้นได้ แต่เมื่ออารมณ์เหล่านั้นค่อย ๆ คลายไป อาการ ของโรคหัวใจก็จะค่อย ๆ หายไปจนในที่สุดก็ไม่ปรากฏอาการขึ้นเลย แต่ถ้าอารมณ์ต่าง ๆ นั้นยังคงมีอยู่ต่อ ๆ ไป โดยคนไข้ถือเอาเป็นอารมณ์ไม่พยายามจะขจัดให้หมดไปเสียแล้ว อาการของโรคหัวใจก็จะยังคงมีอยู่และยิ่งเพิ่มมากขึ้น ๆ ความรู้สึกเจ็บเสียวหัวใจจะมีมากขึ้น พร้อมกันจารู้สึกหัวใจเต้นและอ่อนเพลียลงทุกที นอนไม่ค่อยหลับ และตื่นตั้งแต่ก่อนรุ่งเช้า หรือนอนหลับ ๆ ตื่น ๆ จะยิ่งทำให้อ่อนเพลียมากขึ้น ต่อจากนั้น ความจำจะเสื่อมความตั้งอกตั้งใจต่อการทำงานและอาชีพจะค่อย ๆ ลดน้อยลง ความรู้สึกทางเพศน้อยลง ขาดความยั้งคิด และคนไข้หลายคนที่ทำลายชีวิตตนเอง

ดังนั้น คนไข้ที่มาหาแพทย์โดยบอกอาการว่าตนเป็นโรคหัวใจนั้น เมื่อแพทย์ตรวจแล้วไม่พบว่าหัวใจผิดปกติแต่อย่างใดเลย ก็ย่อมจะต้องไต่ถามไปถึงปัญหาที่เกิดขึ้นทางจิตใจและอารมณ์อย่างละเอียดเสมอ ทั้งปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับส่วนตัวอาชีพและครอบครัว ความไม่พึงพอใจ หรือไม่สมหวัง ซึ่งมีอิทธิพลมากมายที่จะทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เหล่านั้น คนไข้

อาจมีต้นเหตุจากความไม่ราบรื่นแห่งชีวิตสมรส การค้าขายขาดทุน ถูกไล่ออกจากงาน ปัญหาการครองชีพ การสูญเสียคนที่ตนรัก ความน้อยเนื้อต่ำใจ การหย่าร้าง การถูกฟ้องร้องล้ม-ละลาย และเรื่องต่าง ๆ ที่ทำให้อารมณ์และจิตใจไม่เป็นปกติสุข ความผิดปกติของจิตใจนี่เองจะปรากฏออกมาทางหัวใจ มีคนไม่น้อยรายเลยที่จะปรากฏอาการของโรคหัวใจนี้ขึ้นทุกครั้งเมื่อตนไม่ได้สิ่งที่ตนมุ่งหวัง และเมื่อเกิดอาการขึ้นก็จะจะมีคนเอาใจใส่มากทำให้เกิดความพอใจอย่างยิ่ง โดยที่ตนได้รับผลที่ตนต้องการ คือมีคนเอาใจใส่เมื่อเกิดอาการเช่นนั้นขึ้น

โรคประสาททางหัวใจนี้ อาจเกิดขึ้นได้ทั้งชายและหญิง และจะพบได้ในผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมักจะเกิดในรายที่เข้าสู่วัยหมดประจำเดือน ซึ่งเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงของอารมณ์และจิตใจ และการปรวนแปรของรังไข่อยู่แล้ว เมื่อได้รับสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ที่ไม่พึงพอใจก็จะเกิดอาการเหมือนโรคหัวใจขึ้นได้ง่าย

คนที่เป็นโรคประสาททางหัวใจนี้ ย่อมทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากใจขึ้นแก่ครอบครัวของตนเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้เกิดความยุ่งยากแก่สามีหรือภริยา ทำให้ต้องมีภาระและเกิดความห่วงใยจนไม่อาจที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งที่ไม่ป่วยด้วยนั้น ไม่เป็นอันทำกิจการงานหรือประกอบอาชีพตามปกติได้ ต้องเสียเวลามาเป็นห่วงเป็นใยคอยเฝ้าดูกันเสมอ บรรดาลูกหลานและสมาชิกของครอบครัวก็ไม่ค่อยจะเป็นสุขกันนัก ถ้ายิ่งเกิดโรคนี้กับพ่อบ้านยิ่งเป็นผลเสียหายแก่ครอบครัวมาก ในเมื่อส่วนมากแล้ว พ่อบ้านย่อมเป็นหลักฐานของครอบครัว และเป็นผู้ที่หาเลี้ยงครอบครัว เมื่อเกิดอาการของโรคเช่นนี้ขึ้น การงานต่าง ๆ ก็จะต้องหยุดลง รายได้จะขาดไป ขาดความคุ้มครองของครอบครัว แม่บ้านเองก็ไม่สามารถจะปลีกตัวไปทำงานใด ๆ ได้โดยสะดวก

โรคประสาททางหัวใจนี้ ไม่ใช่โรคที่จะรักษากันได้ง่าย ๆ นัก และไม่ใช่จะเป็นการรักษาทางยา คนไข้หลายคนที่กินยาระงับประสาทหรือยานอนหลับ อาจได้ผลบ้างชั่วคราวแต่ก็ไม่ทำให้อาการเหมือนกับเป็นโรคหัวใจนี้หายไปได้อย่างเด็ดขาด การรักษาที่ถูกต้องนั้นเป็นการรักษาทางจิตใจและอารมณ์ แต่การจะรักษาได้ก็จะต้องพยายามทราบถึงต้นเหตุที่ทำให้เกิดความผิดปกติทางจิตใจและอารมณ์นี้ขึ้น การขจัดและทำลายเรื่องที่ทำให้เกิดความไม่พึง

พอใจเสียได้จึงจะรักษาโรคนี้ได้ ฉะนั้นโรคนี้จะหายได้และคนไข้จะกลับมีชีวิตเป็นสุขได้อีกตามเดิมนั้น ก็ให้คนไข้พูดออกมาถึงความรู้สึกของตน ไม่ใช่พูดถึงแต่อาการต่าง ๆ ของตนแต่อย่างเดียว แต่ต้องให้พูดเล่าออกมาถึงเรื่องต่าง ๆ ที่ตนได้รับความยุ่งยากทางใจ ความไม่สมประสงค์ ความน้อยเนื้อต่ำใจ หรือเหตุแห่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วย แพทย์จะได้ช่วยขจัดปัญหาและให้คำแนะนำรักษาได้ถูกต้อง อาการต่าง ๆ จะค่อย ๆ หายไปทีละน้อย และหายโดยสิ้นเชิงในที่สุด

ดังนั้น ขอย้ำอีกสักครั้งว่า คนไข้ที่คิดว่าเป็นโรคหัวใจนั้น มีจำนวนมากรายที่หาใช่เป็นโรคทางหัวใจไม่ แต่เป็นเรื่องของโรคทางอารมณ์และจิตใจอยู่เสียมากต่อมาก และเราจะพบโรคนี้มากขึ้นเป็นลำดับเมื่อสังคมเจริญขึ้น.

เจ็บหัวใจ

ขณะที่เรานั่ง, ยืน, เดิน, นอน, หรือทำกิจการใด ๆ ก็ตามจะมีใครคิดหรือไม่ว่า มีอวัยวะสำคัญอย่างหนึ่งของร่างกายได้ทำหน้าที่อยู่ตลอดเวลาที่จะให้เราดำเนินกิริยาต่าง ๆ เหล่านั้นไปได้ด้วยดี อวัยวะต่าง ๆ หลายแห่งที่ต้องการพักผ่อนอยู่นิ่ง, ไม่มีการเคลื่อนไหว, หรือหยุดการปฏิบัติงานชั่วคราวในระหว่างที่เรานอนหลับ แต่อวัยวะนี้หาได้หยุดทำหน้าที่ไม่ ยังคงปฏิบัติไปตามหน้าที่ของตน อวัยวะนี้ทำงานตั้งแต่เริ่มต้นที่เจ้าของร่างเป็นทารกอยู่ในครรภ์ ไปจนกระทั่งคลอด เจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาวไปจนชราภาพ, จะหยุดทำงานก็เมื่อร่างนั้นตาย แล้วเท่านั้น

อวัยวะที่กล่าวนี้ ก็คือ หัวใจของคนเรานั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงหัวใจ แทบทุกคนก็คงจะได้ทราบถึงรูปร่างขนาดและหน้าที่อย่างคร่าว ๆ มาแล้วตั้งแต่เรียนวิชาการรักษาตัว หรือที่เรียกกันว่าวิชาสรีรศาสตร์และสุขวิทยา เราท่องกันมาอย่างขึ้นใจทีเดียวว่า หัวใจอยู่ทางเบื้องซ้ายของทรวงอก รูปร่างคล้ายดอกบัวตูม ขนาดราวกำปั้นมือของเจ้าของ ทำหน้าที่สูบฉีดโลหิตไปเลี้ยงร่างกาย ดูเหมือนส่วนมากความรู้ของเราก็สิ้นสุดลงแค่นั้นเอง เพราะไม่มีใครได้สอนต่อหรือเราขาดการสนใจเสียเพียงแค่นั้น

ก่อนที่จะกล่าวถึงโรคของหัวใจตามที่ตั้งใจนี้ เพื่อที่จะให้ผู้สนใจได้ทราบเป็นเครื่องประดับความรู้และความเข้าใจในเรื่องโรคที่จะกล่าวแล้ว ก็ใคร่ที่จะได้พูดเรื่องหัวใจของคนเราแต่ย่อ ๆ เสียก่อน

หัวใจเป็นอวัยวะที่สูบฉีดโลหิตไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ไม่มีเครื่องสูบฉีดใด ๆ ที่มีสมรรถภาพพอจะเทียบได้กับหัวใจเลย หัวใจสามารถทำงานโดยไม่มีการหยุดยั้งได้นับ ๑๐๐ ปี หรือตามอายุขัยของเจ้าของทีเดียว ไม่แต่เท่านั้น หัวใจเป็นอวัยวะที่นับได้ว่าทรหดมิใช่เล่น แม้ลิ้นหัวใจจะรั่วหรือตีบแคบลง กล้ามเนื้อของหัวใจจะบวมหรือตายลงบางส่วน หัวใจก็ยังทำงานต่อไปไม่หยุดยั้งจนกว่าจะหมดแรงหมดกำลังของตน นับได้ว่าธรรมชาติได้สร้างอวัยวะที่ประหลาดพิสดารอวัยวะหนึ่งให้แก่ร่างกาย

หัวใจอยู่ในช่องของทรวงอกระหว่างปอดทั้ง ๒ ข้าง มีเยื่อหุ้มบาง ๆ หุ้มอยู่โดยรอบ ภายในจะมีน้ำอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยเพื่อเป็นการหล่อลื่น ไม่ให้หัวใจเสียดสีกับถุงหุ้มนั้น ในเวลาที่หัวใจมีการบีบรัดและคลายตัว หรือที่เรียกกันว่าหัวใจเต้น

หัวใจแบ่งออกได้เป็น ๒ ครึ่ง คือ ซีกขวาและซ้าย แต่ละซีกแบ่งออกอีกเป็น ๒ ช่อง คือ ช่องบนและช่องล่าง ช่องบนทั้ง ๒ ซีก เรียกกันว่า ออริเคิล ขวาและซ้าย ช่องล่าง เว็นตริเคิลขวาและซ้าย

ออริเคิลและเว็ลตริเคิลแต่ละข้าง ต่างก็จะมีช่องทางติดต่อกันโดยมีลิ้นหัวใจคอยปิดเปิดเป็นการกั้นไม่ให้เลือดไหลกลับในเวลาที่เว็นตริเคิลบีบตัวเพื่อดันให้เลือดออกไปสู่วงจรโลหิต

หัวใจซีกข้างขวา ทำหน้าที่รับเลือดที่ใช้แล้วจากทั่วร่างกายเพื่อสูบฉีดไปสู่ปอดทั้ง ๒ ข้างให้เลือดผ่านปอดไปรับออกซิเจนที่ปอด และขับถ่ายคาร์บอนไดออกไซด์ออกทิ้งเสียที่ปอดนั้นเพื่อเป็นเลือดที่ดีใหม่ เลือดที่มีออกซิเจนดีพอแล้วจะไหลกลับมาสู่ออริเคิลซ้าย ลงสู่เว็นตริเคิลซ้าย แล้วหัวใจก็บีบตัวดันเลือดนี้ไปสู่ร่างกายทั่ว ๆ วนเวียนกันเป็นวงจรเช่นนี้ตลอดเรื่อยไป

ท่านเคยนึกบ้างไหมว่า เลือดของเราที่ไหลวนเวียนจนเป็นวงจรครบถ้วนนั้น ใช้เวลาอันรวดเร็วมาก ถ้าสมมุติว่าเลือดจำนวนหนึ่งเริ่มต้นที่หัวใจซีกซ้าย ถือเอาว่าเริ่มต้นที่เว็นตริเคิลซ้ายผ่านไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย โดยการเริ่มผ่านจากเส้นเลือดแดงใหญ่ แล้วผ่านแขนงต่าง ๆ ที่แผ่กิ่งก้านสาขาไปทั่วทุกหนทุกแห่ง จนกระทั่งในที่สุด แบ่งเป็นเส้นเลือด

ฝอยเล็ก ๆ ที่มีขนาดเล็กมากเพียงเม็ดเลือดแดงผ่านได้ตามทางนี้ทีละเม็ดเรียงกันไปเท่านั้น แล้วก็ผ่านสู่เส้นเลือดดำแขนงเล็ก ๆ จนในที่สุดรวมกันเข้าเป็นเส้นเลือดดำใหญ่ ไหลกลับเข้าสู่ออริเคิลขวาลงสู่เว็นตริเคิลขวา ถูกหัวใจบีบตัวไหลไปสู่ปอด กลับจากปอดมาสู่ออริเคิลซ้าย แล้วไหลลงสู่เว็นตริเคิลซ้าย นับเป็นครบวงจรการเดินทาง เวลาที่ใช้นี้จะกินเวลาเดินทางครบวงจรราว ๆ ๒๑ วินาทีเท่านั้น

หัวใจจะทำหน้าที่บีบตัวแล้วคลายตัว เช่นนี้เป็นจังหวะไป เราเรียกกันตามปกติว่าหัวใจเต้น ในเวลาที่หัวใจบีบตัวจะเป็นระยะที่หัวใจสูบฉีดเอาเลือดที่อยู่ในหัวใจออกไป กล่าวคือ ซีกซ้ายก็จะสูบเอาเลือดแดงผ่านไปเลี้ยงร่างกาย ซีกขวาก็จะสูบเอาเลือดดำไปสู่ปอด ในระยะที่คลายตัวก็เป็นเวลาที่หัวใจสูบเอาเลือดเข้ามาสู่หัวใจ กล่าวคือ ซีกขวาก็จะมีเลือดที่ร่างกายใช้แล้วไหลกลับมาสู่ ซีกซ้ายก็เป็นเลือดที่ได้รับออกซิเจนจากปอดเป็นเลือดดีแล้วกลับมาคืน การเต้นของหัวใจนี้เองเราจึงพบว่ามีการเต้นของเลือดแดงตามที่ต่าง ๆ ด้วย การเต้นของเส้นเลือดแดง เราเรียกว่าชีพจร ที่นิยมคลำก็คือบริเวณข้อมือด้านฝ่ามือใต้โคนหัวแม่มือลงมาเล็กน้อย ตำแหน่งอื่น ๆ ที่พอจะคลำชีพจรได้ก็อาจมีได้อีกเช่น ที่ด้านข้างคอทั้งสองข้าง ขมับ ขาหนีบ หลังเท้า และหลังตาตุ่มด้านใน ซึ่งบริเวณเหล่านี้เป็นที่เส้นเลือดแดงมาอยู่ใกล้ ๆ กับส่วนผิวของร่างกาย จังหวะของการเต้นของหัวใจ (หรือชีพจร) มีอัตราแตกต่างกันไปแล้วแต่บุคคล อายุ เหตุแวดล้อม อารมณ์หรือการออกกำลังใด ๆ ตามปกติแล้วจังหวะการเต้นของหัวใจจะประมาณ ๗๐–๘๐ ครั้ง ต่อนาที

สิ่งที่จะลืมเสียมิได้ก็คือ หัวใจก็เป็นอวัยวะอย่างหนึ่งของร่างกาย ดังนั้นหัวใจก็ย่อมต้องการอาหาร, ต้องการออกซิเจน และต้องการทุกสิ่งทุกอย่างที่อวัยวะต่าง ๆ ต้องการเหมือนกันกล้ามเนื้อของหัวใจจึงได้รับสิ่งที่ตนต้องการนี้ โดยทางเส้นเลือดที่แยกแขนงออกมาจากเส้นเลือดใหญ่เส้นต้นที่ออกมาจากหัวใจนั่นเอง

และด้วยเหตุนี้เอง เส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจก็เหมือนกับเส้นเลือดตำแหน่งอื่น ๆ กล่าวคืออาจเกิดการผิดปกติขึ้นและทำให้เกิดอาการของโรคได้ โรคที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการตีบตันของเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนี้

เส้นเลือดเลี้ยงหัวใจตีบตัน

โรคของเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจเกิดอุดตัน ปรากฏว่าจะได้พบบ่อย ๆ เหมือนกัน ก่อนอื่นควรจะทราบว่า เส้นเลือดที่เลี้ยงหัวใจนี้มีลักษณะผิดกับเส้นเลือดที่ไปสู่อวัยวะอื่นอยู่ ๒ ประการ ประการแรก เส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนั้นจะเป็นเส้นเลือดที่มาสุดลงที่หัวใจเป็นเส้น ๆ ไป กล่าวคือแต่ละแขนงที่แยกออกไปจากแขนงใหญ่นั้น ไม่ค่อยติดต่อเกี่ยวประสานซึ่งกันและกันดังเส้นเลือดของที่อื่น ๆ พูดอย่างนี้บางทีท่านผู้อ่านอาจไม่เข้าใจ เพราะหลับตาไม่เห็นภาพ ใคร่จะเปรียบเทียบให้เข้าใจดีขึ้น โดยเปรียบเทียบเอาว่า ถ้าเส้นเลือดเป็นรางรถไฟ ตัวรถไฟเป็นเลือดที่เคลื่อนจากหัวใจ คือสถานีรถไฟ ที่ชุมทางรถไฟซึ่งมีรางสับหลีกกันขวักไขว่นั้น ถ้าหากว่าเกิดรางใดรางหนึ่งชำรุดขึ้น รถไฟวิ่งไปทางนั้นไม่ได้ก็อาจเปลี่ยนรางใหม่วิ่ง และรางใหม่นี้ก็ไปติดต่อกับรางที่ชำรุด โดยต่อกันที่ตรงเหนือที่ชำรุดนั้นขึ้นไป รถไฟก็วิ่งไปถึงจุดหมายได้ การวางรางเช่นนี้ คล้าย ๆ กับเส้นเลือดที่ไปสู่อวัยวะต่าง ๆ ส่วนเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจนั้นเป็นรางเดียวที่แยกกันออกไปจากสถานี เช่น รางรถไฟสายเหนือ แยกไปทางเหนือ สายอิสานก็แยกไปสู่อิสาน สายเดียวอย่างนี้ถ้าเกิดรางขาดชำรุดรถไฟก็จะไปทางเหนือหรืออิสานนั้นไม่ได้ สินค้าที่รถไฟจะขนส่งไปคือทางเหนือ หรืออิสานที่ทางชำรุดนั้นก็ไม่ได้รับสินค้าที่รถไฟนำขนส่งไปให้ ฉะนี้ ถ้าหากเส้นแขนงใดที่ไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจที่ใดเสียไปก็ไม่มีเลือดไปสู่กล้ามเนื้อหัวใจซึ่งแขนงที่เสียไปนั้นไปเลี้ยงได้เลย ส่วนเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงอวัยวะอื่น ๆ นั้นแขนงเล็ก ๆ ติดต่อผูกพันกัน ถ้าหากแขนงเล็กเส้นใดเสียก็ยังมีทางที่เลือดจะมาจากเส้นแขนงอื่น ๆ ได้

ประการที่สองก็คือ กล้ามเนื้อของหัวใจนั้นย่อมจะต้องมีการบีบตัวและคลายตัวอยู่ตลอดเวลานั้นคือ เป็นการเต้นของหัวใจ ดังนั้นเวลาที่หัวใจบีบตัวเพื่อขับเลือดออกไปนั้นกล้ามเนื้อของหัวใจย่อมจะหดรัดตัว ทำให้เส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนั้นตีบลงด้วย และเวลาที่กล้ามเนื้อขยายตัว เส้นเลือดจึงจะพลอยขยายตัว เหตุนี้เลือดจะผ่านไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจก็ต่อเมื่อเวลาหัวใจคลายตัวเท่านั้น ไม่แต่เท่านั้น แรงดันโลหิตในเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนี้ก็ยังต่ำกว่าในเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงส่วนอื่น ๆ

โดยเหตุนี้ถ้าเราลองนึกดูว่า หากจะมีเหตุใดก็ตามทำให้ช่องทางของเส้นเลือดนี้ตีบลง หรือแม้แต่เพียงตีบแคบเล็กลงไปจะมีเหตุอย่างใดขึ้น แน่นอนเหลือเกิน จำนวนเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจเองก็ย่อมจะมีจำนวนลดน้อยลงไป กล้ามเนื้อหัวใจก็ย่อมจะขาดอาหาร และขาดออกซิเจนไปด้วย

มีลักษณะหนึ่งที่เส้นเลือดหัวใจนั้นคล้ายกับเส้นเลือดที่อื่น ๆ ก็คือการเกิดเส้นเลือดแข็งขึ้น ซึ่งปรากฏเสมอในเมื่อคนย่างเข้าสู่วัยชรา โดยจะมีแร่ธาตุพวกแคลเซียมไปเกาะตกตะกอนขึ้นที่ผนังของเส้นเลือด ทำให้เส้นเลือดไม่อาจขยายตัวและหดตัวได้เหมือนกับเส้นเลือดตามปกติ แต่กลับทำให้ช่องรูของเส้นเลือดนั้นเล็กลงไปอีก ไม่แต่เท่านั้นการเกิดมีเส้นเลือดแข็งนี้ ก็มักทำให้เกิดมีเลือดภายในเส้นเลือดนั้นเกิดแข็งตัวเป็นลิ่มขึ้น ผลก็คือการอุดตันทางเดินของเส้นเลือดนั้นโดยไม่มีเลือดผ่านไปได้อีกเลยหรือผ่านได้ก็จำนวนน้อยมาก

การเกิดการตีบหรือตันของเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนี้ นอกจากจะเป็นผลจากการเกิดเส้นเลือดแข็งเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้าสู่วัยชราดังกล่าวแล้ว ยังมีโรคอื่น ๆ เป็นเหตุได้อีกเช่นกามโรคของเส้นเลือดแดงใหญ่ที่ออกไปจากหัวใจ (AORTA) ซึ่งถ้าหากเป็นขึ้นตอนใกล้ ๆ ทางแยกออกมาของเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจแล้วก็ย่อมทำให้เกิดการอุดตันได้เหมือนกัน

การขาดเลือดมาเลี้ยงหัวใจนี้ ย่อมจะทำให้เกิดผลร้ายขึ้น กล้ามเนื้อหัวใจส่วนใดที่มีเส้นเลือดที่เกิดการตีบตันนั้นมาเลี้ยงแล้ว กล้ามเนื้อส่วนนั้นเมื่อขาดอาหารก็ย่อมจะตายลง และต่อมาเกิดเป็นเยื่อพังผืดขึ้นแทน เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วสมรรถภาพของหัวใจก็ย่อมจะน้อยลงไปอย่างมาก แต่หัวใจจะต้องทำงานให้ได้เท่าเดิมเพราะร่างกายต้องการจำนวนเลือดที่มาเลี้ยงคงที่ตลอดไป และถ้ายิ่งต้องออกแรงมากในการยืน เดิน หรือทำงาน ร่างกายก็ยิ่งต้องการเลือดไปเลี้ยงมากขึ้น ๆ ตามส่วนของการออกแรงนั้น ฉะนั้น หัวใจก็จำต้องออกแรงหนักเพิ่มขึ้นโดยใช้กล้ามเนื้อส่วนที่ยังดีอยู่ทำหน้าที่ การที่ต้องทำงานมากขึ้นของหัวใจนี้เอง จะปรากฏอาการอย่างหนึ่งที่สำคัญมากขึ้นเป็นการบอกกล่าวให้เจ้าของหัวใจนั้นรู้ตัวว่าจะต้องพักผ่อน กล่าวคือ อาการ "เจ็บหัวใจ" (หรือเรียกว่า แอนไจนา เพ็คตอริส)

อาการเจ็บหัวใจ หรือ แอนไจนา เพ็คตอริส

เป็นอาการอย่างหนึ่งที่จะพบได้บ่อย ๆ ในโรคหัวใจ ที่เกิดจากการบีบรัดตัวหรือการตีบตัวลงของเส้นเลือดที่มาเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจ ทำให้เกิดอาการเจ็บปวดขึ้นอย่างรุนแรงที่หน้าอกเบื้องซ้ายจะมีการปวดเจ็บแผ่ขึ้นไปสู่บริเวณคอ คาง หรือบางครั้งไปสู่ต้นแขน

การเจ็บบริเวณหัวใจดังกล่าวนี้ มักจะพบว่าเกิดขึ้นในเมื่อผู้ป่วยนั้นออกกำลังมาก ๆ ตื่นเต้นมาก ๆ หรือเมื่อมีอาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอารมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดอารมณ์โกรธเกลียดชังหรืออารมณ์ของความอิจฉาริษยาใด ๆ ก็ตาม บางคนปรากฏอาการนี้ขึ้นเมื่อรับประทานอาหารมาก ๆ

โดยที่สาเหตุของการเจ็บหัวใจนี้ ประมาณร้อยละ ๙๐ ที่เป็นผลเนื่องจากเส้นเลือดที่มาเลี้ยงหัวใจนั้นแข็งดังกล่าว ฉะนั้น จึงมักปรากฏอาการนี้ขึ้นในผู้ป่วยเมื่ออย่างเข้าสู่วัยชรา คือ อายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป สำหรับคนหนุ่ม ๆ วัย ๓๐–๔๐ ปี ก็อาจมีได้ แต่ก็พบน้อย นอกจากนี้ยังพบว่าพบในชายมากกว่าหญิงถึง ๕ เท่า

ในผู้ป่วยที่มีโรคแรงดันโลหิตสูงและเบาหวานร่วมอยู่ด้วยแล้ว อาการเจ็บหัวใจนี้ปรากฏว่ามีได้ง่าย และเกิดได้บ่อย ๆ

อาการของการเจ็บหัวใจเป็นอย่างไร ?

อาการเจ็บหัวใจนี้เมื่อเริ่มต้นขึ้นจะเจ็บปวดขึ้นมาอย่างทันที โดยไม่รู้สึกหรือมีอาการอย่างใดแสดงล่วงหน้ามาก่อน ตำแหน่งที่เจ็บโดยมากมักเริ่มที่ใต้กระดูกหน้าอก หรือบริเวณหัวใจ อาจปวดเจ็บอยู่เฉพาะที่ตำแหน่งดังกล่าวนี้ หรือแผ่ไปถึงคอ ไหล่ ต้นแขน หรือหลังข้างซ้ายก็ได้ ลักษณะการเจ็บปวดนี้มีได้แปลก ๆ ไป แล้วแต่ผู้ป่วยแต่ละบุคคลเช่น ปวดตื้อ ๆ ปวดหนัก ๆ ปวดเหมือนถูกบีบเค้นอย่างรุนแรง ฯลฯ ซึ่งส่วนมากผู้ป่วยเองมักบอกลักษณะของอาการเจ็บปวดนี้ไม่ถูกว่ามีลักษณะเช่นไรในระหว่างที่เกิดอาการเจ็บหัวใจนี้ ความเจ็บปวดจะยิ่งรุนแรงขึ้นเมื่อรับประทานอาหาร เมื่อออกแรงเพียงเดิน เมื่ออากาศเย็นจนหนาวสั่นหรือเกิดอาการตื่นเต้นและการเปลี่ยนแปลงของอารมณ์

อาการปวดเจ็บนี้ครั้งหนึ่ง ๆ จะมีได้นานตั้งแต่ ๕–๑๕ นาที

เมื่อเกิดอาการเจ็บหัวใจนี้ขึ้น ความรู้สึกของผู้ป่วยจะรู้สึกตัวเหมือนกับว่าตนจะตายลงไปในขณะนั้น มีอาการเป็นลมหน้ามืด แต่ไม่ถึงหมดความรู้สึก ใบหน้าจะมีสีคล้ำ ๆ เทา ๆ มักเอามือกดหรือลูบบริเวณหน้าอก แน่นหน้าอก หายใจไม่ค่อยออกและอ้าปากเพื่อจะหายใจทางปาก บางรายมีคลื่นไส้อาเจียนเหงื่อออก ตัวเย็นชืด เราอาจแบ่งพวกผู้ป่วยนี้ออกเป็น ๒ พวก ตามระยะของโรคที่เป็นดังนี้.

พวก ๑—เป็นพวกที่จะเกิดอาการเจ็บหัวใจนี้ขึ้น ต่อเมื่อออกแรงทำงานมาก ๆ หรือเมื่อเกิดอารมณ์ผิดปกติอย่างรุนแรงขึ้น เมื่อได้หยุดพักและให้ยาที่ทำให้เส้นเลือดขยายตัวเพียงเล็กน้อย ก็หายไปได้

พวก ๒—เป็นพวกที่เจ็บหัวใจขึ้น เมื่อเพียงแต่ออกแรงเล็กน้อย หรือเกิดอารมณ์ผิดปกติแต่เพียงเล็กน้อย เป็นระยะที่เริ่มอาการรุนแรงขึ้น พวกนี้ยังอาจทำให้ทุเลาลงได้โดยให้พักและใช้ยาขยายเส้นเลือด แต่ไม่หายลงโดยรวดเร็ว เหมือนพวกแรก

พวก ๓—พวกที่มีอาการหนักมาก อาการเจ็บหัวใจเกิดขึ้นแม้แต่จะอยู่นิ่ง ๆ และเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ เวลาที่เกิดอาการเจ็บหัวใจ ก็เจ็บอยู่เป็นเวลานาน เจ็บอย่างรุนแรง และการใช้ยาขยายเส้นเลือดไม่ได้ผล หรือได้ก็น้อยมาก บางครั้งจำเป็นต้องระงับอาการปวดเจ็บด้วยการใช้มอร์ฟีน

อาการเจ็บหัวใจนี้ ถ้าหากว่ายังมีต่อไป โดยเส้นเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจยังคงตีบตัวแล้ว ผู้ป่วยจะถึงแก่ความตายได้ โดยหัวใจขาดเลือดมาเลี้ยง แต่ถ้าเส้นเลือดคลายการบีบรัดตัว อาการต่าง ๆ ก็จะค่อย ๆ ทุเลาลง

การตายของผู้ป่วย เป็นผลจากหัวใจวายเฉียบพลัน

ควรปฏิบัติอย่างไรเมื่อมีอาการเจ็บหัวใจ ?

๑. พึงสำนึกว่าอาการเจ็บหัวใจนี้ เป็นอาการที่บอกกล่าวให้ท่านทราบแล้วว่าท่านเป็นโรคหัวใจอย่างหนึ่ง.

๒. แพทย์เท่านั้นที่จะวินิจฉัยโรคและช่วยเหลือท่านให้ทุเลาหรือหายได้ การตามแพทย์มาตรวจขณะเกิดอาการขึ้น หรือไปปรึกษาแพทย์เมื่ออาการทุเลาลงแล้วเป็นสิ่งที่เหมาะที่สุด

๓. เมื่อเกิดอาการขึ้น ผู้ป่วยไม่ควรเคลื่อนไหว หรือถูกนำไปที่ใด ให้นอนในท่านั่งพิงเอาไว้จนกว่าแพทย์จะมาถึง ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายโดยการห่มผ้า หรือวางกระเป๋าน้ำร้อน

๔. เสื้อผ้าที่ตำแหน่งใดคับเกินไป ควรคลายให้หลวม เช่นบริเวณคอ หน้าอก บริเวณเข็มขัด ฯลฯ

๕. ผู้ให้การพยาบาลจะต้องคอยเอาใจใส่ ปลอบโยนให้คลายจากความหวาดวิตก เพราะผู้ป่วยเองมักจะอยู่ในอารมณ์ของการกลัวว่าตนจะตายเป็นที่สุด คอยแนะนำอย่าให้ผู้ป่วยดิ้นรนกระวนกระวายนัก เพราะอาการจะยิ่งเพิ่มมากขึ้น

๖. ถ้าเคยเป็นมาบ่อยครั้งแล้ว แพทย์มักแนะนำยาประจำสำหรับใช้ทันทีเมื่อปรากฏขึ้น (ยาพวกนี้เช่นไนโตรกลีย์เซอรีนหรืออะมีย์ลไนไตรท์) ถ้าเช่นนั้นแล้วควรใช้ยานั้นได้ทันที

๗. ผู้ป่วยเองต้องฝึกตนเอง ให้ระงับในการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อทุเลาจากอาการแล้ว เลิกความโลภ ตื่นเต้น ความโกรธ หรือความอิจฉาริษยาใด ๆ ทั้งสิ้น

๘. ติดต่อกับแพทย์และขอคำแนะนำอยู่เสมอ

หัวใจวาย

คำว่า หัวใจวาย นี้ ปัจจุบันมักจะได้ยินกล่าวถึงอยู่เสมอ ความจริงหัวใจวายไม่ได้เกิดขึ้นจากเฉพาะโรคใดโรคหนึ่งของหัวใจ เหตุที่ทำให้หัวใจวายนั้นเป็นผลสุดท้ายของโรคหัวใจ หรือเหตุต่าง ๆ อีกหลายอย่างด้วยกัน

ที่ว่า "หัวใจวาย" นั้นความหมายอยู่เพียงว่า หัวใจเองหมดสมรรถภาพที่จะสูบฉีดเลือดไปสู่อวัยวะต่าง ๆ ทั่วร่างกายได้ตามปกติเท่านั้นเอง ซึ่งมักจะปรากฏเป็นผลสุดท้ายของโรคต่าง ๆ และเป็นระยะเวลาที่ผู้ป่วยใกล้จะถึงความตายนั่นเอง

อาการของหัวใจวาย

อาการที่เกิดขึ้นเมื่อหัวใจวาย จะมีได้ดังนี้

๑. หอบเหนื่อย อาการนี้ในตอนแรก ๆ จะปรากฏขึ้นเมื่อผู้ป่วยต้องออกแรง ความจริงคนธรรมดาอาจมีหอบเหนื่อยได้เมื่อทำงานหนักหรือออกแรงมาก ๆ จะถือเอาว่าผู้นั้นเป็นโรคหัวใจไม่ได้ อาการหอบเหนื่อยในโรคหัวใจนั้นหมายถึงว่าจะเกิดหอบเหนื่อยง่าย ชั่วแต่เพียงออกกำลังตามธรรมดาที่ตนเคยทำได้ หรือถ้าอาการมาก ๆ เพียงชั่วแต่เดิน ในระยะใกล้ ๆ ก็เหนื่อย หรือยิ่งไปกว่านั้นเพียง ๓–๔ ก้าวก็หอบเหนื่อยแล้ว

เมื่ออาการหัวใจวายมีมากขึ้น อาการหอบเหนื่อยนี้ยิ่งปรากฏชัดขึ้น เพียงแต่อยู่นิ่ง ๆ ก็เหนื่อย และมักจะต้องลุกขึ้นนั่งหอบตลอดเวลา

๒. แน่นหน้าอก

๓. รู้สึกหัวใจเต้น

๔. บวม อาการบวมนั้นตอนแรก ๆ ผู้ป่วยเองก็มักจะสังเกตตนว่ารองเท้าของตนคับกว่าธรรมดาหรือข้อเท้าบวม ๆ ในตอนเย็น ๆ ในตอนเช้าอาการบวมนี้ยุบหายไป ระยะท้าย ๆ อาการบวมมักปรากฏขึ้นทั้งตัว

๕. ไอ มักปรากฏขึ้นเนื่องจากการมีเลือดคั่งมากในปอด โดยมีการไหลเวียนของเลือดนั้นช้าลง บางรายอาจไอเป็นเลือดออกมาด้วย

๖. เบื่ออาหาร คลื่นไส้ และอาเจียน

๗. ตับโต เนื่องจากเลือดมาคั่งอยู่มาก

๘. อาการทางสมอง เป็นผลจากเลือดไปสู่สมองน้อยลง เพราะหัวใจไม่อาจสูบฉีดเลือดไปได้ตามปกติ อาการทางสมองนี้มักจะปรากฏในระยะท้าย ๆ ผู้ป่วยอาจมีอาการกระสับกระส่าย บางรายมี ซึม หมดสติ เพ้อ ฯลฯ

อาการต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไปแล้วนี้ เป็นอาการที่เกิดขึ้นในรายที่มีหัวใจวายลงทีละน้อย ยังมีอาการหัวใจวายอีกอย่างหนึ่งที่จะได้ยินอยู่บ่อย ๆ ก็คือ "หัวใจวายเฉียบพลัน"

หัวใจวายเฉียบพลัน (Acute Cardiac Failure)

หัวใจวายเฉียบพลันนี้ หมายถึงการที่กล้ามเนื้อหัวใจหมดสมรรถภาพที่จะทำหน้าที่ได้อย่างทันทีทันใด การเกิดหัวใจวายเฉียบพลันนี้ก็มักจะเกิดขึ้นในผู้ป่วยที่มีโรคหัวใจมาก่อนแล้ว ในคนสูงอายุนั้นส่วนมากจะปรากฏขึ้นโดยมากเนื่องจากเป็นโรคหัวใจที่เกี่ยวกับการมีเส้นเลือดแข็ง ทำให้เกิดมีการคั่งของเลือดในปอดมาก และไม่มีเลือดพอเพียงไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย อาการจะปรากฏขึ้นมาทันที กล่าวคือ หายใจขัดหรือหอบ ไอ นอนไม่ลงเพราะถ้าหากนอนจะหายใจไม่ออก และอาจจะหมดสติไปทันที ทั้งนี้ลักษณะอาการของผู้ป่วยก็ดูสมบูรณ์ปกติตลอดมาก่อน

ดังนี้อาการต่าง ๆ ของโรคหัวใจซึ่งกล่าวไว้ข้างบนจึงอาจไม่ปรากฏในผู้ป่วยที่มีหัวใจวายเฉียบพลันนี้มาก่อนก็ได้

จะให้การช่วยเหลืออย่างไรในผู้ป่วยที่มีหัวใจวายเฉียบพลัน

ความจริง มีวิธีที่จะให้การช่วยเหลือผู้ป่วยนี้ได้น้อยเต็มที ผู้ที่พบเห็นญาติพี่น้องหรือคนในครอบครัว มีวิธีช่วยที่ดีที่สุดอยู่ก็คือ การตามแพทย์ให้เร็วที่สุดที่จะเร็วได้ และระหว่างนั้นให้ผู้ป่วยอยู่ในท่าที่สบายที่สุดเท่านั้น

๑. ให้คิดไว้เสมอว่า อาการที่ปรากฏขึ้นอาจเป็นอาการของหัวใจวายเฉียบพลัน ควรรีบปรึกษาแพทย์ที่ใกล้เคียงที่สุดโดยด่วน อย่ามัวรอเวลาในการพยาบาลกันเอง หรือรอดูอาการต่อไปก่อน

๒. ให้ผู้ป่วยนอนลง และท่าที่เหมาะที่สุดก็คือ ท่านอนพิงราบ ๆ

๓. อย่านำผู้ป่วยเคลื่อนที่ไปที่ใดทั้งสิ้น จนกว่าแพทย์จะตรวจและให้คำแนะนำแล้วพึงทราบเถิดว่า

๑. โรคหัวใจ ได้ทำลายชีวิตคนเราไปปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก

๒. โรคหัวใจ มีหลายชนิดด้วยกัน เพราะสาเหตุของโรคหัวใจมีหลายอย่าง

๓. โรคหัวใจ จะทราบได้เมื่อทำการตรวจ และรักษาได้โดยถูกต้องจากแพทย์ผู้ชำนาญโดยเฉพาะ

๔. อย่าลืมว่า ผู้ที่เป็นโรคหัวใจอาจเกิดหัวใจวายลงเมื่อใดก็ได้ เขาอาจนั่งคุยกับท่านอย่างสนุกสนานเมื่อไม่กี่นาทีมานี้ แต่ท่านอาจได้ข่าวว่าเขาถึงแก่กรรมแล้ว ชั่วระยะเวลาที่ท่านหันหลังจากเขามา

๕. ผู้ที่สงสัยว่าตนจะเป็นโรคหัวใจแล้วปรึกษาหารือแพทย์เพื่อการตรวจให้แน่นอนเสียนั้น ไม่ใช่คนขลาด หากเป็นผู้ที่ฉลาดและไม่ประมาท ดีกว่าปล่อยตนจนกระทั่ง "สายเกินไปเสียแล้ว".

□

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช. ชุมนุมช่าง ๓๑๔/๗ ซอยหลังวัดตรีทศเทพ ถนนประชาธิปไตย ก.ท. ๒
นายชม ศุขปริมัตถ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มีนาคม ๒๕๑๕ โทร. ๘๒๗๖๐๔ – ๖๘๑๖๑๐